Kaç Kişisiniz Boğos Efendi?

Bir Ermeni'nin hatıra defteri 1902-1969

Apraham Kasapyan

Ermeniceden çeviren: Öjeni Höllüksever

ARAS

u s u l g e r e ğ i

Bu kitap, Tekirdağ doğumlu Apraham Kasapyan'ın, 1969'da, kendisini mesleği ayakkabıcılıktan emekliye ayırdıktan sonra İstanbul'da Ermenice olarak kaleme aldığı hayat hikâyesinin Türkçe çevirisidir.

Çeviride, öğrenimini yarıda bırakmak zorunda kalmış olan yazarın Ermenicede kullandığı sade dile mümkün mertebe uygun bir üslup tercih edildi. Yazarın Türkçe olarak kullandığı kelimeler *italik* dizildi. Gerekli görüldüğü hallerde açıklamalar [köşeli ayraç] içinde, dipnotlarla veya özel bölümlerle verildi. Bölüm başları ve başlıkları tarafımızca eklendi. Kitabın sonunda, okurun Kasapyan'ın yaşamına daha iyi nüfuz edebilmesi için bir albüm bölümüne yer verildi.

Türkçe yazımda Ömer Asım Aksoy'un *Ana Yazım Kılavuzu* (Epsilon Yay.) temel alındı, Necmiye Alpay'ın *Türkçe Sorunları Kılavuzu*'ndan (Metis Yay.) yardımcı kaynak olarak yararlanıldı.

y a y ı n c ı n ı n n o t u

KAÇ KİŞİSİNİZ BOĞOS EFENDİ?

Aras Yayıncılık
İstiklal Caddesi, Hıdivyal Palas 231/Z.
34430 Tünel, Beyoğlu-İstanbul
Tel: (0212) 252 65 18 - 243 06 02
Fax: (0212) 252 65 19
info@arasyayincilik.com
www.arasyayincilik.com
Sertifika No: 10728

ARAS - ԱՐԱՍ 155

Apraham Kasapyan
Kaç Kişisiniz Boğos Efendi?

Çeviri
Öjeni Höllüksever

Editör
Rober Koptaş

İlk Okuma
Bülent Usta

Kapak Tasarımı
Aret Gıcır

Kapak Fotoğrafı
Apraham Kasapyan, eşi Öjeni, kızları Janet ve Silva ile

© Aras Yayıncılık, 2015
ISBN 978-605-5753-55-9

Baskı
Sena Ofset: 2. Matbaacılar Sitesi 4NB7-9-11 Topkapı-İstanbul
Tel: (212) 613 38 46 / Sertifika No: 12064

İstanbul, Kasım 2015

KAÇ KİŞİSİNİZ BOĞOS EFENDİ?

APRAHAM KASAPYAN

ERMENİCEDEN ÇEVİREN
ÖJENİ HÖLLÜKSEVER

ARAS

Apraham Kasapyan ve eşi Öjeni Kasapyan (Kelebekyan), 1933.

Apraham Kasapyan

1902'nin 2 Temmuz günü, Tekirdağ'ın –ya da Ermenice adıyla Rodosto'nun– Takavor (Tekfur) mahallesinde dünyaya geldi. Babası Hovsep bakkallık yapıyordu. Annesinin adı Verkin, ablasının adı Yeğisapet'ti. Hovhanyan Okulu'na gitti, ancak 1915'te ailesiyle birlikte tehcire gönderildi. 3,5 yıl süren, halası, büyükbabası, eniştesi ve eniştesinin kardeşini kaybettiği ölüm yolculuğundan mucizeler eseri kurtuldu. Tekirdağ'a döndü. Öğrenimine kaldığı yerden devam etmek istedi, ancak artık yaşça büyük olduğu için okulu bırakıp bir kunduracının yanında çalışmaya başladı. 19'unda İstanbul'a gelerek terlik ve ayakkabı ticaretiyle uğraştı. 1923'te Avrupa'ya gitti. Fransa ve Romanya'da işçi olarak çalıştıktan sonra 1929'da Türkiye'ye döndü. İyi bildiği ayakkabıcılığı önce tezgâh açarak, daha sonra Mahmutpaşa ve Kadıköy'deki dükkânlarında sürdürdü. Eşi Öjeni Kelebekyan'la 1933'te evlendi ve ilk çocuğu Janet 1936'da, ikinci çocuğu Silva 1942'de dünyaya geldi. 1941'de gayrimüslim cemaatlere mensup erkeklerin toplanarak yol yapımında çalıştırıldığı Yirmi Sınıf Nafıa Askerliği uygulamasıyla askere alındı. İstanbul'a döndükten kısa bir süre sonra bu kez 1942'de Varlık Vergisi ile hayatı yeniden altüst oldu ve Aşkale'deki çalışma kampına gönderilmemek için, büyük emeklerle açtığı Kadıköy'deki iki dükkânını satmak zorunda kaldı. Mahmutpaşa'da bir dükkân açtı ve emekli olana dek bu dükkânda çalıştı. 1960'ta çok sevdiği eşi Öjeni'yi toprağa verdi. 1969'da, emekliye ayrıldıktan sonra, hayatını Ermenice olarak kaleme aldı. Son yıllarını çocukları ve torunlarıyla geçiren Kasapyan 22 Nisan 1972'de hayatını kaybetti ve Balıklı Ermeni Mezarlığı'na, eşinin yanına gömüldü.

EDİTÖRDEN: SUNUŞ NİYETİNE

Gerçek *Survivor*

İngilizce *Survivor* sözcüğü, Türkiye'nin popüler hafızasında, Batı menşeli ünlü yarışma programının hayli başarılı, reytingi yüksek uyarlamasıyla yer alıyor. Birbiriyle, ama en çok da çetin doğa koşullarıyla yarışan, her biri birbirinden fit ve güzel bedenler televizyon aracılığıyla arz-ı endam ederken, katılımcıların sinirlerinin zamanla, açlık, yorgunluk, güvensizlik, sevdiklerine ve evlerine duydukları özlem gibi nedenlerle nasıl harap olduğunu da gözlemliyoruz. Ruh halleri kan şekerleriyle birlikte giderek "düşen", günler geçtikçe karakterlerinin o güne dek belki kendilerinin bile bilmedikleri yanları zuhur eden yarışmacılar, birbirleriyle sürtüşmeye, kavga etmeye başlarken, heyecan dozu da artıyor. Ve nihayet, kasları ve sinirleri en güçlü olan yarışmayı kazanırken, rakiplerini yarışmanın, dolayısıyla simgesel olarak hayatın dışına iten gerçek *Survivor* ödüllere boğuluyor. Oyunun ve programın mesajı basit: Hayatta kalmayı başaran, kazanır.

Oysa soykırıma uğramış halkların hafızasında, büyük değil, küçük harfle yazılan *survivor*, tek bir anlama geliyor: Katliamlardan, sürgünlerden, tecavüzlerden, ölümlerden, ateşten ve kılıçtan geçerek hayatta kalabilen kimse. Ermenicesiyle *verabroğ*, yeniden yaşayan. Tıpkı, *Kaç Kişisiniz Boğos Efendi?* adıyla yayımladığımız hatıratın sahibi Apraham Kasapyan gibi.

1915'te tehcir emriyle, resmi tezlere göre "düşmanla işbirliği yaptığı için" memleketi Tekirdağ'dan ölüm yolculuğuna çıkarıldığında 13 yaşında olan, yaklaşık üç buçuk yıl türlü ölümlerin kıyısında dolaşan, kimi yakınlarını kaybetse de –Ali İhsan Bey adında bir kaymakam sayesinde– ailesinin çoğunluğuyla birlikte hayatta kalma şansına erişen Apraham Kasapyan'ın hatıratı, sadece "Gide, bir daha da gelmeye" denilen o kara günleri anlatırken değil, sonraki 50 küsur yıllık yaşantısından bahsederken de, bu hayata tutunma çabasının damgasını taşıyor.

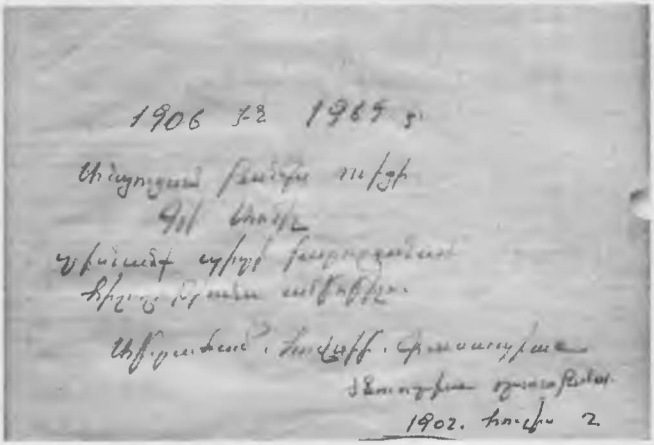
Yani bir hayatın değil, aslında bir hayatta kalışın hikâye edilmiş hali bu metin. Temelde 1915 ve sonrasının cana kast eden koşulları altında nasıl ayakta durulabildiğini anlatıyor. Bir günde yerlerinden yurtlarından edilen, üstelik bir Pasifik adasının güvenliği sağlanmış sözde tehlikeleri altında değil, dağda bayırda, gece gündüz, sıcakta ve soğukta yüzlerce kilometre kat eden genç yaşlı yüz binlerce insanın yaşayabileceği her türden tehdit altında ölmemeye çalışan bir çocuğun yaralarını ve korkularını ömrü boyunca sırtında taşıyan birinin hikâyesinden söz ediyoruz. Cumhuriyet tarihi boyunca Türkiye Ermenilerinin bu tür hikâyeleri anlatmak konusunda, malum nedenlerle ne kadar ürkek ve ketum olduğu göz önüne alındığında, nadir, değerli ve çok da cesur bir hikâye aynı zamanda.

İşte tam da bir hayatta kalış hikâyesi olduğu için, Kasapyan'ın tanıklığı, öncelikle ekonomik ve sosyal olarak hayatın devamlılığını merkeze alan bir bakış açısına sahip. Sürgün yolunda bile paraya ve paranın sağlayacağı güvenceye ihtiyacı olan insanın, her koşulda, kendisinin ve ailesinin güvencesi için ekonomik durumunu düşünmesinden daha doğal ne olabilir? Onu al, bunu sat, İstanbul'a git,

dükkân aç, ortam kötü, Fransa'ya git, oradan Romanya'ya geç, İstanbul'a dön, çalış, çalış, çalış, ekmeğini çıkarmak için çalış, kriz anlarında elinde nakit olsun, yarın başına ne geleceğini bilemezsin, kenara biraz para koy, ileride çocuklarına bırakabileceğin bir şeyler biriktir. Bunları becerdiysen çocuklarını evlendir, torunlarını kucağına al, ailen devam etsin. O da oldu, zaten yaşlandın, emekliye ayrılabilirsin. Ayrıldın ve vaktin bol, ama hayatın boyunca çalıştığın için çok sıkılıyorsun, o zaman otur hayatını yaz, belki ileride birileri okur, okur da ömrün boyunca yakınmaya fırsat bulamadığın dertlerini anlar. Okuyan olmazsa da dert değil, yaşadıklarını yazıya dökmek, çok zor da olsa, "tasviri imkânsız" da olsa, bir şekilde anlatılmalı. İşte hepsi bundan ibaret. Zaten, "Hayat dediğin bir rüya" değil mi?

Apraham Kasapyan'ın hatıratı, Soykırım, Varlık Vergisi, 20 Sınıf Nafıa Askerliği, 6-7 Eylül ve bir ömürden çok daha fazlasına sığabilecek daha nice felaketi yaşamış, bütün bunlara karşılık pes etmemiş, hayata dört elle sarılmış bir adamın, gerçek bir *survivor*'ın, bir *verabroğ*'un hikâyesi.

O şimdi İstanbul Balıklı Ermeni Mezarlığı'nda yatıyor ama hatırası bu kitapla hep yaşayacak. Toprağı bol olsun.

1906'dan 1969'a yaşadığım hayatı
yazıya dökmek istedim.
Bakalım hafızamı toplamayı
başarabilecek miyim.

Apraham Hovsep Kasapyan

Doğum tarihim: 2 Temmuz 1902

1

18.10.1969

[illegible]
[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

Tekirdağ'dan sürgüne

18 Ekim 1969
Apraham Kasapyan
Feriköy

Bugüne kadar yaşadığım hayatı hatırladığım kadarıyla yazmaya çalışacağım.

Bu devirde, yaşlı, dünyaya veda etmekte olan bir adamın hayatını, onu çok sevenler bile okumaz, biliyorum. Yaşayanların vakti yok ki ölmekte olanın hayatıyla ilgilensinler. Bunu biliyorum, ama yine de, kendime bir meşgale olması için, hatırımda kalanları yazıya dökmeye çalışacağım. Kanaatim odur ki, insanlar hayatları boyunca yakınlarına yardımcı olsalar bile unutulmaya mahkûmlar. Kaldı ki, bunun bir günah olduğu da söylenemez.

Bunun bir suç olduğunu bile bile hayatım boyunca çalıştım... Bu suçu hafifletmenin yolunu bulmak için, kendimi düşünmeden, ailem için çalıştım. Evlendim, iki kızım

oldu. Çok tutumlu bir insan olan rahmetli eşim sayesinde, uzun yıllar gücüm yettiğince çalıştım ve Allah'ın izniyle çocuklarıma bırakmak için bir şeylere sahip olabildim.

Başladığım epey zor bir iş ama hatırladıklarımı yazmaya çalışacağım.

Nüfus cüzdanımda da yazdığı gibi, 2 Temmuz 1902'de Tekirdağ'da doğdum.

Çocukluğumla ilgili ilk hatıram, 1908 yılındaki hürriyet gününe* dairdir. Altı yaşındaydım. Üzerimizde kırmızı okul önlükleri vardı ve bizi hükümet konağının önüne götürdüler. Sözlerini bugün bile hatırladığım Anayasa Marşı'nı** söyledik. Tabii yaşım icabı o mutluluğun sebebini henüz bilmiyordum.

1911'de Balkan Savaşı başladı. Dokuz yaşındaydım ve hafızam beni yanıltmıyorsa ikinci sınıftaydım. Bulgarlar Tekirdağ'ı işgal ettiklerinde, askerler barınmak için bütün okullarımızı alınca okulsuz kalmıştık. Babam [Hovsep Kasapyan] o sıralar bakkallık yapıyordu. Ben de küçük yaştan beri ticaretin içinde oldum ve bu mesleği sevdim. Bir gün babamdan, bana ahşap bir tepsi yapmasını, içine de satmam için bir şeyler koymasını istedim. Babam bana küçük bir tepsi yaptı. Boynumdan asmam için iki yanına ip bağladı. İçine sigara kâğıdı, kibrit, çakmaktaşı ve fitil koyduk, satmaya başladım. Bu, ticaret hayatımın ilk tecrübesiydi.

---

* Tarihe '1908 Devrimi' olarak da geçen II. Meşrutiyet'in ilanından sonra, 23 Temmuz günü "İyd-i Milli" yani "milli bayram" ya da "Hürriyet Bayramı" olarak kutlanmış, bu gelenek 1935'e kadar devam etmiştir.

** Muhtemelen "Kanun-ı Esasi Marşı". *İkdam* gazetesinin 3 Ağustos 1908 tarihli haberine göre marşın bestecisi Mösyö Karikopulo'dur. İlk önce İstanbul Beyoğlu'ndaki Belediye Bahçesi'nde seslendirilmiştir.

1908'de II. Meşrutiyet'in ilan edilerek Anayasa'nın yeniden yürürlüğe girmesi, Osmanlı İmparatorluğu'nun pek çok yerinde olduğu gibi, Apraham Kasapyan'ın memleketi Tekirdağ'da da kutlamalarla karşılanmıştı. Yukarıdaki tarihi fotoğraf, 1908'in aralık ayında, Meclis-i Mebusan'ın açılışı vesilesiyle Tekirdağ (Rodosto) hükümet konağının önünde yapılan töreni resmediyor. Kasapyan, hatıratında o günü, "Altı yaşındaydım. Üzerimizde kırmızı okul önlükleri vardı ve bizi hükümet konağının önüne götürdüler. Sözlerini bugün bile hatırladığım Anayasa Marşı'nı söyledik" sözleriyle anıyor. Dolayısıyla, fotoğrafta yer alan çocuklardan birinin Apraham Kasapyan olması ihtimal dahilinde.

Tekirdağ'da Ermeniler

Tekirdağ'da 1914-15'te yaşananların arifesinde, kentin yaklaşık 30 bin kişilik nüfusunun 15 bin kadarı (yaklaşık 2049 hane) Ermeni'ydi. Kentin güneybatısında, deniz kenarındaki, Kasapyan ailesinin de yaşadığı Takavor mahallesinde 8600 (1182 hane) ve kuzeydoğuda, iç kesimlerdeki Surp Haç'ta 6400 (867 hane) Ermeni yaşıyordu.

1915'te yaşanacak tehcir ve katliamların ilk işareti, "Rodosto Olayları" diye anılan ve 1-3 Temmuz 1913'te gerçekleşen pogromdu. I. Balkan Savaşı yenilgisinin ardından Osmanlı yönetiminde Hıristiyan gruplara karşı öfke artmıştı. 1 Temmuz'da bir Ermeni'nin silahla vurulmasından sonra Tekirdağ'daki Ermeniler, dükkânlarını terk ederek kaçtılar. Şeref Bey komutasındaki askerlerin açtığı ateş sonucunda yüz kişi öldürüldü. Olayın izleri henüz çok tazeyken, 26 Ağustos'ta Ermeni mahallesinde şüpheli bir yangın çıktı. 1914 sonbaharına girilirken, önce Ermeni erkekler amele taburlarına alındı, ardından 20 Eylül günü şehrin ileri gelen Ermenileri tutuklandı. Kademeli olarak, 31 Ekim'e kadar tehcir uygulamaya geçirildi ve yaklaşık 10 bin kişi zorla yerinden edilmiş oldu.

Piskopos Krikor Taranağtsi'nin (1576, Kemah - 1643, İstanbul) 'Vakayiname' adlı çalışmasında verdiği bilgilere göre, Ermeniler, 1605'te Erzurum, Erzincan, Eğin ve Kemah'taki Celali İsyanı ve sonrasında yaşanan katliamlardan kurtulmak için Tekirdağ'a göç etmişti.

Tekirdağ'da Ermeniler, kunduracılık, demircilik, tenekecilik, kuyumculuk ve marangozluk gibi zanaatlarla ve özellikle Surp Haç mahallesinde tarımla uğraşıyorlardı. 63 bin dönüm tarım arazisinin 49 bin dönümü Ermenilere aitti, ayrıca 8720 dönüm bağları vardı. Şehirdeki yedi un fabrikasının tamamı Ermenilerindi.

Tekirdağ'daki zanaatkârların büyük çoğunluğu da Ermenilerden oluşuyordu. 1903'te, kunduracılıkla ilgili bir dernek bile kurmuşlardı. Derneğin kayıtlarına göre, günde 2000 çift ayakkabı üretiliyordu. Ermeni demirciler, Avrupa'dan demir ithal ederek yaptıkları üretimlerle şehrin ekonomik kalkınmasına da öncülük etmişlerdi. 56 demirci atölyesinin 51'i, 26 manifatura dükkânının da 25'i Ermenilere aitti.

Kentte, Ermenilerin, 1915'ten önce 1073 öğrencinin eğitim gördüğü dört ilk ve orta okulları vardı. Yörenin ilk Piskoposu Ulniyeli (Zeytun, Süleymanlı) Hagop, Trakya'nın en eski kiliselerinden biri olan Surp Hıreşdagabed Kilisesi'ni 1607'de inşa etti; kilise 1629'da bir saldırıda tahrip edilince yeniden inşa edilerek Surp Pırgiç adını aldı. 1882'de yeniden yakılan kilise, 1907'de tekrar inşa edildi. 1606'dan sonra Tekirdağ'da Ermeni nüfusu hızla artınca, harabe halindeki bir Rum kilisesi Surp Hovhannes adıyla ibadete açıldı, ne var ki bu kilise de 1864'te yandı ve bir daha inşa edilemedi.

Kentte Ermenilerin nüfusu arttıkça, yeni mahalleler ve o mahallelerle birlikte yeni kiliseler de inşa edildi. Surp Haç veya Çiftlik adlı yeni mahallede de ilk önce ahşap olarak inşa edilen, sonradan taşlarla örülen kilise dışında, 1841'de Surp Takavor Kilisesi yapıldı; bu kilise ancak 1912'deki depreme kadar varlığını sürdürebildi. Bu arada, limanda yaşayan elli kadar Protestan Ermeni de kendi ibadethanelerini kurdular.

Tekirdağ'ın dini açıdan bir başka önemi de, her yıl, Paskalya'dan günlerce önce Kudüs'e hac ziyareti için gemilerin kalkmasıydı. Bu hareketlilik, Tekirdağ limanını bölgede önemli bir ticari merkez haline getiriyordu. Özellikle Trakya'da yetişen tarım ürünleri, bu liman sayesinde pek çok merkeze ulaşıyordu.

Bulgarlar 9 ay sonra şehrimizden ayrıldılar. Okullarımız tekrar açıldı ve ben yeniden okula başladım. 1914'te bu defa Birinci Dünya Savaşı gelip çattı. 12 yaşındaydım. Bu savaşa biz Türkler Almanların yanında girdik. Benim yaşımda bir çocuk savaşın nasıl bir şey olduğunu anlayamazdı. Asker toplamaya başladılar. 45 yaşın altında olan erkekleri askere aldılar. Her tarafta derin bir keder vardı. Babam 45 yaşını birkaç gün önce doldurduğu için askere gitmedi.

1915'in başında, hükümet biz Ermenilerin sürgün edilmesini emretti (*aksor*).* O yıllarda Tekirdağ'daki Ermeni nüfusu 18 bindi. Yalnız 2-3 bin kişiye, asker ailesi oldukları için dokunmadılar. Geri kalan 15-16 bin kişi, yanlarına yalnız birer yorgan alma izni verilerek yola çıkarıldı. Nereye gittiğimizi ise kimse bilmiyordu. Sadece Adapazarı civarına yerleştirileceğimiz söyleniyordu. Kötü bir şeyler yaşanmakta olduğunu hissedebiliyordum. Ama dedim ya, daha çocuktum ve her ne olursa olsun o kaygılı hava benim için birkaç dakika içinde dağılıyordu.

Dedem [Hacı Kevork Ağa Bızdigyan], ninem [Maryam Bızdigyan] ve dayım [Bedros Bızdigyan] ve bütün ailem yola çıktık.

---

* Kasapyan bu cümlede "yerinden etme, sürgün, tehcir" anlamındaki Ermenice "*değahan ınel*" tabirini kullanıyor ve bununla yetinmeyip, "sürgün, tehcir" anlamındaki "*aksor*'" açıklamasını parantez içinde veriyor.

Şu sürgün dedikleri

İlk durağımız İstanbul Sirkeci'deki, bugün Paket Postanesi'nin olduğu yerdi. İkinci gün, İstanbul'dan 300-400 kişi küçük bir gemiyle İzmit'e vardık. Gemiden indirildiğimizde, bizi daha önce sürgün edilmiş olan Ermeni bir ailenin evine götürdüler. O kadar çok insanı buraya yerleştirmişlerdi ki bir merdiven altında güçbela yer bulduk. Geceyi orada geçirdikten sonra, ikinci gün bizi trene bindirdiler. Nereye gittiğimizi kimse bilmiyordu.

Bilecik'e vardığımızda bizi indirdiler. Orada bir gün kaldıktan sonra tekrar trene bindirildik. Bu sefer Konya'ya geldik. Artık büyüklerimiz bu yolun hepimizi nasıl bir sona doğru götürdüğünü anlamaya başlamıştı. Sefalet giderek daha fazla baş gösteriyordu.

Konya'da beş-altı gün kaldıktan sonra bize Pozantı'ya gitmemiz için bilet aldırttılar. Trene bindirildik. Çileli bir yolculuktan sonra Pozantı'ya vardık. Pozantı, yüksek dağlarla çevrilmiş küçük bir kasabaydı.

Babam dükkânını öylece kapatıp yola çıkmıştı. Yanında çok parası yoktu. Üstelik dedem felç geçirmişti ve yürüyemiyordu. Bu yüzden, güçlü, dinç bir adam olan babam onu hep sırtında taşıyor ve dedemin hayır dualarını alıyordu.

Bu uzun yolculukta yüz binlerce insan, perişan bir halde, aç biilaç yürüyerek yol alıyor ve artlarında binlerce kurban bırakıyorlardı. Ölümün kıyısına gelmiş sevdiklerini yollarda bırakarak, bilinmeze doğru yol alıyorlardı.

Pozantı'da iki gün kaldıktan sonra, bir araba kiralayarak Tarsus'a doğru yola çıktık. Bizimle birlikte yayan gelen sayısız insan vardı. Yol üstünde ise binlercesi ekmek dileniyordu. Yarın ne halde olacağını bilmediğinden ancak bir iki kişiye yardım edebiliyordun. Velhasıl, Ermeni halkı için daha önce hiç duyulmamış bir zulüm başlamıştı. Nihayet, üç gün bu perişanlığın içinden geçerek Tarsus'a vardık. Bizden önce yüz binlerce insan gelmiş ve burada çadırlar kurmuştu. O kalabalığın arasında Yepras teyzem de vardı.

Babam beni de yanına aldı ve vakit kaybetmeden Tarsus'a indik. 3 altın lira verip bir çadır aldık. Aklı ticarete iyi çalışan babam, 300-400 ekmek satın almayı akıl etti. Bir araba tutup çadırların olduğu yere döndük. O ekmekleri kısa sürede satıp az da olsa bir para kazandık.

Artık tüm yetişkinler bu yolun bizi ölüme götüreceğini anlamışlardı. Bu minvaldeki sözleri sürekli duyuyorduk ama yine de gerçek manasını kavrayamıyorduk. 6-7 gün

kadar Tarsus'ta kaldıktan sonra bizi oradan ayrılmaya zorladılar. Tekrar araba kiralayarak Osmaniye'ye doğru yola çıktık. Üç gün sonra oraya vardık.

Bugün o yoldaki perişan haller gözümün önüne geliyor. Acaba bunları tasvir edebilir miyim diye düşünüyor ama bunu becerebilmenin benim kalemimin harcı olmadığını anlıyorum.

Osmaniye'de, tüm akrabalarımızla beraberdik. Burada da sefil bir çadırlar yığını vardı. Kiminin eli yüzü biraz daha düzgündü, kimi ise sadece halılardan kendine barınacak bir yer yapmıştı. Nihayet, tarifsiz bir manzara. Parası olanlar ellerindekiyle idare ediyor, parası tükenmiş olanlar –ki çoğunluk bu haldeydi– yanlarına aldıkları birkaç parça eşyayı satarak kuru ekmekle karınlarını doyurmaya çalışıyordu.

Osmaniye'ye varmamızdan birkaç gün sonra, bir tellal duyuru yapmaya başladı: "Yarın sabaha kadar herkesin burayı terk etmesi gerekiyor!" Bu haber üzerine, orada bulunan binlerce zavallının çoğu aynı gece, tekrar sırtlarına birer yorgan vurup yollara düştü. Bizdeki gibi ailesinde yürüyemeyecek durumda birileri olanların ise araba kiralamaktan başka çareleri yoktu.

Babam araba bulmak için koşuşturup durdu. Fakat aynı durumda olanların sayısı o kadar fazlaydı ki, bunu başarabilmesi imkânsız görünüyordu. Baktı ki olacağı yok, babam ertesi gün erkenden kalkıp uzak bir köye gitmeye karar verdi. Sabah güneş doğmadan yola çıktı. O gittikten bir süre sonra, insanlar arasında bir panik başladı. Bir grup jandarma kalabalığın arasına dalmıştı. Ellerindeki süngülerle toplanmamış çadırları yırtmaya başladılar. Zavallı halk, can havliyle eline ne geçirebildiyse sırtına atıp

kaçmaya başladı. Artık manzarayı hayal edebilirsiniz... Biz çadırımızı toplamış babamı bekliyorduk. O kargaşa arasında bazı çadırları da ateşe vermişlerdi. O sırada dayım jandarmalardan birinin yanına gidip eline 1 Mecidiye verdi ve babamı beklememiz için izin istedi. Parayı alan jandarma, amcama eşyalarımızı demiryolunun diğer tarafına geçirmemizi söyledi. Birkaç yardımcı bulup eşyaları demiryolunun diğer tarafına taşıdık. Birkaç saat içinde binlerce çadır toplanmış, geriye neredeyse hiç iz kalmamıştı.

Bizim gibi araba bekleyen birkaç aile daha vardı. Saatler hızla akıyor, ancak babam bir türlü gelmiyordu. Hepimiz ağlamaya başladık. Her gördüğüm arabanın yanına koşuyor ama hayal kırıklığıyla geri dönüyordum. Nihayet babam saatler sonra bir arabayla geldi.

Yanımızdaki kırık dökük birkaç parça eşyayı arabaya yükledik. Dedem, ninem, kız kardeşim ve ben arabaya bindik, İslahiye'ye doğru yola çıktık. Bu üç günlük dayanılmaz yolculuğu tasvir edebilmem mümkün değil.

İslahiye'ye varır varmaz hemen çadırımızı kurduk. Osmaniye'de olanların tekrar etmesinden korkan babam hemen ertesi gün için araba kiralamak istedi. Geceyi orada geçirdikten sonra, sabah erkenden Katma'ya doğru yola çıktık. Bu yolun Ermeniler için bir ölüm yolculuğu olduğu anlaşılmıştı artık. Açlıktan, hastalıktan ölenlerin haddi hesabı yoktu. İnsanlar o kadar umutsuz durumdaydı ki, ölenler için ağlayacakları yerde "O da kurtuldu!" diye seviniyorlardı. Sahibi olanlar tepelere bir yere gömülüyor; sahipsizler ise gömülmeden öylece ortada bırakılıyorlardı.

Nihayet Katma'ya vardık. O güne dek gördüğümüz çadırların iki misli kadar çadır kurulmuştu. Ama oradakilere bir süredir dokunmamışlardı ve insanlar da barınıp besle-

nebilmek için yollar bulmuş, ekmek pişirmek için fırınlar yapmıştı. Babam da vakit kaybetmeden bir fırın yaptı. Ekmek yapıp satmaya başladık.

Yirmi iki gün Katma denen tren istasyonunun yanında kaldık. Pislik o kadar arttı ki, dizanteri hastalığı baş gösterdi. Her gün binlerce kişi ölüyordu. Bu sırada Ağavni halam da dizanteriden öldü. Onu bulunduğumuz yere, ovanın bir kenarına gömdük.

Kaymakam Ali İhsan Bey

Katma'da tüm akrabalarımızın çadırları birbirine yakındı. Bizim çadırın karşısında eczane olarak kullanılan bir çadır vardı. Sahibi genç bir adamdı. Enişte Boğos Papazyan'ın okul arkadaşı olduğundan, hiç ayrılmıyorlardı. Bu beyefendi orada eczacılık yapmaya gönüllü olarak başlamıştı. Hazırladığı ilaçları, parası olana parayla, olmayanlara bedava veriyordu. İlaç bittiğinde jandarma kumandanından izin alarak Kilis'e gidiyor ve ertesi gün dönüyordu.

Bir gün, Kilis dönüşü koşarak eniştemin yanına geldi. Söylediğine göre, Kilis kaymakamı eski Malkara kaymakamı Ali İhsan Bey'miş. Bunu duyan Boğos enişte çok sevindi. Ali İhsan Bey'in Malkara'da olduğu dönemde o kadar yakınlarmış ki, Kaymakam Tekirdağ'a indiğinde, ai-

lecek enişteminin evinde misafir olurlarmış. Enişte hemen kaymakama hitaben bir mektup yazdı ve ona iletmesi ricasıyla eczacı arkadaşına verdi.

Eczacı Bey kumandandan izin alıp Kilis'e gittiğinde, ilk iş kaymakamın evine gitmiş ve enişteminin mektubunu ona vermiş. Mektubu okuyan Ali İhsan Bey heyecanlanmış, eczacıya adeta titreyerek, "Yerlerinden ayrılmasınlar, yarın geleceğim!" demiş.

Eczacı, Katma'ya gelir gelmez durumu enişteme anlattı. Kaymakamın temiz kalbinden şüphesi olmayan enişte haberi ve mutluluğunu bizimle paylaştı.

Bu arada, çadırlarda insanlar pislik içindeydi. Hastalık günden güne artıyor, bu pis ortamda salgının önü alınamıyordu. Tekrar yola çıkacağımız söyleniyordu. Sanırım bu seferki hayırlı bir yolculuk olacaktı. Bir saat öteye, Kilis'e daha yakın olan Aziziye'ye gitmek üzere yola çıktık.

Aziziye'ye vardığımız günün öğleden sonrasında, Kaymakam Ali İhsan Bey, atlılar eşliğinde Aziziye'ye gelmiş. Yanında bir grup jandarma da varmış.

Çevrede yüzlerce çadır kuruluydu. Ali İhsan Bey birkaç çocuğu toplamış, ellerine biraz para vermiş ve bütün çadırları dolaşıp Tekirdağlı kuyumcu Boğos Papazyan'ı aramalarını, bulana ödül vereceğini söylemiş.

Kısa bir süre sonra çocuklardan biri Boğos enişteni bulup Kaymakam'a haberi verdi.

Kaymakam, adamlarına beklemelerini söyleyip çadırların arasından geçerek enişteminin bulunduğu yere geldi.

Enişte hasta, saçı başı darmadağın, sakalları uzamış vaziyette, çadırda yatıyordu. Atlıyı görünce hepimiz şaşırdık, adam Boğos Efendi'ye seslenmemizi söyledi. Koşup haber verince enişte çadırından çıktı.

Kaymakam enistemi o halde görünce suratı allak bullak oldu, gözlerinden bir anda yaşlar boşaldı. Atının yularından çekip sırtını döndü:

"Çok rica ediyorum Boğos Efendi, karşıma bu vaziyette çıkma, sizi böyle görmek istemiyorum. Yalnız, bana kaç kişi olduğunuzu söyle ki sizi bir haftalığına Kilis'e aldırayım."

Enistem otuz üç kişi olduğumuzu söyledi. Kaymakam atından indi, hemen bir izin *tezkeresi* yazıp çocuklardan birine verdi. Vakit kaybetmeden birkaç araba tutup Kilis'e, falanca otele gelmemizi söyledi ve enistemi bulan çocuğa 5 kuruş (o zaman çok paraydı) verdikten sonra arkasına bakmadan uzaklaştı.*

Vakit kaybetmeden arabaları tuttuk. Kalan birkaç parça eşyamızı yükledik.

Bu arada babam ortalıkta yoktu. Sabah erkenden kalkıp Katma'ya inmişti. Köylülerden mal alıp çadırlarda satıyor, böylece günlük harçlığımızı çıkarıyordu. Hep beraber onu karşılamaya çıktık ve bir saat sonra bulup birlikte döndük.

Hemen Kilis'e doğru yola koyulduk. Tam iki saat sonra Kilis'teydik. Bize söyledikleri otel, şehrin girişinde yeni ya-

* Burada sözü edilen Kilis Kaymakamı Ali İhsan Bey (kayıtlarda İhsan Bey), daha sonra Dahiliye Nezareti Kalem-i Mahsusa Müdürü oldu ve soykırımla ilgili Halep Valisi Abdülhalik'in (Renda) suç ortağı olarak yargılanan Abdulahad (Abdullah) Nuri'nin İstanbul'da görülen davasında ifade verdi. Osmanlı İmparatorluğu'nun resmi gazetesi *Takvim-i Vekai*'nin 3540. sayısında Ali İhsan Bey'in verdiği ifadeyle ilgili şu bilgiler yer alır: "Dahiliye Nezareti Kalem-i Mahsusa Müdürü İhsan Bey Kilis Kaymakamı iken, Dersaadet'ten Halep'e gönderilen Abdullah Nuri Bey'in tehcirin imha maksadına müstenit bulunduğunu ve, 'Ben Talat Bey'le temas ettim, imha emirlerini bizzat aldım. Memleketin selameti bundadır' diyerek kendisini de iknaya çalıştığını beyan etmektedir." (*Bu bilgiye ulaşmamızı sağlayan tarihçi Mehmet Polatel'e teşekkür ederiz.*)

pılmış bir yerdi, yakınında, İşbir *kasdeli** adında bir çeşme vardı. Aylar sonra ilk kez temiz suyla yıkanma ve temiz su içme şansımız oluyordu.

Oteldeki odalarımıza yerleştiğimizde, mutluluk gözyaşları dökmekten başka hiçbir şey yapacak halimiz kalmamıştı.

* Kastel, havuz, çeşme.

Kilis'te

İyi yürekli kaymakam, Ermenilere yardım etmenin suç olduğu o günlerde, başına bir şey gelmesinden korktuğundan temkinli davranıyordu. Otuz üçümüzü şehrin üç ayrı semtine yerleştirmek üzere yanımıza bir adamını gönderdi. Adam üç ev tutmuştu bile. Bu evlerde on birer kişi kalacaktık. Evler, Ermeni *müteahhit*lerin* ailelerine aitti. Bizim kalacağımız ev, Okçuoğlu İskender'in eviydi. Anneleri

* Apraham Kasapyan, hatıratında "demiryolu müteahhidi, müteahhit" gibi sözcükleri, Bağdat demiryolu hattının inşa ve bakım işlerinde çalışan işçiler için kullanıyor (örneğin bkz. s. 30). Bu hatta yürütülen çalışmalar sırasında zorunlu işçi olarak çok sayıda Ermeni kullanılmış, demiryolu işçisi olmak –her zaman olmasa da– bazı durumlarda tehcirden ve katliamlardan korunmak anlamına gelmişti.

Maryam Bacı'ydı. Çok iyi bir aileydi. O yörenin insanları çok geri kalmış olduğundan, Maryam Bacı'nın 18 yaşındaki kızı Zabel, her gün bizden bir şeyler öğrenmek için yanımıza gelirdi. Kaldığımız oda bir hayli büyüktü. Yanımızda getirdiğimiz çullarımızı yere serip on bir kişi koyun koyuna yatıyorduk.

İlk iş, bana, şehrin geleneğine uygun, geceliğe benzeyen, *entari* denen bir kıyafet dikildi. Böylece, alışveriş için dışarıya çıktığımda dikkat çekmeyecektim.

Böylece yetişkinlerin hiç dışarıya çıkmadan vakit geçirdikleri günler başladı. Bir akşam, yemek yedikten sonra ocağın etrafında oturmuş sohbet ediyorduk. İki kez altışar aylığına Yerusağem'e* hacca gitmiş olan felçli dedem, orada gördüklerini olduğu gibi hatırlayıp anlatmaya başladı ve normalde hafızası çok yerinde olmayıp genellikle pek konuşmadığından bizi şaşırttı. Dayım ve ninem anlattıklarının doğru olduğunu teyit ediyor, sürekli kafa sallıyorlardı. Daha sonra yattık. Dedem hikâyelerini anlatırken tam yanımdaydı. Sabah uyandığımızda son nefesini vermiş olduğunu gördük. Öyle bir ruh halindeydik ki, ağlayıp ağlamadığımızı hatırlamıyorum. Bugünden baktığımda, ölenin aslında kurtulduğunu düşünüyorum, çünkü yarın ne olacağımız belirsizdi.

Kilise ve papaz olmadığı için büyükbabamı dini törenle gömemeyecektik. Duyduk ki, mahallenin muhtarı Ermeniymiş ve bu adam İncil okuyup cenazeleri defnediyormuş. Ev sahibimiz sayesinde hemen onu bulduk. Muhtar, dedemi kefenle sardı, onu bir tahtanın üstüne koyup götürdüler. Babam da her türlü tehlikeyi göze alıp muhtarla

* Erm. Kudüs.

birlikte dedemi gömmeye gitti. İki saat sonra döndüğünde, büyükbabamı şehrin epey dışında bir bağa gömdüğünü, baş tarafına da bir taş koyduğunu anlattı. İşte, mal varlığı bugün olsa milyonu geçecek demir tüccarı Hacı Kevork Bızdigyan'ın ölümü böyle oldu.

*

Birkaç gün sonra, Misak Efendi isminde bir *müteahhit* memuru geldi ve Ali İhsan Bey tarafından gönderildiğini söyledi. Dediğine göre, Kilis'te kalabilmemiz için demiryolu *müteahhidi* üyesi olmak ve Halep'teki müdüriyetten bu iş için gerekli evrakı alabilmek için de erkek başına 15 altın lira ödemek gerekiyordu. Misak Efendi, "Ali İhsan Bey'i mutlaka görün!" dedikten sonra daha fazla bilgi vermeden yanımızdan ayrıldı. Ertesi gün eniştem kaymakamın evine gitti. Ali İhsan Bey, üzüntüyle, elinden daha fazla bir şey gelemeyeceğini, o kâğıtlara sahip olursak şehirde güvenle kalabileceğimizi söylemiş.

İki gün sonra Misak Efendi tekrar geldi, ona paraları verdik ve izin tezkerelerini beklemeye başladık.

Bu arada Halep valisi, Ali İhsan Efendi'yi bir görev için Halep'e çağırdı. Kaymakamın yokluğundan istifade etmek isteyen Kilis jandarma komutanı, Ali İhsan Bey'in koruma altına aldığı Ermeni ailelerin yerlerini öğrenerek onları Protestan Kilisesi'nin avlusunda topladı. Niyeti, ertesi gün hepsini Ermenilerin mezar yeri olan Der Zor'a göndermekti.

O günlerde annem de dizanteriden yatıyordu. Jandarma odaya girdi, yorganı annemin hışımla üzerinden çekti ve kendisini izlememizi söyledi. Kozandağlı denilen Jandarma kumandanı da yanındaydı. Eniştem kumandanın yanına gidip ona para teklif etti, en azından hastanın şim-

dilik kalması için izin istedi. Kumandan bu ricayı kabul etti, parayı da almadı.

Annemi, ev sahibimiz Maryam Bacı'nın bakımına teslim edip jandarmayla birlikte Protestan Kilisesi'nin bahçesine gittik. Bahçede 1000-1500 kişi vardı. Orada, memleketimizden Rupen Papazyan Efendi'yi gördük. Rupen Efendi, on kişi başına 45 lira vererek hepimizi sürgünden kurtarmaya çalıştığını söyledi. Avluya girdikten kısa bir süre sonra bahçe duvarından atlayıp annemin yanma gittim. Büyük teyzem da durumu öğrenip annemin yanına gelmişti. Ertesi sabah toplanma yerine gittiğimde, işimizin halledilmiş olduğunu duydum. Kısa bir süre sonra bizi bırakacaklardı. Gerçekten de, yarım saat geçmeden isimlerimiz okundu, bizi serbest bıraktılar ve evlerimize döndük.

Kozandağlı ertesi sabah yanında kâtibiyle geldi, 45 lirayı aldı ve gitti. Kısa bir süre sonra kâtibi geri döndü ve bizden bahşiş istedi. Ona da dört Mecidiye verdik. O günden sonra adamın adı aramızda hep "Dört Mecid" olarak kaldı.

İşin acı yanı, bu olaydan iki gün sonra Halep'ten kâğıtlarımız geldi. Böylece demiryolu *müteahhidi* üyesi olduk. Bu, Kilis'e üç saat mesafedeki İslahiye'de bir garda odun hamallığı yapmak demekti. O yıllarda trenler odunla çalışırlardı. Sonunda erkekler, kadınları ve çocukları Kilis'te bırakarak, İslahiye'ye çalışmaya gittiler. Bu, o günlerde büyük bir şans ve teminat sayılıyordu.

Babam ölümle karşı karşıya

Babam çalışmaya gittikten sonra günlerimiz yarı aç yarı tok geçmeye başladı. Akşamları annem bulabildiği ekmeği aramızda küçük parçalar halinde bölüştürüyordu. Sabah kahvaltısında ise bana ince bir dilim peynir veriyordu.

Artık iş aramamız gerekiyordu.

Kaymakamın yanında Bandırmalı bir genç kadının çalıştığını duymuştuk. Adının Armenuhi olduğunu biliyorduk. Bir gün annemle kaymakamın evine gidip Armenuhi'yi sorduk. Meğer bize kapıyı açan oymuş. Bize uygun bir iş olup olmadığını sorduk. Halimizi gören Armenuhi, içeri gidip Hanım'a ev temizliği için bizi işe alıp almayacağını sordu ve biraz sonra yanımıza gelip Hanım'ın bizi kabul ettiğini söyledi.

Sevinçle içeri girdik ve evi temizlemeye başladık. Armenuhi o kadar iyi niyetli biriydi ki, yanımızdan hiç ayrılmadı. O gün öğle yemeğinde karnımızı güzelce doyurduk; üstüne 2 kuruş da para kazandık, ki o günlerde iyi paraydı. Eve döneceğimiz sırada, Armenuhi bize bir torba bulgur verdi gizlice. Yoldan 90 paraya yağlı kıyma aldık, güzel bir *bulgur pilavı* yapıp karnımızı doyurduk.

Bir süre böyle devam etti. Öyle zor bir dönemdeydik ki kimse kimseye yardım edemiyordu. Annemin temizlik işinden kazandığı para da yetmediği için başka bir geçim yolu bulmamız gerekiyordu. Arada bir ben de kaymakamın evine gidip karnımı doyurmak için ufak tefek işler yapıyordum. Yemek zamanı Armenuhi karnımı doyurmak için önüme ne koyacağını şaşırırdı.

Sonunda bir gün, askeri bir kumaş dokuma fabrikasında iş olduğunu duyduk. Annem kumaş dokumayı bildiğinden, biraz topluca, iyi bir adam olan İstanbullu yüzbaşıya başvurduk.

Annemi dokuma işi için, beni ve ablamı ise iplik makarası sarmak için işe aldı ve fabrikanın kadınlar bölümünde çalışmaya başladık. İşin en zor yanı, ancak bir ay çalıştıktan sonra maaş ve buğday alabilecek olmamızdı. Bu bir ay nasıl dayanacaktık? Maaş alana kadar geçinebilmek için annemin son yüzüğünü de yok pahasına sattık.

O günlerde babamdan bir mektup geldi. Tekirdağ'daki ağabeyine yazmamızı ve ondan yardım istememizi söylüyordu. Amcam demirci olduğu için sürgün edilmemiş, halama ise asker annesi olduğu için dokunmamışlardı. Onlara gidip durumu anlatması için komşumuz Hacı Hanım'a yazdık. Nitekim, Hacı Hanım mektubu alır almaz amcama ve halama koşmuş, ancak maalesef 5 kuruş dahi

alamamış. Onların yüzüne tükürüp çaresiz geri dönmüş. Tekirdağ'dan yola çıkmadan önce, evimizdeki büyük kazanları Hacı Hanım'a bırakmıştık. Hacı Hanım bu kazanları dört Mecid'e satıp, olan biteni anlatan bir mektupla birlikte bize gönderdi. Bu dört Mecid sayesinde, iyi kötü ay başına kadar idare ettik. (İşte, bize kolaylıkla birkaç lira gönderebilecek durumda olan iyi niyetli amcayı ve temiz kalpli halayı görün.)

Bir aylık çalışmamızın sonunda bir çuval buğday ve dört Mecid kadar da para aldık. Bu fabrikanın kuralı buydu. Bizden sonra büyükannem, teyzem, teyzemin kızı ve diğer tüm akrabalarımız aynı fabrikada çalışmaya başladılar.

O dönemde sürgün tesirini yitiriyordu. Herkes bulunduğu yerde kalabiliyordu. Aç kaldığımız günler öyle çoktu ki, iş bulup çalışabildiğimiz için Allah'a şükrediyorduk. Dilenmek için avuç açtığım ama kendime yediremediğim için ağlayarak geri döndüğüm günler de olmuştu. Artık tek düşüncemiz babalarımızdı. Onlar karın tokluğuna çalıştıkları için bize yardım edemiyorlardı.

O günlerde, İslahiye'deki Ermeni *hamal*ları toplayıp götürdüklerini haber aldık. Dayım ve eniştem biraz uzakta olduklarından bulundukları yerde kalabilmişler. Bu haberi aldığımızdan beş-altı gün sonra bir sabah kapı çaldı. Açtığımızda karşımızda babamı gördük. Aman Allah'ım, o ne mutluluktu! Ablamla sıkı sıkı babama sarılıp gözyaşlarına boğulduk. Annem ise ne yapacağını şaşırmıştı. Babamın o günkü halini anlatabilmem mümkün değil. O gün işe gitmeyip babamın yanında kaldık.

Bize nasıl kurtulduğunu anlattı. Bir sabah, bütün Ermenileri sıraya sokmuşlar. İsimlerini sormuşlar ve bir yere toplamışlar. Babam, "Süryani'yim" diyenleri serbest

bıraktıklarını fark etmiş. Sıra kendisine geldiğinde o da "Süryani!" demiş ve onu da serbest bırakmışlar. Babam hemen kalabalığın toplandığı yerden ayrılarak yakınlardaki yüksek bir odun yığınının altına saklanmış. İki gün aç susuz odunların arasında kaldıktan sonra yığının altından çıkmış. Gece karanlığında, arkasına bile bakmadan Kilis'e doğru yola çıkmış. Geceleri yürüyüp gündüzleri mağaralarda saklanarak nihayet yanımıza varmayı başarmış. Sonradan, orada toplanan Ermenilerin öldürüldüklerini öğrendik. Toplananlar arasında Harutyun eniştėm ve kardeşi Bedros da varmış. Onlardan bir daha haber alamadık. Sonlarını siz tahmin edebilirsiniz.*

Babamın dönüşünden kimseye söz etmeden çalışmaya devam ettik. Saklanabilmesi için ona evde bir hücre yaptık. Tehlikeli olabilecek bir haber ulaşır ulaşmaz babam oraya saklanırdı.

Böylece sürgünün üçüncü yılına girdik. Bir taraftan savaş şiddetli bir şekilde devam ediyordu. Her gün binlerce askerin öldüğünü duyuyorduk. Artık hükümetin bizimle uğraşacak vakti yoktu. Tehcir edilen üç buçuk milyon Ermeni'nin yarısından fazlasının ölmüş olduğu söyleniyordu. Der Zor'da, Rakka'da ve daha uzaklarda Arapların yanına sığınan gençler Kilis'e gelmeye başladı. Aralarında okul

* Süryaniler de 1915'te katliam ve sürgün politikalarına maruz bırakıldılar. Ancak pek çok örnekte Süryani ve Ermeni toplulukları birbirlerinden ayrılıyordu. Örneğin, İsviçreli misyoner Jacob Künzler, Urfa'da yaşananları aktardığı anılarında, bu türden olaylara değinir. Diyarbakırlı Süryani papaz İshak Armalto da, anılarında Ermeniler ile Süryanilerin birbirlerinden ayrıldığı örneklerden söz eder. Bkz. Uğur Ümit Üngör, *The Making of Modern Turkey, Nation and State in Eastern Anatolia*, Oxford: University of Oxford Press, 2011, s. 96.

arkadaşlarımdan biri de vardı. Öyle acı hikâyeler anlattı ki, bunları yazarak, bu satırları okuyanları üzmek istemem. Yalnız, bizim yollarda çektiklerimizin, aç susuz geçirdiğimiz günlerin, orada yaşananların binde biri bile olmadığını anladığımı söylemeliyim.

Savaş bitince

Nihayet babam yavaş yavaş çarşıya çıkmaya başladı. Yanlış hatırlamıyorsam, üçüncü yılın yarısını geçmiş olmalıydık. Biz hâlâ askeri kumaş fabrikasında çalışıyorduk ve ayda bir buçuk çuval buğday (ki artanı satıyorduk) ve beşaltı Mecid de para kazanıyorduk. Nihayet iyi kötü rahata ermiş gibiydik. Annem had safhada tutumlu davranarak birkaç kuruş para da biriktirebilmişti. Böylece, sürgünün dördüncü yılına girdik.

Bu sıralarda babam da ufak tefek işler yapmaya başlamıştı. Köylerde sebze satmanın kârlı bir iş olduğunu duyunca o işi yapmaya karar verdi. Beş Mecid'e bir eşek satın aldı. Niyeti, eşeğin iki yanına sandıklarla mal yükleyip köyleri dolaşmaktı. Beni de işten çıkarıp yanına aldı ve birlikte

paranın ne olduğunu bilmeyen insanların yaşadığı köylere dahi gitmeye başladık. Satmaya götürdüğümüz sebzeleri buğday ve arpa ile takas ediyorduk. Oldukça kârlı olan bu işi bir süre sürdürdük. Arap köylüler bize çok iyi davranıyorlardı. O günlerde Almanların savaşı kaybetmiş olduklarını duyduk. İngilizler Bağdat'a, Basra'ya varmışlardı. Ta o bölgelerde bile sürgün edilen Ermeniler vardı.

Çalıştığımız *imalathane* de böylece kapanmak zorunda kaldı. Bu defa, Boğos eniştemin öncülüğünde evlerimize *tezgâh*lar koyarak bez dokumaya ve bunları *pazar*da satmaya başladık. Bu da kârlı bir işti.

O sıralar, bizden yayan yedi-sekiz saatlik mesafede olan Halep'in İngilizler tarafından işgal edildiğini duyduk. Bu haber içimize büyük bir korku düşürdü. Bir grup Kilislinin şehirde bulunan 1000-1500 Ermeni'yi bir gece yok etmeyi düşündükleri dedikodusu ortalıkta dolaşıyordu. Bunun üstüne bir-iki gün evden çıkmadık. Bir sabah, Hintli İngiliz askerlerinin Kilis'e girerek hükümet konağını işgal ettiklerini duyduk.* Arkadaşım Boğos'la kaldığımız evin avlusundan dışarı çıktık ve gerçekten de şehrin her tarafında Hintli askerler olduğunu gördük. Yanlarına yaklaştığımızda avuçlarımızı Bağdat hurmasıyla doldurdular. Hükümet konağının önüne ulaştığımızda, jandarma kumandanı Kozandağlı'nın öldürülmüş olduğunu duyduk. Herkes, sahip olduğu altın liraların ağırlığının kendi ağırlığından fazla olduğunu söylüyordu.

(Sonuç olarak, üç buçuk milyonluk Ermeni nüfustan geriye ancak yarısı kalmıştı ve onların da büyük kısmı yetimdi. Ermeniler için zamanın akışı değişmişti.)

---

* Kilis hükümet konağı İngiliz askerleri tarafından 6 Aralık 1918 tarihinde (bazı kaynaklara göre 15 Ocak 1919) ele geçirildi.

Eve dönüp olan biteni evdekilere anlattık. Askerlerin verdiği hurmaların bir kısmını onlara verdik. Bu sefer evin erkekleri her şeyi kendi gözleriyle görmek için çarşıya döküldü. Bu gelişmeler üzerine, Kilis'te bulunan bir avuç Ermeni'nin durumunu hayal edebilirsiz. İlk işimiz, bir an önce memleketlerimize dönebilmek için İngilizlere başvurmak oldu. (Artık savaş bitmiş ve *mütareke* imzalanmıştı.)

İşte, ben de artık on altı yaşını tamamlamış ve on yedi yaşına girmiştim. Okul yaşım çoktan geçmiş sayılırdı.

Beş-altı gün sonra, araba ve yiyecek vererek bizi Katma'ya gönderdiler. Burası, üç sene önce Ermenilere mezar olmuştu. Ama artık Almanların yaptığı *baraka*larla dolmuştu. Ailemize büyük bir *baraka* verdiler. Dayımın İngilizce bilmesinin bize büyük yararı oldu.* Her gün yiyeceğimizi veriyorlardı. Bizi memleketimize götürecek boş bir tren gelmesini bekliyorduk. Yeme içme derdimiz yoktu. Mutluluğumuz sonsuzdu.

Biz çocukların günleri oyunla geçiyordu. Bir gün yaşlı bir adam yanıma geldi, bana bir mektup verdi ve hiçbir şey demeden uzaklaştı. Mektubu açmadan Boğos enişteme götürdüm. Boğos eniştem zarfı açtı ve mektubu sessizce okudu. Ermenice yazılmış olan bu kısa notta ne yazdığını bugün bile hatırlıyorum:

"Sevgili babalar, anneler, ablalar ve abiler,

Ben Adapazarlı *Tulumbacı* Siragan'ın kızı Sirarpi'yim. Üç buçuk senedir bu köylerin büyük *ağa*sının yanındayım. Beni yanınıza almanızı rica ediyorum."

---

* Apraham Kasapyan'ın dayısı Bedros Bızdigyan, Robert Kolej'de okumuştu, bu yüzden İngilizce biliyordu. Bızdigyan, 1918'den sonra İstanbul'da hayatını kunduracılıkla kazandı. Bızdigyan'ın anne ve babasıyla bir çocukluk fotoğrafı için bkz. s. 118.

Eniştem bu satırları okuduğunda, çok tez canlı bir insan olan babam yerinden fırlayarak, "Ben hemen gidip kızı alır getiririm!" dedi. Ancak eniştem babamı sakinleştirdi ve kanuni yollara başvurmamız gerektiğini söyledi. Bunun üzerine dayım ve eniştem İngiliz kumandana gidip durumu anlattılar. Komutan söylenenleri not almış ve kendisinden haber beklemelerini söylemiş. Dayım ve eniştem de çaresiz, kumandandan gelecek haberi beklemek için geri döndüler.

İki gün sonra aynı yaşlı adam tekrar bir mektup getirdi. Dayım ve eniştem mektubu hemen İngiliz kumandana götürdüler. Kumandan, "Yanınıza iki asker vereceğim, birlikte *ağa*ya gidin, sizin gençlerden birini de yanınıza alın, kızın ağabeyi olduğunu söylesin, kızı alıp gelin," demiş.

O görevi bana verdiler ve bana, eve yaklaştığımızda genç bir kız görürsem, "Ben senin ağabeyinim," dememi tembih ettiler. İngiliz askerler ve bir grup Ermeni, Katma'ya yayan bir saatlik mesafedeki bir köye doğru yola çıktık. Ağanın evine vardık, kapıyı çaldık. Ben kapının hemen yanında duruyordum. 17-18 yaşlarında genç bir kız kapıyı açtı. Kürt kıyafetleri giymişti. Hiç düşünmeden, "Ben senin ağabeyinim," dedim. Kızın yüzü nar gibi kızardı ve hemen uzaklaştı. Biraz sonra *ağa* yanımıza geldi. Dayım, "*Ağam*, burada Sirarpi isminde bir kız var. Bu da ağabeyi, onu almaya geldik," dedi. Ağa, Sirarpi'yi yanına çağırdı ve "Ağabeyin gelmiş, seni götürmek ister. Arzu edersen onunla gidebilirsin," dedi. Sirarpi, titreyerek, "İsterim," diye cevap verdi. Ağa, "O halde *abla*na gidip eşyalarını al ve veda edip git," dedi.

Nitekim kız biraz sonra elinde bir *bohça*yla döndü. "*Allahaısmarladık ağam*," diyerek oradan uzaklaştık.

Kızın adını bile değiştirmemişlerdi. O da yolda bize gözyaşları içinde, kendisine çok iyi ve temiz baktıklarını söyledi.

Sirarpi artık bizim yanımızdaydı. Annemin yanından ise hiç ayrılmıyordu. Ondan ailesini nasıl kaybettiğini, *ağa*nın yanına gelişini ve o evde kendisine ne kadar iyi ve temiz baktıklarını dinleyince *ağa*nın gerçekten de iyi yürekli bir insan olduğunu düşündük.

Ağa ile ilgili asıl sırrı da birkaç gün sonra öğrendik. Meğer adamın Halep'te okuyan bir büyük oğlu varmış. Ağa, Sirarpi'nin evden ayrılıp bizimle gittiğini oğluna bildirmiş. Bunun üzerine oğlu okulundan izin almış ve bizim oralara gelip *barakal*arda Sirarpi'yi aramaya başlamış. O günlerde yük trenleri gelmişti, bizi de bunlardan birine yerleştireceklerdi. Sirarpi temizlik için eline bir süpürge almış, yerleşeceğimiz vagona gitmişti. Biz çocuklar da yakınlarda oyun oynuyorduk. Şık giyimli, yakışıklı bir gencin birini aradığını gördük. Sirarpi'yi görünce yanına gidip eve dönmesi için yalvarmaya başladı. Bunu görünce hemen koşup onu kovmak istedik, ancak Sirarpi gence dokunmamamızı rica etti. Bundan cesaret bulan genç adam Sirarpi'ye yalvarmaya devam etti. Belli ki ona sevdalıydı. Israrlarını sürdürünce bu sefer Sirarpi sert bir sesle, "Artık beni ikna edemezsin, ağabeyimi buldum, sen bu lafları evindeki köpeklere anlat!" diye çıkıştı.

Bu konuşmaları duyan eniştem ve babam olan biteni şaşkınlıkla izliyorlardı. Babam öfkelendi ve gencin üstüne yürümek istedi ama eniştem ona engel oldu ve gençle konuşup ondan evine dönmesini rica etti. O zaman, *ağa*nın Sirarpi'yi oğluna eş olarak almayı planladığını öğrendik.

Bu olaydan iki gün sonra lokomotif geldi, bizim vagon-

ları o lokomotife bağladılar ve Adana'ya doğru yola çıktık. Adana'ya vardığımızda hepimiz çok mutluyduk. Bizi Turan Mektebi'nin odalarına yerleştirdiler. Her gün çeşit çeşit yemekler yapıp dağıtıyorlardı. Tam dört hafta orada kaldık. Boş kalmamak için portakal satmaya başladım.

Nihayet, sıramızı beklememiz için bizi bir tren istasyonuna getirdiler. Burada kaldığımız günlerde de *simit* sattım.

Anadolu'dan çalışmak için daha önce Amerika'ya gitmiş olan binlerce genç artık ailelerini aramak için Adana'ya geliyorlardı. İstasyona Halep'ten, Şam'dan ve daha uzak şehirlerden her gün iki-üç tren ulaşıyordu. Amerika'dan gelen bu gençler, tren boyunca dizilip, pencerelerden sarkan biçare haldeki sürgünler arasında kendi ailelerini arıyorlardı.

İçlerinde Sivaslılar vardı, Erzurumlular vardı, her biri kendi hemşerilerini arıyor ve onlar arasında akrabalarından birini bulmayı ümit ediyordu. Bu manzarayı tasvir edebilmek için çok güçlü kalem lazım!

Akrabalarından veya ebeveynlerinden birine kavuşanlar onlara öyle sarılırlardı ki, onları birbirlerinden ayırmak mümkün olmazdı. Daha sonra "sorular" kısmı başlardı:

"Babama ne oldu?"

"Öldü?"

"Kız kardeşim nerede?"

"Kaçırdılar."

"Annem?"

"Açlıktan öldü?"

Kimi zaman annesini, babasını, kız veya erkek kardeşini bulanlar da vardı. Bu acılı manzara karşısında kimse gözyaşlarına hâkim olamazdı. Bu anne, çocuk, abla ve kar-

deşlerin birbirlerini kalabalığın arasından buldukları anı anlatabilmek imkânsızdır.

Artık 17 yaşındaydım ve yaşananların nasıl bir vahşet olduğunu anlayabiliyordum. Bu son yürek burkan manzarayı tasvir edebilmek için Victor Hugo veya Aleksander Dumas gibi bir yazar olmak gerekir. Birbirini bulan insanların sarılmalarını, konuşmalarını hatırladıkça gözlerimden yaş geliyor ve bu hatıratı tutmaya başladığıma pişman oluyorum.

Nihayet Adana'daki o acılı altı günün sonunda, trenimiz İstanbul'a doğru yola çıktı.

Hayata tutunuyoruz

Adana'dan İstanbul'a trenle yolculuğumuz üç gün sürdü. Konya'ya vardığımızda şehir karla kaplanmıştı. Konya'da pek çok tanıdığımız vardı ve onlar da treni karşılamaya geldiler. Haydarpaşa'ya vardığımızda ise bizleri çadırlara yerleştirdiler. Biz çadırlarda kaldık, İstanbul'da akrabası olanların ise akrabalarının yanına gitmelerine izin verildi.

İstanbul'a vardığımız günün ertesi, sabahın erken saatlerinde arkadaşım Boğos Ğugasyan'la (çok sonra kendisini tramvay kazasında kaybettik) Topkapı'ya, halasını aramaya gittik. O günlerde sürgünden dönenlerden vapur için para alınmazdı. Vapurla İstanbul'a geçtik. Paramız olmadığı için yürüyerek gitmek zorundaydık. Köprünün solundan gitmemizi söylemişlerdi. Köprü üstünde bir pa-

paza rastladık. Ona Topkapı'ya nasıl gideceğimizi sorduk. Bize, köprünün öbür tarafına geçip bilmem kaç numaralı tramvaya binmemiz gerektiğini söyledi. Paramız olmadığı için yürüyerek gideceğimizi anlattık. Tramvay hattını takip edersek Topkapı'ya varacağımızı söyledikten sonra bize sorular sormaya başladı. Tekirdağlı olduğumu öğrenince, dedemin ve ninemin adlarını sordu. Dedemin sürgünde öldüğünü, ninemin de Haydarpaşa'da olduğunu söyledim. Sonra bir anda kendisini tanıdım ve "Siz dedemin *sanı** *Der*** Partoğ değil misiniz?" diye sordum.

"Evet," dedi, bize tekrar yolu gösterdi ve yanımızdan öylece ayrıldı. Halbuki ben acaba tramvayla gidebilmemiz için yol parası verir mi diye düşünüyordum.

Nihayet, sora soruştura Topkapı'ya vardık. İşin zor kısmı, bundan sonra başlıyordu. Elimizde ne adres vardı, ne de Boğos'un halasının soyadını biliyorduk. Ne yapacağımızı, nereye gideceğimizi bilmeksizin etrafımıza bakınırken, bir evin taş basamaklarına oturmuş yaşlı bir kadın gördüm. Kadın Boğos'un diğer halasına benziyordu. Boğos'a dönüp "Şu kadın senin halana benziyor," dedim. Boğos'un beti benzi attı, koşarak kadının yanına gitti, "Hala!" diye bağırdı. Kadın, yeğenini tanımadı önce. Boğos, Zekief'in oğlu olduğunu söyleyince, kadıncağız ne yapacağını şaşırarak bütün gücüyle Boğos'u göğsüne bastırdı. Boğos'a annesinin, babasının, ablasının hayatta olup olmadığını sordu. Bunlardan sadece annesinin sağ olduğunu öğrenince ağlamaya başladı. O sırada sesimizi duyan Ermeniler etrafımıza toplanmışlardı. Onlar da bu manzaraya dayanamayıp

---

* Erm. Vaftiz evladı. Kilise geleneğinde, vaftiz edilen çocuğun bir vaftiz babası (*gnkahayr*) olur ve bu çocuk, vaftiz babasının *sanıdır*.

** Erm. "Efendi, sahip." Din adamlarına hitap şekli.

ağlamaya başladılar. Hala kendini toparlamaya başlayınca elimizden tutup bizi biraz ileride saatçilik yapan oğlunun dükkânına götürdü. Halasının oğlu da Boğos'u görünce kendini tutamadı ve gözyaşları içinde onu kollarının arasına alıp öpmeye başladı. Aç olduğumuzu öğrenince bize mükellef bir sofra kurdular, karnımızı güzelce doyurduk.

Geç saate kadar yanlarında kaldık, sonra tramvay parası vererek bizi ailelerimizin yanına gönderdiler. Haydarpaşa'ya vardığımızda, ailelerimizin Galata'da bulunan Rus *sefarethanesi*nin yakınında bir yere gitmiş olduklarını öğrendik. Adresi alarak biz de Galata'ya gittik ve epeyce aradıktan sonra onları bulduk. Ertesi gün, bizi trenlere bindirerek Muratlı'ya getirdiler. Oradan da arabalarla Tekirdağ'a vardık.

Bizimkiler Kızig halama gittiler, ben de evimizin yanındaki Hacı Hanım'a. Hacı Hanım babamın annesi gibiydi. Beni görünce sevincinden ne yapacağını şaşırdı. Havalar soğuk olduğundan mangala ateş koymuş, üstünde *tarhana çorbası* pişiriyordu. Hemen sofrayı kurdu, birlikte yedik. Yemekten sonra da kaç senedir yemediğim cevizli *bulama* ikram etti. Karnımızı bir güzel doyurduk. Daha sonra birlikte halama gittik. O kavuşma anının nasıl bir şey olduğunu tasvir edebilmek için şimdiki gibi televizyon almak gerekirdi!

Böylece, üç buçuk sene sonra nihayet güzel memleketimize dönmüş oluyorduk. Dayım Bedros Bızdigyan bizden epey önce dönmüştü. İlk işi evlerimize girmek ve yaşayanları dışarı çıkarıp evleri boşaltmak olmuş. Sonra annemin evini ve dükkânını kiraya vermiş ve böylece hatırı sayılır bir para toplamış. Geldiğimizi duyunca bu parayı hemen anneme verdi. Babam için bu para büyük zenginlikti. Sa-

hip olduğu üç beş kuruşu da üstüne koyup hemen işe başladı.

İkinci gün, Hacı Hanım'ın evine geçtik. Sonra da evimizin temizliğini yapıp yerleşmeye başladık. Artık baba ocağımızdaydık. Burası bizim için cennetten bile daha değerliydi. Birkaç gün sonra Surp Ohanyan [Hovhanyan] Okulu açıldı. Babama okula gitmek istediğimi söyledim. Beni memnuniyetle okula kaydettirdi. Artık iyice büyümüş olduğumdan derslerimi anlamakta hiç güçlük çekmiyordum. Müdürümüz *Baron** Gosdanyan benden çok memnundu. Ders notlarım iyi olmasına rağmen, sınıf arkadaşlarımdan yaşça çok büyük olduğum için sonraki yıl okula devam etmek istemedim.

Böylece, kunduracı yanında çıraklığa başladım. Ustam Hagop Beyleryan çok ama çok iyi bir insandı ama orada da altı-yedi aydan fazla kalamadım. İçimden ticaretle uğraşmak geçiyordu, bunu çok istiyordum. O günlerde Tekirdağ İtalyan yönetimi altındaydı. Şehirde sigara sıkıntısı vardı. İstanbul'a gidip iki valiz sigara almaya karar verdim. Babam bu önerime sevindi. Dört-beş ay önce ablamı evlendirip İstanbul'a göndermiştik. Böylece, İstanbul'da kalacak yer derdim olmayacaktı.

Vapura binip İstanbul'a, ablamın yanına gittim. Ertesi gün, iki valiz dolusu sigara alıp geri döndüm. Elimdeki sigaralar bir-iki saat içinde tükendi ve iyi de para kazandım. Ne çok zevk alıyordum bu işten! Bir süre bu şekilde devam ettim. Ancak İtalyanlar şehirden çekilince Tekirdağ Yunanlıların eline geçti. Hal böyle olunca İstanbul'a gidiş gelişler çok zorlaştı. Aslen kuyumcu olan eniştem mesleğini bırakıp bakkal dükkânı açmıştı. Bu defa onun yanında

* Erm. Bey, efendi.

çalışmaya başladım. Bu sırada Yunanlılar Ermenileri askere almaya başladılar. Yaşım 18 olduğundan beni almadılar. Bir yıl eniştemle çalıştım. Yaşım 19 olmuştu ve ortalıkta benim yaşımdakileri de askere aldıklarına dair söylentiler dolaşıyordu. İşimden ayrıldım. Malkara'dan Keşan ve Gelibolu güzergâhıyla Lapseki'ye kaçtım. Oradan da bir vapura binerek İstanbul'a vardım.

*

Artık İstanbul'a yerleşmiştim. Ablamın evinde kalıyordum. Yanımda bir bakkal dükkânı açacak kadar para vardı. Ancak İstanbul'da ticaretin kurallarını bilmediğimden önce sokaklarda seyyar terlik satıcılığı yapmaya başladım. Birkaç gün Beyoğlu sokaklarında dolaştım. Daha sonra Kadıköy'e geçtim. Kadıköy'de işler daha iyi olduğundan orada uzun süre terlik sattım.

Bu sırada Türk savaşı başladı ve Atatürk çok kısa sürede Anadolu'daki Yunanlılara karşı ezici bir zafer kazandı. Yunanlılar bunun üzerine paniğe kapılarak Trakya'da işgal ettikleri topraklardan kaçmaya başladılar. O dönemde Trakya'da bulunan Ermenilerin bir kısmı Bulgaristan'a kaçtı, bir kısmı da İstanbul'a göç etmeye başladılar. Annem ve babam da İstanbul'a gelenler arasındaydı. Ben de ablamın yanından ayrılarak onların yanına yerleştim.* Anne ve babası Bulgaristan'a geçen teyzemin kızı Luiz de okulu olduğundan bizimle kalmaya başladı. Bir süre sonra o da pasaport çıkarıp onların yanına gitti.

O sıralar Yüksekkaldırım'da bir *sergi* alıp ayakkabı sat-

* Kasapyan ailesi, İstanbul'da uzun yıllar Gedikpaşa Fırın Sokak'taki evlerinde oturdu. Günümüzde çok sayıda imalathane ve mağaza bulunan, Kapalıçarşı yakınındaki bu semtte o dönemde çoğunlukla Ermeni aileler yaşıyordu.

maya başladık. Enişte*m*in teyzesinin oğlu Apkar Kalemkâryan'la ortaktık. İstanbul'da yabancı askerler vardı. Biz de askerler için bot satarak işimizi yoluna koymaya başladık. Böyle bir süre çalıştıktan sonra *sergi*nin karşısındaki dükkânı aldık. *Sergi*nin olduğu yere bir başkası gelmesin diye de bir usta bulup orada dondurma satmaya başladık.

Sekiz-dokuz ay bu şekilde geçti ve nihayet yabancı askerler ülkelerine dönmeye başladılar. Atatürk'ün askerleri İstanbul'a girdi. Ondan sonra işlerimiz azalmaya başladı; dükkânı ve *sergi*yi kapatmak zorunda kaldık. Ortağım Apkar ağabeyleriyle birlikte Montevideo'ya göç etti.

Fransa'da *amele*lik günleri

Birkaç ayı boş geçirdikten sonra, pasaportumu çıkartıp Paris'e doğru yola çıktım. Tam tarihi hatırlamıyorum, ama sanırım 1923'ün sonuydu.

Önce Marsilya'ya ulaştım. Orada birkaç gün kaldıktan sonra Paris'e, Gare de Lyon'a vardım. Elimde büyük teyzemin kızının adresi vardı. Onları buldum, beni temiz bir otele yerleştirdiler. Birkaç gün sonra Gare de Colombes'a yakın bir yerde, *amele* olarak işe başladım. Bu durum beni biraz üzse de bir süre sonra alıştım. Bir hafta sonra, pazar günü Paris'te Jean Goujon Caddesi üzerindeki kiliseye* gittim. Orada edindiğim arkadaşlar sayesinde Paris'te

* 1904'te inşa edilmiş Surp Hovhannes Avedaraniç (Saint Jean-Baptiste) Ermeni Apostolik Kilisesi.

L'Auberge adlı bir *getr** fabrikasında iş buldum. Kaldığım otelden ayrılıp yeni işime yakın yerde bir oda kiraladım.

Askeri *getr* yapıyorduk. Bunun üzerini cilalamak benim görevimdi. Epey hafif bir işti ve günlük 25 frank kazanıyordum. Hesabını bilen biri için çok iyi paraydı. Bana bu işi bulan arkadaşım Yüksekkaldırım'da ayakkabı bağcığı satardı ve akşamları mallarını evinin olduğu Ortaköy'e kadar götürmez, bizim dükkâna bırakırdı.

Yeni otelimde başımdan ilginç bir olay geçti. Marsilya'ya yolculuk ettiğim sırada, Erzurumlu bir aileyle tanışmıştım. Ağabeylerinin yanına gidiyorlardı. O aileden, 18-19 yaşlarındaki Hayguhi'yle yolculuk sırasında ahbaplık ettim. Hayguhi İstanbul'dan tanıdığım o arkadaşın kız kardeşi çıkmasın mı! Samimiyetimizi ilerlettik ve bir süre sonra onunla nişanlanmak istedim. Onlar zaten böyle bir şeye hazırdı. 21 yaşındaydım ve diyebilirim ki en deli çağımdaydım. Durumu teyzemin kızına açtık. Bu habere çok şaşırdı, çünkü Paris'e geleli yalnızca üç-dört ay olmuştu. Nihayet pek de gönüllü olmadan gelip nişan yüzüklerimizi taktı. Nişanlandığımı anne babama hem ben hem de teyzemin kızı yazdık. Onlar bu haber karşısında deliye döndü. Okuma yazması olmayan babam bile, o kargacık burgacık yazısıyla, böyle bir şey yaparsam ölümüne sebep olacağımı yazdı. Bütün akrabalarımdan mektup yağmaya başladı. Deliye dönmüştüm. Bir yanda aileme duyduğum sonsuz sevgi, diğer tarafta zavallı kızcağız.

Günler geçtikçe, yaptığımın aptallık olduğunu düşünmeye başladım. Bu sıkıntılı günlerde, bir de oteldeki odama hırsız girdi ve bütün kıyafetlerimi çaldı. Bu işi yapanın

* Fr. "guêtre," bacağın alt bölümünü ve ayakkabının üstünü örten kumaş ve köseleden yapılan bir tür tozluk.

nişanlımın teyzesi olduğundan şüpheleniyordum. Oradan ayrılıp İstanbul'dan birlikte yola çıkmış olduğum hemşerim Garbis Yezegelyan'ın kaldığı otele taşındım. Nişanlıma türlü bahaneler uydurarak ondan uzaklaşmaya başladım. Bu çılgın *macera* da böylece son bulacaktı. (Şunu da söylemeliyim ki, bir yıl sonra Hayguhi'nin nişanlanıp evlenmesine ben vesile oldum. Ailesi, nikâh olduktan sonra gerçeği öğrendiklerinde, "Zaten biz onun iyi bir insan olduğunu biliyorduk," demişler.)

Yeni otelde Garbis'le iki kişilik bir oda tutmuştuk. Garbis'in annesi, babası ve kardeşi İstanbul'dan gelince, onlar da aynı otelde üç kişilik bir oda tuttular. Yemeklerimizi Garbis'in annesi Ğutsi Teyze yapıyordu. Beni ailelerinden ayırmadılar. Benimse, aile özleminden başka bir derdim yoktu. Ğutsi Teyze çok temiz kalpli bir kadındı. Bana annelik etti. Benim için yaptıklarını unutursam nankörlük etmiş olurum.

L'Auberge *getr* fabrikasında yedi ay çalıştıktan sonra işten ayrıldım. Bana boyacı olduğuma dair bir belge verdiler. O belge sayesinde Delage otomobil fabrikasına boyacı olarak başvurdum. İşin ustası olmadığımı anladıkları halde elemana ihtiyaç duyduklarından beni işe aldılar. Şef, bu duruma göz yumarak elime bir kutu boya ve fırça vererek demir parçalar gösterdi ve boyamamı istedi. Orada iyi bir yevmiyeyle üç ay aralıksız çalıştım ve ayrıldığımda elimde bu sefer gerçek bir boyacı belgesi vardı.

O ara Société Clichy Mécanique adlı bir fabrikanın boyacı aradığını duydum. İşe başvurdum ve çalışmaya başladım. Boya şefi otuz yıllık çalışmanın sonunda bir *konje**

* Fr. congé "izin".

alınca, onun biriminde usta olarak kaldım. Delage fabrikasında boyacılığı iyice öğrenmiştim ama hâlâ düzgün resim çizemiyordum.

Bir gün fabrika müdürü beni odasına götürüp "Burası boyanacak," dedi. Boyamayı iyi biliyordum ama daha önemli olan boyayı hazırlamaktı ve onu bilmiyordum. Bana gösterdiği odaya gittim. Elimde bolca malzeme vardı. Rengi tutturamayınca, biraz ondan biraz bundan derken 15 kilo kadar boya hazırladım. Beceriksizliğimi örtbas etmek için 2-3 kilo kadarını ayırıp, kalanı yakındaki tuvalete döktüm.

Nihayet müdürün odasını on beş günde iyi kötü boyadım. Üstelik adam çalışmamdan memnun kaldı. Fransa'da boyacı olmak için cam takmayı da bilmek gerekiyordu. Müdür beni çağırıp fabrikanın yeni yapılmış bölümlerine cam takmam gerektiğini söyledi. Bana *cam* kesmem için iki *elmas* verdiler. Biraz sonra bir *kamyon* dolusu cam geldi. Bu iş benim için çok zordu, çünkü nasıl yapılacağına dair hiçbir fikrim yoktu.

Çatıya çıkıp pencerelere doğru tahta bir iskele kurdum ve ölçü aldım. Buraya kadar sorun yoktu ama bu kalın camları nasıl kesecektim? İlk *camı* masaya koydum, elması aldım, alttan *cama* dokunduğumda *cam* paramparça oldu. Bu böyle bir süre devam etti. Kırılan parçaları iyice küçülterek bir köşede topluyor ve gizlice çöpe atıyordum.

Sonunda birini kesmeyi başardım. Böyle böyle iki-üç camdan birini kesmeyi becererek on kadarını biriktirdim. Bunları çatıya çıkardım ve yerleştirmeye başladım. On-on beş gün içinde ancak 25-30 *cam* kesip yerleştirebildim. Usta biri bu işi bir günde yapabilirdi. Şansıma benimle ilgilenen yoktu.

Bu işin kokusunun eninde sonunda çıkacağını düşünerek istifamı verdim ve ağzımın tadıyla işten ayrıldım. Halbuki çok da iyi para kazanıyordum.

İşçi olarak çalıştığım o zamanlar hep bir gün kendi işimi kurmayı hayal ediyordum. L'Auberge fabrikasında çalışırken Mıgırdiç Nurikhanyan isminde Trabzonlu bir arkadaşım vardı. Sohbet ederken hep kendi işimizi kurma planları yapıyorduk. Mıgırdiç beş-altı dil biliyordu. Ona dondurma yapmayı bildiğimi söyledim, tam da *sezon*uydu. Mıgırdiç sevinçle ortak olmayı kabul etti. Paris'te yer bulmak çok zordu. Fontainebleau'ya* gitmeye karar verdik.

Dondurma yapmak için gerekli olan malzemeyi alıp vakit kaybetmeden Fontainebleau'ya taşındık. Eşyalı bir ev kiraladık. İlk gün beş kilo dondurma hazırladık. Hepsini kolayca sattık. Büyük bir başarıydı. Yemeğimizi de evde pişirmeye başladık. Çok iyi hatırlıyorum, ilk gün iki koyun başını haşlayıp kendimize güzel bir ziyafet çektik.

İkinci gün altı kilo dondurma hazırladık ve onun da tamamını sattık. Ancak kendimizi idame ettirebilmemiz için 10 kilo satmamız gerekiyordu. Niyeyse, günler geçtikçe satışlarımız artacağına azaldı. Bu defa, şehrin dört bir yanına *reklam*lar yapıştırmaya başladık. Bu böyle bir ay kadar devam etti. Yabancı olduğumuzdan, ticaretimiz fazla ilgi görmüyordu. Bir ay sonra Paris'ten bir arkadaşımız yanımıza geldi. Dondurmanın yanında yoğurt satmayı da düşünüyorduk, ancak sermayemiz yoktu. Ona gelen arkadaşımıza bu konuyu açtığımızda, "Gereken parayı ben koyabilirim," dedi. Paris'e gidip 300 yoğurt kâsesi ve maya satın aldım

* Fontainebleau: Paris'in 55 km güney-güneydoğusunda yer alan bir yerleşim bölgesi.

ve döndüm. Başlarda yoğurdu tutturmakta zorlandık, ama sonunda becerdik. Yaptığımız yoğurdu lokantalara dağıtmaya başladık. Fransızlar yoğurdun ne olduğunu bilmiyorlardı. Yapmış olduğumuz *reklam*da Glace Orientale Bosphore* adını kullanmıştık; yoğurdumuzun adını da Yogurt Orientale Bosphore koyduk. Fakat maalesef lokantalara dağıttığımız yoğurdun parasını almak için gittiğimizde yalnızca üç-dört satış olduğunu gördük. Bu şekilde başarılı olamayacağımızı anladık. Bir ay daha devam ettikten sonra her şeyimizi Fontainebleau'da bırakıp Paris'e döndük. Ortaklığımız böylece sona erdi.

Ondan sonra Paris'te *fıstık* satmaya karar verdim. Arkadaşımdan borç aldım ve Garbis Yezegelyan'dan 10 kiloluk bir sepet fıstık satın aldım. Yarım franklık paketler hazırlayarak Paris'te turistlerin çok bulunduğu Montmartre *Caddesi*'nde *fıstık* satmaya başladım. Akşam saat sekizden gece yarısı bire, bir buçuğa kadar satış yapıyordum. İlk gün gece yarısı olmadan fıstıklarım tükenmişti ve 50 franktan fazla kazanmıştım. Bu başarı bana ümit verdi.

Ertesi gün 12 kilo *fıstık* satın aldım. İyi satış yapıyordum ama saat on civarında bir polis beni yakaladığı gibi karakola götürdü. Hiçbir şey söylemeden beni oraya bıraktı. Geceyarısına kadar beni tuttular. Saat 12 olunca adımı ve soyadımı alıp başka bir iş bulmamı tavsiye ederek serbest bıraktılar. Kalan fıstıkları sattım. İnsan böyle kârlı bir iş bulmuşken bırakabilir mi? Ben de bırakmadım. Bir hafta sonra bütün borçlarımı ödemiş, bir miktar para da biriktirmiştim. Böylece her hafta bir iki kere tutuklanarak bir ay geçirdim. Pazar günleri Bois de Boulogne'a** gider, iki-üç

* Fr. Bosphore (Boğaziçi) Şark Dondurmaları.

** Paris'in batısında bir park.

saat içinde 15-20 kilo *fıstık* satardım. Tabii burada da satış yapmak yasaktı. Son haftalarda her gün polis tarafından yakalanmaya başlamıştım. Bu işin de kalıcı olmadığını görüp iyice para biriktirdikten sonra bundan da vazgeçtim. Kenara koyduğum para hiç de fena sayılmazdı.

Bu işten sonra kunduracılık öğrenmeyi istedim. Ne de olsa az çok bilgim vardı. Garbis'in babasının yanına girdim. Kısa zamanda *montacılık* öğrendim ama asıl *komedi*nin 'öğrendim' dedikten sonra başladığını söylemem gerek.

Daha önce bahsettiğim gibi, o günlerde Garbis Yezegelyan'la aynı odayı paylaşıyorduk. Temiz kalpli annesi Ğutsi Teyze bize yemek pişiriyor ve temizliğimizi yapıyordu.

Zanaatı artık hakkıyla öğrendiğime inandığımda gerekli malzemeyi alarak işe başladım. Piyasa o sıra epey bereketliydi. İlk gittiğim atölyenin ustabaşı bana bir çift *saya* verdi. İşe başladım, ancak ustabaşı yanımdan ayrılmıyordu. Frotunu ve bombesini traşlamaya başladıktan bir süre sonra bana, "Git işi öğren öyle gel!" dedi. Yine de bir çift için ödeme yaptı ve oradan ayrıldım. Aynı gün öğleden sonra başka bir yerde işe başladım. Oradan da 5 frank verip kovdular.

Akşam olanları arkadaşlarıma anlattığımda hepsi gülmekten bayılacaktı. Bu şekilde, bazen günde üç sefer yer değiştirerek bir hafta geçti.

Bir pazartesi günüydü, yeni bir atölyeye gittim. Usta bana *lame* ve *atlas* sayalar verdi, "Bunları çekebilir misin?" diye sordu. Türkçe konuşan bir Rum'du. Gülerek, "Ben İstanbullu kunduracıyım, bunlar ne ki!" dedim. Çiftine 7 frank ödeme yaptıklarını öğrendim. "Git aletlerini getir," dedi. Kapıdan çıkınca derin bir nefes aldım: Ben kim bu işi yapmak kim! Yavaş yavaş ümidimi kaybediyordum. Bir

afişte iş ilanı gördüm. Belleville bahçesinin içinde, otelimize yakındı. Akşam üstü saat beşten sonra adrese gittim. Atölye yerin iki kat altında, bodrum kattaydı. Çalışanlar paydos etmişlerdi. İlk işim bitmiş ayakkabılara bakmak oldu. İşçiliğin kötü olduğunu görünce içime bir sevinç doldu. Burada da patron Rum'du. "Bu nasıl işçilik?" dedim. Patron bu sözüme çok sevindi, "Yerine birini bulur bulmaz işten çıkaracağım," dedi. Sanki işine vâkıf bir *kalfa*ymış gibi, "Burada hiç pencere yok, hep elektrik ışığında mı çalışacağız?" diye sordum. "Birkaç gün içinde yeni bir yere geçeceğiz," dedi.

Son on-on iki günde elim işe iyice alışmıştı. Ertesi gün işe başladım. Burada tepemde dikilen kimse yoktu. Benimle birlikte çalışan diğer işçi de meslekte yeniydi. Üç ay bu atölyede çalıştıktan sonra mesleği iyice öğrendiğime kanaat getirip daha fazla karanlıkta çalışmak istemediğimi bahane ederek işten ayrıldım.

O ara Karamanlı bir Rum'la tanıştım. Adam işi benim çeyreğim kadar bile bilmiyordu. Bir hafta başı yanına gittim. Yüzlerce *saya* toplamıştı ve çalışanı yoktu. Ona, "Benim bir yardımcım var, o olmadan çalışmam," deyince, iki kişi olduğumuza çok sevindi.

Hemen aletlerimi almaya gittim ve dönüşte arkadaşım, hemşerim Kevork Gürcüyan'ı da beraberimde getirdim. İşe başladık. Ustamın ayak numarası 46 idi. Ona bir ayakkabı diktim. Doğrusunu isterseniz, güzel de oldu. Burada iki-üç ay çalıştık ve hatırı sayılır bir para biriktirdik. Meğer patronumuz da bir köşeye epey para istifleyip iflasını ilan etme yoluna girmiş! Gerçekten de şeytana pabucunu ters giydirecek türden bir Karamanlıydı. Birikmiş bütün *saya*ları bitirdiğimizde biz de işten ayrıldık.

Bu defa Dressoir adlı büyük bir ayakkabı fabrikasına girdim. Ancak bir süre sonra Fransa'da öyle büyük bir kriz patlak verdi ki altı frank yevmiye yerine üç frank ödenir oldu; bu da yok pahasına çalışmamız anlamına geliyordu.

Hagop isminde bir arkadaşım Orléans'da iş olduğunu söyledi. Beraber oraya gittik. Küçük çocukların çalıştığı bir atölyeydi. Hagop orada işe başladı, ben de şehirde boyacılık yapıyordum. Paris'te işçiler sefalet içindeydi, bizim durumumuz nispeten iyiydi. Ancak arkadaşım bu şehirde bizden başka Ermeni olmadığından orada kalmak istemedi. Birlikte Paris'e döndük. Arkadaşım Garbis Yezegelyan ve ailesinin kriz sebebiyle Paris dışında bir şehre gitmiş olduklarını öğrendim, ben de peşlerinden Kreçu'ya* gittim. Artık aklımda Fransa'dan ayrılma fikri vardı. Gerçekten de orada birkaç gün kaldıktan sonra Marsilya'ya doğru yola çıktık. Pasaportumu yenileyip Romanya'ya giden gemiye bindim.

Gemi İstanbul'a uğradığında anne babamı bir süre görebildim ve sonra Romanya'ya doğru yola devam ettim. İki gün sonra Bükreş'e, halamın kızının evine vardım.

* Kasapyan'ın defterine Ermenice "K-r-e-ç-u" harfleriyle kaydettiği yerin neresi olduğu tespit edilemedi.

Romanya'da gelecek kaygısı

Bükreş'te kalmak kolay değildi, fakat halamın *kurukahvecilik*le uğraşan damadı Harutyun Dokuzyan'ın hali vakti yerindeydi. Kâğıtlarımı onun sayesinde tamamladım, böylece orada yaşamak için önümde bir engel kalmadı.

Birkaç gün sonra annemin halasının torunu Zarug Abla'yı buldum. Oğlu Garbis evde terlik imalatı yapıyordu. Ben de işten biraz anladığımdan onun yanında çalışmaya başladım. Oturdukları evde bir oda kiraladım ve oraya taşındım. Geçim yolumu böylece bulmuştum. Ama iki-üç ay ancak geçmişti ki dizanteri hastalığına yakalandım. Zarug Abla kanamamın durmadığını görünce halamın kızlarına haber verdi. Onlar da beni meşhur bir Türk doktora götürdüler. Ne var ki doktorun verdiği ilaçlar hiçbir tesir gös-

termedi. Bu arada ben çalışmaya devam ediyordum ama bir yandan da günden güne zayıf düşüyordum. Bu halimi gören Zarug Abla kaygılanıyordu. 15-20 gün kadar vaziyet böyle devam etti. Bir gün Zarug Abla evin ihtiyacını görmek için çarşıya inmiş. Aklı benimle meşgul olduğundan dalgın dalgın yürüyormuş. Sokakta karşısına dikilen arkadaşı Antig Dudu'yu* bile fark etmemiş. Antig Dudu, "Neden böyle düşüncelisin?" diye sorunca benim durumumu anlatmış ve "Eğer ona bir şey olursa dayımın kızına ne derim!" diye yakınmış.

Hastalığımı öğrenen Antig Dudu hemen, "Zaruhi** Hanım, git bana büyük bir şişe getir. Bir ilaç vereceğim, gör bak bir günde iyileşecek!" demiş.

Zarug Abla hemen eve koşup bir şişe almış ve Antig Dudu'ya götürmüş. Antig Dudu sıvıyı şişeye doldurmuş, "Su içer gibi içsin," demiş. Zarug Abla eve dönünce ilacı verdi ve içmeye başladım. Ertesi gün şişe bittiğinde *normal* halime geri dönmüştüm bile! Zarug Abla sevincinden deliye döndü, nihayet sağlıklıydım.

Romanya'da üç-dört ay geçirdikten sonra, memleketten birinin evde Türk sabunu, zeytinyağı vesaire yapıp sattığını ve iyi para kazandığını öğrendim. Vaziyeti Garbis'e anlattım. Sermaye bulup bu işe başlamayı teklif ettim. Birlikte işe başladık. İyi kazanıyorduk. Malları Ermeni evlerine satıyordum. Bunlardan bir kısmı kunduracıydı. Bir süre sonra işler kötüye gitmeye başladı. Alacaklarımızı toplayamıyorduk. Elimde kalan paranın hepsini Garbis'e verdim ve ortaklıktan ayrıldık.

---

* Erm. Anne. Yaşlı kadınlara saygı hitabı.

** Zarug, Zaruhi'nin kısaltmasıdır.

Bir arkadaşımla Kalamşolos[?] mahallesinde Tekirdağlı bir ailenin yanında bir oda kiraladık. Evin hanımı çok nazik ve iyi yürekli biriydi, bizi çocukları gibi sevdi. Onların sobası sayesinde bizim oda da iyi ısınıyordu. Bu sefer güzel bir ev tutmuştuk. Odanın bir kenarındaki *dolaba* sabun ve *yağ*larımı yerleştirmiştim. İşe yalnız devam ediyordum. Fakat en iyi müşterilerimden bile tahsilat yapamıyordum. Böyle iyi kötü yaza kadar idare ettim. Bu işte artık bir gelecek olmadığına karar verip elimdeki malları satarak yeni bir işe başladım.

Sanatseverler Derneği adında bir dernek kurmuştuk. Dernek merkezi büyük bir tiyatro binasındaydı. Buranın kafeteryasını bana teslim edip bir de oda verdiler. Boşta olduğumdan işi kabul ettim. Buradan da iyi kötü geçimim çıkıyordu. Fakat içimde beni devamlı kemiren bir kurt vardı. Bana, "İstikbalin ne olacak?" diye sorup duruyordu. Bu şehirde uzun vadede kendi işimi kurmanın imkânsız olduğunu biliyordum. Bir süre daha bu işle oyalandım. Yaz geldiğinde tanıdıklarım sayesinde Bükreş'in Reji semtinde (ki Kalamşolos'a çok uzaktı) Kemahlı Ermeni bir *kurukahveci* yanında işe girdim. Ustam Avedis Karabelayan, 35 yaşlarında çok iyi yürekli bir adamdı. Dokuzyan enistemin hemşerisi ve tanıdığı olması da bana epey fayda sağladı.

Bir hafta çalıştıktan sonra, yemekleri sürekli olarak dükkândaki yiyeceklerle geçiştirdiğimizi gördüm. "Mümkünse sıcak yemek hazırlayıp yiyebilir miyiz?" diye sordum. Ustam yaptığım işten memnun olacak ki bir kâğıt yazıp dükkânın camına yapıştırdı: "Mutfak görevlisi aranıyor."

Biraz sonra bir kadın geldi. İşe aldık ve yemek pişirmeye başladı. Dükkânın arkasında üç oda, bir mutfak,

mutfakta da yemek yapmak için her tür malzeme vardı. Meğer ustam karısını kötü bir vaziyette yakalayıp üç ay kadar önce evden kovmuş. Nihayet en âlâsından yemekler yemeye başladık. Böylece aylar geçti. Patronumdan ve işimden memnun olduğum halde, içimdeki kurt beni yiyip bitiriyordu: "İstikbalim ne olacak?"

Ve bir gün ailemin yanına dönmeye karar verdim. Bu karar günbegün içimde büyümeye başladı. Sonunda fikrimi ustama açtım, çok üzüldü ve bana daha iyi imkânlar teklif etti. Aileme de aylık gönderme sözü verdi. Bu arada ben de iş sanki benim şahsi işimmiş gibi hevesle çalışıyordum. Bu nazik teklifi için kendisine teşekkür ettikten sonra, "İyi ama hayatımın sonuna kadar işçi olarak çalışamam. Bir gün evlenip bir yuva kurmaya karar verirsem, bu işten kazandığım parayla ailemi geçindirebilir miyim?" dedim. Beni yanına çağırdı ve oturttu: "Ploieşti'de halamın bir kızı var. 20 yaşında. Babası vefat etti. Evlerinin önündeki dükkânda *kurukahve* işi yapıyorlar. Seni onunla evlendirmeyi düşünüyorum. Ama ondan önce benim yanımda en az iki yıl çalışmanı istiyorum ki işi iyice öğren. Böylece onunla evlenir, işin başına geçersin," dedi.

Aileme kavuşma fikrini iyice aklıma koymuş olduğumdan bu cazip teklifi de geri çevirdim. Pasaportumla Bulgaristan üzerinden transit vize alarak İstanbul'a gitmek için hazırlanmaya başladım.

Yeniden İstanbul

İstanbul'a dönmeye kararlı olduğumu gören ustam bana çift maaş verdi, ağlayarak birbirimizden ayrıldık. Bükreş'teki tüm akrabalarıma veda edip yola çıktım. Bulgaristan'a vardığımda Cırcova'da bir gece kaldım. Ertesi gün Tuna üzerinden gemiye bindim, Rusçuk'a geçtim. Orada akrabalarımla görüştüm. Trenle Sliven'e gidip teyzemin yanına vardım. Enişte min küçük bir bakkal dükkânı vardı. İstanbul'da bir süre bizimle beraber kalan teyzemin kızı Luiz Ermeni okulunda öğretmenlik yapıyordu; teyzeoğlum Nubar'ın ise ortağıyla büyük bir tornacı atölyesi vardı. Atölye binası yeni yapılmıştı. Bir ay Sliven'de, bir hafta da Burgaz'da kaldım. Burgaz'dan trene binerek İstanbul'a vardım.

Ailem beni karşılamaya gelmişti. Hepsinden önce ablamı gördüm. Altı yıl sonra, nihayet birbirimize sıkı sıkı sarılarak özlem giderebiliyorduk. Paris'ten sonra doğrudan İstanbul'a gelmiş olsaydım, sonraki iki buçuk yılı kaybetmemiş olacaktım. Ablam, annem, babam ve ninem gelmişlerdi. Mutluluğumuzu tahmin edebilirsiniz. Birbirimizi öpmeye doyamıyorduk.

İstanbul'a tam dönüş tarihimi hatırlamıyorum. 1929'un haziran veya temmuz ayıydı. Artık ailemin yanındaydım. Bundan böyle aileme destek olmanın ve istikbalimi düşünmeye başlamanın zamanıydı. Bir hafta kadar dinlendikten sonra, annem uzun zamandır biriktirdiği parayı bana verdi. Mezattan çeşit çeşit terlik alarak Kadıköy'de satmaya başladım. O ilk günkü mutluluğumun sınırı yoktu. Sonunda hayalini kurduğum gibi kendi işimi yapıyordum. Günün sonunda iyi satış yapmıştım. Eve döner dönmez ilk işim anneme 50 kuruş vermek oldu. Pek bir şey sayılmazdı ama hiç olmazsa evin harcamalarının yarısını karşıladı. Annem evde *triko* işi yapıyordu. Babam eskisi gibi tavuk ve civciv satıyordu.

Artık hepimiz mutluyduk. İşlerim günden güne iyiye gidiyordu. Çalışmaya devam ettikçe, kaybettiğim altı yıla yanar olmuştum. İstanbul'dan ayrılırken enişte min sözünü dinlemiş olsaydım, o güne kadar iyi bir mevki sahibi olacaktım. Mahmutpaşa'da dükkân sahibi bile olurdum. Ama artık olan olmuştu. Pişmanlık duymanın faydası yoktu. Boşa geçen zamanı çalışarak telafi etmem gerekiyordu. Birkaç ayda iyi müşteriler bulmuş ve sermayemi birkaç misline çıkarmıştım.

Artık hedefim bir dükkân satın almaktı. O zamanlar dükkân sahibi olmak çok zor değildi ama hiç olmazsa 600-

700 lira gerekiyordu. Bu parayı toplamak için de iki-üç yıl çalışmalıydım. O günün geleceğinden emindim.

Derken, iki kardeş torunları olduğumuz vaftiz annem Hıripsime Kuyumcuyan beni uyandırdı. Sağda solda konuşurken "Apraham'a varlıklı bir kız bulalım, böylece hemen dükkân açabilir," diyordu.

Bu fikir içime bir kurt gibi düştü. Artık 29 yaşındaydım. Ailemin de onayıyla, bana maddi durumu iyi olan bir ailenin kızını bulmaya karar verdik.* Vaftiz annem, Samatya'da oturan Tekirdağlı Hagop Kelebekyan'ın kızını önerdi. "Bir miktar para da verebilirler diye umuyorum," dedi. Kızın adının Öjeni olduğunu ve çok *işgüzâr*** olduğunu da söylüyordu. Evde makineyle çorap örüyormuş. Bunun gibi dört kız buldular. Sonunda vaftiz annemin teklif ettiği kıza karar verildi. Kızın kuzeni olan Mıgırdiç Borucuyan'a başvurduk; eşi Yeğis'i ailem tanıyordu. Uzun süre sorup soruşturduktan sonra, dükkân açmam halinde bana 400 lira yardımda bulunmayı kabul ettiler. O günler için iyi paraydı.

Öjeniler, Samatya Surp Kevork Kilisesi'nin yakınında, Ramela Hanım'ın evinde oturuyorlardı. O evde nişanımızı yaptık. O zamanlar haftada bir gün, pazardan pazara nişanlımızı görme şansımız vardı. Bir süre sonra ziyaretleri iki güne çıkarttım. Her gittiğimde ondan biraz daha hoşlanmaya başladım. Fikri fikrime uygun, hesabını bilen biri olduğunu gördüm. Pazar günleri görüşmelerimizde Devlet Tiyatrosu'nun temsillerine gidiyorduk. Öjeni birinci sınıf

* O dönemde, özellikle Müslüman olmayan aileler arasında, gelinin ailesinin damada belli bir miktar para veya varlık aktardığı "drahoma" uygulaması yaygındı.

** "Becerikli, maharetli" anlamında.

bileti almamı istemezdi, ben de *galer*iden alırdım. Giderek onunla mutlu bir yuva kuracağıma ikna olmuştum.

Ben kendi işimi sürdürüyordum. Sermayem 300 lirayı geçmişti. Artık tek hedefim bir dükkân sahibi olmaktı. Nihayet, nişanlanmamızdan bir yıl sonraydı, Kadıköy Pazaryolu üzerinde bir *kavaf** dükkânı vardı. Sahibi Fransa'ya gideceği için dükkânı satışa çıkarmıştı. Dükkânda 650 liralık mal vardı ve her şey dahil 500-550 liraya satılıktı. Elimdeki para bunu karşılamıyordu. Durumu Mıgırdiç Borucuyan'a bildirdim. Mıgırdiç, dükkânı gördükten sonra durumu kayınpederime bildirdi. Kayınpederim 400 lirayı verince, kendi paramı da birleştirip o dükkânı son derece uygun bir fiyata, 525 liraya satın aldık. Böylece hayallerim gerçek olmaya başlamıştı.

İşim aydan aya düzeliyor, gelirim artıyordu. Nişanlanmamızdan on dokuz ay sonra evlendik. Günbegün sermayemi artırdığım halde, paraya ihtiyacım da artıyordu. Çünkü dükkândaki malların çeşidini çoğaltmak istiyordum. Bu yüzden tutumluluğu elden bırakmıyordum. Ne mutlu ki eşim de benimle aynı kafadaydı. Ne yazık ki evlilik hazırlıkları dolayısıyla biraz borçlanmış olduğumdan, evlendiğimiz gün bir otele bile gidememiştik. Hatırladıkça bu duruma çok üzülürüm.

İşim her yıl ilerleme gösteriyordu. Hem benim, hem de eşimin ailesini sevindiren bir durumdu bu. Evliliğimizin üçüncü yılında, 23 Mayıs 1936'da, kızım, Janet'im dünyaya geldi ve evimizdeki mutluluk ikiye katlandı.

---

* Kavaf: Ucuz ayakkabı, kemer, cüzdan yapıp satan esnaf. Kavaflar, müşteri ile ayakkabı mağazası arasında aracılık da yaparlardı.

Yıllar geçtikçe sermayemi büyütmüş, bu sayede ayakkabı çeşidini çoğaltmış, böylece kârımı da artırmıştım ki 1939'da İkinci Dünya Savaşı başladı. Bizim hükümet ateşten uzak kalmak için her çareyi düşünüp savaşın dışında durdu. Ancak savaşa girmediğimiz halde günden güne hayat pahalılığı başladı. Buna bağlı olarak işlerim de kötüye gidiyordu.

22 Tertip Nafıa Askerliği

1941'de Ermenileri, Rumları ve Yahudileri 22 tertip* askere çağırdılar; yani 23'le 45 yaş arası bütün erkekleri... Savaşa girmemiştik, o halde neden askere alınıyorduk? Gayrimüslim evlerinde yine feryat figan başlamıştı. Kaçmak mı, gitmek mi? Tabii ki kaçmak kolay değildi. Askerler evlere gelip insanları topluyorlardı. Dokuz-on gün sonra teslim olmaya mecbur kaldım. Dükkânın işini eşime bırakıp yola çıktım. Sonumuzun ne olacağını Allah bilirdi. Bu yapılanda bir iyi niyet görmüyorduk.

Böylece nafıa** askeri olduk. Küçük bir trenle bizi Tuz-

* 20 Sınıf/Tertip Nafıa Askerliği olarak bilinen bu uygulama, Kasapyan'ın defterine 20 yerine 22 tertip olarak kaydedilmiş.

** Nafıa: Bir yeri bayındır duruma getirmek için yapılan işlerin tümü, bayındırlık işleri.

la'ya götürüp kışlaya yerleştirdiler. Yozgat'a gitmek için tren bekliyorduk. Dışarıdaki askerler bazı numaralar okuyorlardı. Numarası okunan torbasını alıp yola çıkmak üzere dışarı çıkıyordu. Dışarıda bekleyenler de hemen onların yerine geçmek için barakalara hücum ediyorlardı. Bir süre sonra çağrıların yalan olduğu ortaya çıkıyor ve barakaya geri dönenler yerlerinin kapılmış olduğunu görüyordu. Bu kandırmaca, gecede birkaç kere tekrarlanıyordu.

Sonunda tren geldi. O sırada öyle bir sağanak başladı ki İstanbul'dan almış olduğum *battaniye*yi başıma geçirdim. Ayaklarımızın altından adeta bir sel akıyordu. Bizi yağmurun altına hizaya getirip iki saatten fazla beklettiler. Üzerimde *battaniye*m olmasaydı halim çok kötü olacaktı. Hayvan vagonlarına yerleştirildik. Vagonun bir köşesi insan *pis*liği doluydu. Arkadaşlarımla vagonun diğer tarafındaydık, dolayısıyla o pisliği temizleme işi bize düşmedi.

Derken tren yola çıktı. Derin düşünceler ve endişe içindeydik. Savaşa girmediğimiz halde neden 22 tertip askere alınmıştık? Neden bizi yuvamızdan uzaklaştırıyorlardı? Alın size ikinci sürgün! Aramızda o güne kadar üç kere askere alınmış olanlar bile vardı. Vagonlar o kadar doluydu ki, geceleri ayaklarımızı uzatmamız mümkün değildi, dönüşümlü olarak uyuyorduk. Üç gün sonra Ürgüp denen yerin dibine geçesi yere vardık. Bize verilen çadırları kurduk, geceyi orada geçirdik. İkinci gün, yakıcı güneş altında sefil olduk. O köyde su denilen şey yoktu. Bir *matara* suya 25 kuruş ödüyorduk. Bu paraya o zaman bir kilo et alınıyordu. Bizlerle ahbaplık eden bazı askerlerden Yozgat'a gitmek için otobüs beklemekte olduğumuzu öğrendik. Askerlerin komutanı olan asteğmen kamyon için para toplamaya başladı. Biz de ödedik. Saatler geçti ama kamyonlar

gelmedi. Sonunda, bize yayan gideceğimizi söylediler; ödediğimiz paranın lafını da etmediler tabii... Yola çıktık.

Biz zavallı "asker"lerin hali görülmeye değerdi. Aramızda yürüyemeyecek halde olanlar da, pamuklar içinde pışpışlanarak yetişmiş milyonerler de vardı. İki-üç saat yürüdükten sonra, kamyonların yolda olduğunu söylediler. Bu haber gökten gelen bir ışık gibiydi hepimiz için. Kamyonlar gelince doluşup yola devam ettik. Gece karanlık çöktükten çok sonra Yozgat'a vardık. Bizi bir üsteğmen karşıladı. Daha ilk sözlerinden iyi bir genç olduğunu anladık. Bizi eskiden Ermeni okulu olan çok temiz bir binaya getirdi. Her bir odanın önünde durup askerleri sayarak odalara yerleştiriyor, tatlı bir sesle "Yeter," diyordu. Ardından "İyi istirahatler," diyerek bir sonraki odaya geçiyordu. Biz de odanın büyüklüğüne bakarak, uygun sayıda arkadaş aldık içeri. Üsteğmenin tavrı bizi biraz rahatlatmıştı. Karanlık olduğundan dışarıyı göremiyorduk. Zaten o kadar yorgunduk ki, hiçbir şey yemeden, battaniyeleri yere serip uyuduk.

Uyandığımızda güneş doğmuştu. Burası dört tarafı açıklık bir okul binasıydı. Dışarıda bir kalabalık toplanmıştı. Az sonra onların Boğazlıyanlı Ermeniler olduklarını öğrendik. Sıcak süt, yumurta, peynir, ne istesek getiriyor, para versek de almak istemiyorlardı.

On beş gün okulda kaldık. Çoğu gün altı-yedi kişi birleşerek oradaki Ermenilere tavuk ve pilav pişirtiyor, karnımızı iyice doyuruyorduk. İçimizdeki kötü düşüncelerden biraz sıyrılmıştık. Çevredeki tepelerde gezmemize izin verilmişti. Yakınlarda, Anadolu'nun en güzel suyu olduğu söylenen Şekerpınar vardı. Bazı sabahlar, kahvaltımızı pınarın yakınında yapardık. Yozgat'ta Çamlık denen yerde

8-10 bin kadar gayrimüslim asker çadırlarda kalıyordu. Bizi de onların yanına götürdüler. Bir iki gün sonra askeri borazanın sesi duyuldu. Sıraya girdik. Ermenileri, Rumları ve Yahudileri birbirlerinden ayırmaya başladılar. Bu durum hepimizi yeniden endişelendirdi. Sebebi neydi, bilmiyorduk. Şaşkınlıkla birbirimize bakıyorduk. Her bir grubu ayrı ayrı saydılar.

Derken, genç bir asteğmen geldi. Bir sandalyenin üzerine çıktı ve neşeli bir yüzle "Günaydın!" dedi. 22-23 yaşlarında, *nur* yüzlü, yakışıklı bir gençti: "Muhterem vatandaşlar! Bugün buraya, vatan vazifemizi yerine getirmek için toplandık. Herkes üzerine düşen vazifeyi yapmalı. Savaş meydanlarında savaşan kardeşlerimiz kadar, yol yapımı için çalışacak olan sizlerin vazifesi de çok değerli. Bugün biz, burada, ülkemizin yollarını yapmak için bulunuyoruz. Biliyorum ki, aranızda okumuş yazmışlar, doktorlar, mühendisler, tüccarlar, sanatkârlar bulunmakta. O yüzden sizler, nafıa askerleri olarak bir ülke için yolların ne kadar ehemmiyet taşıdığını çok iyi anlarsınız. Sizden, vatanımıza yararlı olacak bu vazifeye tüm kalbinizle sarılmanızı istiyorum. Bugün burada 250'şer kişilik gruplara ayrılarak, çeşitli şehirlerde çalışmak üzere gönderileceksiniz."

Böylece, Ermeniler sayıca fazla olduğundan 100 Ermeni, 75 Rum ve 75 Yahudi olmak üzere gruplara ayrıldık. Gruplar farklı yerlere gideceklerdi. Bu iş tamamlandıktan sonra dinlenmemiz için bizi serbest bıraktılar.

Her bir gruba numara verdiler, bizim grubun numarası 151'di. Çadırlarımızı toplayıp Yerköy'e doğru yola çıktık. Her bir grubun başında bir kumandan bulunuyordu. Bizi 150 numaralı grupla birleştirdiler. Bizim kumandanımız, konuşma yapan genç subaydı. Adının Murat Bey olduğu-

nu öğrendik. Trenle bir iki gün sonra Konya'ya vardık. Bizi trene yakın binalara yerleştirdiler. Burada sekiz-on gün kadar, Beyşehir'e gideceğimiz belli olana kadar kaldık. Murat Bey'in kumandanlığında 500 kişi Beyşehir'e doğru yola çıktık. Grupta daha varlıklı olanlar, kumandanın etrafında toplanıp biraz daha rahat etmek için uğraşıyorlardı. Bir kısmı bunda başarılı da oldu ve bunların hemen hepsi Ermeni'ydi. Kumandan onlara hafif işler verdi. Onlardan biri de, sonradan çok iyi bir insan olduğunu öğreneceğimiz kuyumcu Diran Şennal'dı.

Sonunda Beyşehir'e vardık. Şehrin yüksek bir bölgesinde bulunan kışlanın yakınında çadırlarımızı kurduk. Kışlanın komutanı bir yarbaydı. Yanımıza gelen bir çavuş, bana aramızda *sayacı*lıktan anlayan olup olmadığını sordu. Ben de, yanımdaki arkadaşların çoğunun Tekirdağlı kunduracılar olmasından cesaret alıp hiç düşünmeden "Hepimiz yapabiliriz," dedim. Böylece çavuşun ekibine katıldık. Bizi büyük bir *baraka*ya aldıktan sonra beni yarbayın yanına götürdü. Yarbay, ellerinde onarılması gereken çok sayıda dizgin olduğunu söyledi. Onarabileceğimizi söyledim. Yaşlı bir yüzbaşı bizi tamir edilecek dizginlerin bulunduğu *mahzen*e götürdü. İğne, iplik, *tığ* ve balmumuna ihtiyacımız olduğunu söyledim. O sırada mahzende temiz pamuk olduğunu fark ettim. Yastık yapmak için biraz pamuk alıp alamayacağımı sordum. İstediğim kadar alabileceğimi söyleyince, bir çuvala pamuk doldurdum. Arkadaşlarımın yanına gidince kendimize küçük yastıklar hazırladık. Az sonra yüzbaşı geldi. Biraz para verip gerekli malzemeyi şehirden alabileceğimizi söyledi. Şehre indik, malzemeleri aldık, geri döndük ve dizginleri tamir etmeye başladık. Arkadaşlar dizgin tamir ediyor, ben de yemek yapıyordum.

Beş gün sonra Konya'dan bizi getiren kumandan yanımıza geldi; dizgin işiyle uğraştığımızı görünce bizi azarlayarak çadırlara geri gönderdi. Meğer yarbayın bize iş verme hakkı yokmuş.

Ertesi gün, bizi şehirden yarım saat uzakta bir tepeye götürdüler. Çadırlarımızı kurduktan sonra dinlendik. Birkaç gün sonra yol için gerekli bütün malzemeler geldi. Bizi sıraya sokup taş kırmamız için Beyşehir gölünün kıyısına götürdüler. Askeri kazanlarda yemek pişiriliyordu, ayrıca bir kantin açılmıştı. Yemekleri pişirenlerden biri Kırlangıç Mikayel, diğeri de İnek Mıgırdiç'ti. Kantinde lezzetli yemekler yapan namlı aşçıyla da dost olmuştuk. Ekmeğimizi zaten veriyorlardı; taskebabı, pilav ve hoşaf için ise 17,5 kuruş ödüyorduk. Cumartesi ve pazar günleri istirahat günümüzdü. Hafta sonları yedi arkadaş bir olup et alıyor ve pişiriyorduk. Burada herkes çalışmaktan kaçmanın yolunu arıyordu; biz ise kızgın güneşin altında taş kırıyorduk. Çalıştığımız zaman vaktin nasıl geçtiğini anlamazdık.

En kötüsü, geceleri hücum eden milyarlarca *sivrisinek*ti. Bu böcekler, sıtmaya yakalanmamıza sebep oldular. Bizi sıraya soktukları zamanlarda, beklerken aramızdan yere yığılanlar olurdu. Ben de ağır bir sıtmaya yakalandım. Bir hafta tedavi gördükten sonra çadıra geri gönderdiler. Bu arada bitlenmeyen kimse de yoktu. Her gün, bu *pis* böcekleri temizlemekle uğraşır, yine de önünü alamazdık. Kısacası, hayat bizim için dayanılmaz bir hal almıştı.

Üç ayın sonunda 800 metrelik güzel bir yol yapmıştık. Bir gece sağanak yağmur başladı ve sabaha kadar sürdü. O kadar çok yağdı ki çadırlarımızı su bastı ve ancak sabah olunca durdu. Çadırlarımızdan çıkıp çalışmak üzere yol yaptığımız yere gittik. Bir de ne görelim! Üç ayda yap-

tığımız 800 metrelik yolun büyük kısmı Beyşehir gölüne doğru kaymıştı. O gün çalışmadan geri döndük. Haberi alan kumandan durumu merkeze bildirdi. Birkaç gün sonra bizi oradan Konya'ya, sonra trenle İzmit'e, İzmit'ten de Kandıra'ya götürdüler. İstanbul'a yaklaştığımız için mutluyduk. Kandıra'dan yarım saat mesafede bir köy yakınında çadırlarımızı kurduk. Bura halkı Beyşehir'dekiler gibi yabani değildi. Bize çok saygılı davrandılar.

Güzel haberi hemen sevdiklerimize mektupla yazdık. Burada sivrisinek denen illet de yoktu. Hepimiz sağlığımıza kavuştuk. Kandıra-Adapazarı arasında yol yapımında çalışıyorduk. Kumandandan izin alıp on iki kişi büyük bir oda kiralamıştık. Sabahları işe gidiyor, akşamları da odamıza dönüyorduk.

İstanbul'dakilere, gözümde tüten kızım Janet'i alıp bir pazar günü buraya gelmelerini yazdım. Cevap olarak, kalabalık bir grupla ziyaretime geleceklerini yazdılar. Mutluluğumu tahmin edebilirsiniz.

Pazar sabahı Kandıra'ya doğru yola çıktık. Saat 9 civarı uzaktan eşimi ve Janet'i gördüm. Öne doğru atıldım. Janet beni görür görmez arabadan atlayıp boynuma sarıldı. Onu öpücüklere boğdum. Oskihan'ın kızı da Janet'in yanındaydı. Seta, büyükannesiyle gelmişti. İkisini birden kucağıma alıp çadıra koştum. Oskihan kızının geleceğini bilmiyordu. Onu görünce çok sevindi, büyük sürpriz olmuştu. *Baron* Aznavur'un eşi de gelmişti. Yanlarında getirdikleri yiyeceklerle büyük bir sofra kurduk, ama yemeğe bakan kimdi. En büyük mutluluğumuz sevdiklerimizle, özellikle de canımız çocuklarımızla çevrili olmaktı.

Bu ziyaret, dört buçuk ay geçtikten sonra bizim için inanılmaz bir sevinç kaynağı olmuştu. Ablam o meşhur

irmik helvasından yapmıştı ama çevremizde o kadar çok asker vardı ki, benim payıma bir kaşık anca düştü. Saatler çok hızlı geçiyordu ve buna çok üzülüyorduk. Sevdiklerine kavuşmak ne kadar güzelse, onlardan ayrılmak da bir o kadar zordu. Zamanı geldiğinde gözyaşları içinde vedalaştık. Janet kollarını boynuma dolamış, benden ayrılamıyordu. Saat altı civarında gittiler ama geçirdiğimiz güzel saatler bize hiç olmazsa bir teselli vermişti. O günden sonra işimizi daha keyifle yapar olduk. (Yukarıda, Kandıra'ya geldiğimizde büyük bir oda kiraladığımızı yazmıştım. Fakat, işin doğrusu, eve geçene kadar üç ay çadırlarda yaşadık. Eşim geldiğinde ona çadırımı göstermiştim.)*

* Apraham Kasapyan'ın kızı Janet Güllapyan (Kasapyan) aynı günü şu sözlerle anlatıyor:
"Beş-altı yaşlarındaydım. Anaokuluna gidiyordum. Hava sıcaktı, ilkbahar veya yaz olmalı. Babamdan anneme mektup gelmiş, İstanbul yakınlarında olduklarını bildirmiş. Tüm aile, halalar, teyzeler, babamın arkadaşı Kör Kevork (Kevork Amca kördü, bastonla yürürdü), yemekler hazırladılar. Halam, büyük bir kazanda helva pişirmişti. Adapazarı'na gittik. Gece geç vakit şehre vardık. Sabah erkenden Kör Kevork dışarı çıktı, bir süre sonra bir kağnı arabasıyla döndü. Hepimiz arabaya bindik, babamın olduğu yere doğru yola çıktık. Sütkardeşim Seta'yla beraber arabacının yanına oturduk. Seta'nın babası Oskihan babamla beraberdi. Ben babama çok düşkündüm. Babam gittikten sonra, her gece "baba kokuyor" diye yastığını koklar öyle yatardım. Yolda giderken, uzaktan bize doğru gelen iki asker gördük. Gelen askerlerden birinin babam olduğunu anlayınca arabadan atlayıp ona doğru deli gibi koştum. Babam anneme yazdığı mektupta, yeni yatak aldığını yazmış. Anneme ayrıca, "Buradan sonra belki uzak bir yere götürürler, mutlaka kızımı da yanında getir," diye yazmış. Babamın çadırına girdik. Annem etrafına bakındı, "Apraham, yatağın nerede?" diye sordu. Babam "Üzerine basıyorsun," dedi. Yerde ot yığını vardı. Meğer, yeni yatak diyerek, üzerinde yattığı otları yenilediğini söylemek istemiş. Orada bir gün kaldık, sonra gözyaşları içinde geri döndük. Bu görüşmemizden kısa

Bir gün çalışırken yağmur yağmaya başladı. Islanmamak için ağaçların altına sığındık. Çavuşlar yağmurun durmadığını görünce çadırlarımıza dönmemizi söylediler. Yavaş yavaş yürüyerek çadırların olduğu tepeye gittik. Uzaktan çadırlardan birinin orta direğinin dışarı çıkmış olduğunu gördük. O çadırı birbirimize gösterip laflarken hayli yaklaştık ama kimin çadırı olduğunu anlayamamıştık. Biraz daha yaklaşınca, bizim çadırımız olduğunu gördük. Çadırı güçbela, kan ter içinde tekrar kurduk. İçeri çok su girmişti. Neyse ki benim yatağım kuru kalmıştı.

Çadırı yeniden kurarken çok yorulduğumuzdan yemeğimizi yedikten sonra hemen uykuya daldık. Ertesi gün tekrar yol yapmaya gittik. Yaklaşık üç aydır Kandıra'daydık. Aynı gün, 35-45 yaş arasında olanlara *tezkere* verileceğine dair bir haber çıktı. Kumandan yanımıza geldi ve haberi doğruladı. Nüfus cüzdanlarımızı topladılar. İşte ondan oda tutmak için izin istediğimiz gün o gündü. Kabul edince on iki kişi şehirde bir oda kiraladık.

On gün sonra, *tezkere* alacak olanların Kandıra'da toplanmaları emri geldi. Artık her şeyi unutmuştuk. Havalara uçuyorduk. Aynı gün geç saatlerde *tezkere*lerimizi verdiler. Güçbela bir kamyon bulduk ve geç vakit yola çıktık. Yolu daha yeni yarılamıştık ki kamyon bozuldu ve bizi ortada bıraktı. Yardım almak için yakınlarda bulunan bir askeri birliğe gittik. Kumandan bizim için telefon üstüne telefon açtı ama bir türlü yeni bir kamyon bulamadı. O kumandanın bize gösterdiği misafirperverliği asla unutmayacağım.

---

bir süre sonra babam geri döndü. Mareşal Fevzi Çakmak, "Türkiye Cumhuriyeti üniformaları üzerlerindeyken, bu insanların kılına bile dokundurtmam," demiş. Babam her zaman "Bizi Mareşal Fevzi Çakmak kurtarmıştır,' derdi. (Janet Güllapyan ile görüşme, 14 Temmuz 2014.)

İzmit'e dört-beş saatlik yol kalmıştı, yürüyerek devam etmeye karar verdik. İzmit'e iki saat kala yolda bir öküz arabası gördük. Adama para teklif edip bindik. Saat 10 civarı İzmit'e vardık. Çarşıdan geçerken inzibat arabayı durdurup bizi aşağı indirdi. Bize *tezkere*lerimizi verirken tren bileti de vermişlerdi. Keşke vermemiş olsalardı. Biletlerimizi kendimiz alsaydık daha çabuk gitmiş olacaktık. Gar askerle doluydu. O zamanlar, şimdiki gibi saat başı tren yoktu. İnzibatlar bizi bir köşeye götürdüler. Saatlerce orada bekledik. Hepimiz bir an önce yuvamıza dönmek istiyorduk ama inzibatlar bizi çember içine almışlardı. Tren geliyor, siviller ve bizden önce gelen askerler biniyor, biz öylece seyrediyorduk. O kadar zaman evden ayrı kaldıktan sonra her saat bizim için çok değerliydi, çıldırmak üzereydik. Derken yeni bir posta geldi, içinden epey bir insan indi. Biz gruptan ayrılarak trene arka taraftan girmeyi denedik ve başardık.

Aynı trene başka askerleri de bindirdiler, ama hareket saatimiz gelmemişti. İlk vagonun koridoruna geçip bekledik. Saat üç civarı tren yola çıktı. Bir süre sonra kontrolör geldi ve üçüncü vagona geçmemiz gerektiğini söyledi. Hep beraber vagonlar arasından ilerleyerek üçüncü vagona geçtik. Haydarpaşa'ya vardığımızda saat beş buçuk olmuştu ve heyecandan kalbimiz deli gibi atıyordu.

Arkadaşlarım gemiye binip İstanbul'a geçtiler. Bense bir arabaya binip dükkânıma gittim. Dükkânın *camekân*ından baktım, karım içeride oturuyordu. Beni görünce öyle bir çığlık attı ki, o güne dek ondan öyle bir ses çıktığını duymamıştım.

Bir beladan diğerine

Yedi ay ayrı kaldıktan sonra nihayet dükkânımdaydım. Karım mektuplarında da sözünü ettiği gibi, eskileri bitirmiş, yeni model ayakkabılar almıştı. Janet'imi o kadar özlemiştim ki, "Hemen dükkânı kapatıp eve gidiyoruz," dedim. Dükkânı kapattık, vapurla İstanbul'a geçtik. Dakikalar geçmek bilmiyor, ben sabırsızlanıyordum. Askerde bulunduğum sırada, kayınvalidem ve kayınpederim Janet'e bakmak için bizde kalıyorlardı. O günlerde Janet bir hastalık geçirmiş, karım birkaç gün dükkânı açmayıp onun yanında kalmış. Ama artık iyileşmişti. Gelirken Janet'e bir bebek almıştım. Bana öyle güçlü sarıldı ki kollarını boynumdan çözmek mümkün değildi. "Babam artık gitmeyecek değil mi?" diye sorunca, hepimizin gözleri doldu.

İlk işim üzerimdekileri çıkarıp yıkanmak oldu. Çıkarttığım elbiseleri de bir torbaya koyup atmalarını istedim. Kandıra'dan ayrılırken temizlenmiştik, ama yine de giyeceklerimin içinde bit olmasından korkuyordum. O gece anneler babalar, akrabalarla mutlu bir sofra kurduk. Evimiz düğün evi gibiydi. Karının gözleri mutlulukla parlıyordu. Geç saate kadar oturduk, misafirler gittikten sonra yattık.

Karım ertesi gün işe gitmemi istemedi. Evde kalıp biraz dinlendim. Sonraki gün *"Hayr vorti hokin surp"** diyerek dükkâna gittim. Yeni modeller geldikten sonra işler açılmıştı. Ama o kadar *tapon* ayakkabılardı ki her birini elime aldığımda soğuk terler döküyordum.

Savaş o günlerde devam ediyordu. Alman savaşı yüzünden ekmek karne ile dağıtılıyordu. Dağıtılan ekmekler ise yenmeyecek kadar kötüydü. Ayakkabı fiyatları da günden güne artıyordu ve neyse ki elimizde bulunan *tapon* ayakkabılar bizi çok zarara uğratmıyordu.

1941'in sonlarıydı. İşlerimi birkaç günde düzene soktum. O günlerde Arslanlı adlı bir mağazanın sahibi olan Bedros Yazıcıyan iflas etmişti. Kadıköy'de sevilen bir *kavaftı*. Hayli birikmiş param vardı, kendisine ortaklık teklif ettim. Sevinerek kabul etti. Ancak elimdeki paranın dükkân açmaya yeterli olmayacağını görünce, üçüncü bir ortak aramaya başladık. Ayakkabı tüccarı Müron Altunyan'a başvurduk, o da sevinçle kabul etti.

Pazaryolu'nda yapılan yeni sütunlu binalardan birinde, daha önce de *kavaf* olarak işletilen bir dükkânı satın aldık. İşlerimiz günden güne iyiye gidiyordu. Yeni dükkânda sa-

* Erm. "Baba oğul kutsal ruh".

tın alma işini ben yapıyordum; satışa da, mesleğinde çok saygın bir kimse olan *Baron* Bedros bakıyordu. Ancak ne yazık ki birkaç hafta sonra aşırmaya başladı. Bunu fark etmiştik ama o kadar iyi satış yapıyordu ki göz yummaya karar verdik. Yalnız, her ay bilançonun başına oturduğumuzda olan bitenin farkında olduğumuzu ona hissettiriyorduk.

Böylece, hem şahsi dükkânım, hem ortaklı olan dükkân bana iyi gelir getiriyordu. O yaz Yakacık'ta bir sayfiye evi tuttuk ve karımla ikinci çocuğumuzu yapmayı kararlaştırdık. Bu arada dükkândaki *tapon* ayakkabıların hepsini elden çıkarmış, yerine daha yeni modeller almıştım. Dükkânımda ikinci-üçüncü sınıf ayakkabılar satıyordum. Bir süre sonra lüks ayakkabıya dönmeye karar verdim.

O günlerde Varlık Vergisi adı altında bir vergi çıkacağına dair dedikodular dolaşmaya başladı. Gerçekten de birkaç gün sonra, Maliye'nin duvarlarına isimlerimizi asmaya başladılar. Bir sabah, İstanbul'da, gayrimüslimlere kimsenin ödeyemeyeceği kadar yüksek vergiler geldiğini duyunca bütün vücudum titremeye başladı.

Dükkâna gittiğimde, alacaklılarım duymadan bir bilanço çıkarayım dedim. Dükkânda değeri 6.800 liradan fazla eden mal vardı. Komşularımdan tuhafiyeci ve manifaturacı Asadur Efendi'ye 300 bin lira vergi koyduklarını öğrendim. Böylece işimizin bitik olduğunu anladım.

Tüm cesaretimi toplayarak Maliye'ye gittim, duvarda ismimi aradım. 3.600 lira vergi koymuşlardı. Biriktirdiğim tüm parayı diğer dükkânıma yatırmıştım. Bu rakamı ödemem imkânsızdı. Gözlerimde yaşlarla dükkâna döndüm. O günlerde zaten bir çift bile satamadan dükkânı kapatıyorduk.

Avrupa'dan dönerek hayallerime gerçekten de kavuşmuştum. Ama şimdi, yılların birikimini bir kalemde elimden alacaklardı. Bu vergi sadece bizim içindi, Türklerin vereceği vergi bizimkinin ancak yüzde onu kadardı. Keşke Romanya'dan dönmeseydim diye başımı taşlara vurmaya başlamıştım ama nafileydi.

Ölümcül darbe

Varlık Vergisi'ni ödeyemeyen herkes Aşkale'ye sürgüne gönderilecekti. Bir süre sonra 78 yaşındaki komşum Asadur Efendi'yi Aşkale'ye gönderdiler. Asadur Efendi dükkânındakileri on beş-yirmi günde satmaya çalışmış ama yeterli olmamıştı. Sıra bizim gibilere geliyordu. Yok pahasına elimdeki malların bir kısmını satarak 1.000 lira topladım. İyi niyet göstergesi olarak ön ödememi yaptım. Geri kalanı nasıl ödeyecektim? Sonraki günlerde bir alıcı buldum, günbegün fiyatlar arttığı halde, eldekilere 5.500 lira istedim. Alıcı, sıkışık vaziyetimi çok iyi bildiği halde 2.000 lira verdi. Gözlerimde yaşlarla, "En azından 2.500 lira verin, borcumu ödeyeyim," dediysem de bir faydası olmadı. O kadar zor durumdaydık ki, ne yapacağımızı bilmi-

yorduk. Bütün tanıdıklarımız aynı durumdaydı. Pek çok insana mal varlığının on misli vergi çıkarmışlardı. Böyle bir adaletsizlik dünyada görülmemişti. Eğer vergiyi taksitle alsalardı bu sürgünden kurtulan çok olurdu. Benim için yemek içmek haram olmuştu. Devamlı gözyaşı döküyordum. Artık tükenmiş biriydim. Sürekli ailemin geleceğini düşünüyordum. Eşim Aşkale'ye gitmemi istemiyordu. Sahip olduğu bütün mücevherleri hesapladık. Halen 2.600 lira açığımız vardı.

Günler geçerken, vergiyi ödeyemeyenleri gruplar halinde Aşkale'ye gönderiyorlardı. Aşkale'den gelen haberler bizi titretiyordu. Eksi 20-25 derece soğukta, *genç* yaşlı demeden çalıştırıyorlarmış. Buna bile şükrediyorduk, çünkü çok daha başka şeyler olabileceğinden korkuyorduk. Bu, bize vurulan dördüncü ölümcül darbe idi. Bizler yine olan biteni tam olarak anlayamıyor, idrak edemiyor ve bu ülkeden ayrılamıyorduk. Avrupa'dan ayrılırken oradaki tanıdıklarım geri döndüğüm için beni suçlamışlardı. Ne kadar da haklıymışlar...

Nihayet dükkân için 2.400 lira veren bir müşteri bulduk. Hâlâ eksiğimiz vardı. Öjeni o günlerde dükkânda duruyordu. Mallarımızı çuvallara doldurduk. Arka tarafta kömür sandıkları vardı. Eşim otuz çift kadar botu sandıklara yerleştirdi, üzerlerini kömürle kapatıp kamufle etti. Kendi malımızı çalıyorduk. Dükkânın mallarını alan müşteri tüm ayakkabıları götürdükten sonra elimizde kalan servetimiz bundan ibaretti. Hâlâ 200 lira eksiğimiz vardı. Nasıl tamamlayacağımızı bilemiyordum. Malların satışından gelen 2.400 liraya elimi sürmedim. Alıcıyla birlikte Maliye'ye gittik ve borcumu ödedik. Geriye 200 lira kalmıştı ama artık Aşkale'ye gitme tehlikesi benim için ortadan kalkmıştı.

Geriye ortaklı dükkân kalmıştı ve o dükkândaki mallarla üç aile nasıl geçineceğimizi bilemiyordum.

O kadar zor durumdaydım ki ne yaptığımı da bilmiyordum artık. Bu şaşkınlıkla yaptığım en büyük hata, boş dükkânı 350 liraya satmak oldu. Kalan borcumu da Maliye'ye ödedikten sonra, elimde ancak 200 lira kalmıştı.

Artık diğer dükkânla ilgilenmeye başlamıştım. Oraya da 5.000 lira vergi gelmişti. 2.000 liradan fazlasını ödemiştik, kalanını da dükkândaki mallar çıkarabilirdi. Vergiyi ödedikten sonra bu dükkânın hepimizi nasıl geçindireceğini kara kara düşünüp duruyordum. Bu öyle bir krizdi ki çıldırmak işten bile değildi.

Bulgaristan'da bulunan kayınbiraderim halimizi öğrenince, anne babasının da bizimle birlikte olduğunu göz önüne alarak, yolunu bulup 500 lira göndermişti. Bu para daha önce gelseydi, dükkânımı satmamış olurdum ama yine de bizim için o gün çok değerliydi. Dükkândan hiç para çekmeden, kayınbiraderimin yolladığını harcayarak geçinmeye başladık.

Dükkândaki satıştan elimize geçeni hemen Maliye'ye götürüyorduk. Bu arada Müron Altunyan'ın vergisini 5.000 lira artırdıkları haberi geldi. Dükkânın vergi borcu bittikten sonra elimde 2.500 lira kalacağını umarken, yeni gelen vergiyle tamamen yıkılmış, iflas etmiştim. *Baron* Bedros'un dükkânında 10 lira bile kalmamıştı, böylece artık hiçbir endişesi de yoktu. Vaziyeti bildirmek için Müron Altunyan'a telefon ettim. Verginin kim adına kesildiğini sordu. Kendi adına olduğunu söyleyince rahatladı, "Merak etme. Benim adıma kestikleri 90 bin liralık bir vergi var zaten. İkinci bir vergi yok hükmündedir. Birazdan gider o 5.000 lirayı sildiririm," dedi.

Bana bir ömür kadar gelen bir saatten sonra dükkâna geldi. Birlikte Maliye'ye gittik, kâğıtlarını ibraz edip itirazda bulununca 5.000 lira vergiyi sildiler. Böylece derin bir nefes aldım.

Artık üç ailenin geçinebilmesi için olanca gücümüzle çalışmamız gerekiyordu. Her sabah erkenden dükkânı açıyordum, Bedros ise bütün gün kahvedeydi. İşler zaten durgundu ve bu hal beni çok üzüyordu. Birkaç ay böyle geçti. Maliye'ye olan borcumuzu kapatmıştık. Müron ve ben dükkândan para çekmiyorduk. Müron'a payını verip ortaklığı Bedros'la iki kişi sürdürmeyi düşündüm. Dükkânda Müron'un 5.000 lira, benim de 2.300 lira sermayemiz vardı. Bedros ise boş dükkânın üçte birine sahipti.

Ortaklıktan ayrılma düşüncemi Giragos Sakayan'a açıp ondan Müron'u ikna etmesini istedim. *Baron* Giragos fikrimi kabul ettirebileceğini söyledi. Müron, taksitlerimizin ödenmesi ve sermayesinin üzerine 1.000 lira koymamız koşuluyla teklifimi kabul etti. Aracıya, koşullarını kabul ettiğimi söyledim. Birkaç gün sonra, istediği 6.000 liranın en azından 1.000 lirasının peşin, kalanının aylık 400 liralık taksitlerle ödenmesini istediği haberi geldi. *Baron* Bedros'u çağırıp: "Bugün yüzde 33 alıyorsun. Eğer yüzde kırk almak istiyorsan *Müsü** Müron'un sermayesinin üzerine bin lira koyup onu ortaklıktan çıkaralım," dedim. 1.000 liralık peşin kısmını ben bir şekilde temin edip ödeyecektim. Kalanı ise aydan aya taksitle ödeyerek bir yıl sonra dükkânın sahibi olacaktık. Borcumuzu ödedikten sonra da yarı yarıya ortak oluruz dedim. 400 liralık taksitlerin dük-

* Fransızca 'Mösyö'nün İstanbullu gayrimüslimlerin günlük dilinde bozulmuş hali.

kândan ödenmesi fikrine karşı çıkarak beni reddetti. Kendi yararına getirdiğim bütün önerilere de itiraz etti. Bunun üzerine ben de, "O zaman ben kendi hissemi satıyorum," dedim. Başka bir ortakla anlaşmış olmalı ki sevinçle hemen kabul etti. Son kararımızı *Müsü* Müron'a bildirdik. Dükkânı satışa çıkardık ve hava parasıyla birlikte elime 2.600 lira geçti. Böylece, 12.500 lira olan sermayemden sadece 2.600 lira alarak dükkânı kapatmış oluyorduk.

Parayı çantama koydum, vapura bindim ve İstanbul'a geçtim. O kadar kederliydim ki, Mahmutpaşa'dan çıkıp Kapalıçarşı'ya nasıl geldiğimi bilmiyorum. Yıllarca sokaklarda terlik sat, sonunda bir dükkân sahibi ol, karı koca tutumlu davranarak ikinci bir dükkân aç, hayallerin gerçekleşsin, gel gör ki Ermeni olduğun için adaletsiz bir vergi ödemek zorunda kal ve iflas et!

Kapalıçarşı'da Kalpakçılar'dan dalgın dalgın yürüyerek geçerken *kavaf* arkadaşım Hüsamettin beni görüp seslendi. Uykudan uyanır gibi ona doğru döndüm.

"Gel, otur. Bir kahve iç" dedi, "Neyin var? Neden bu kadar üzgünsün?"

"Kadıköy'deki iki dükkânımı da adaletsiz bir vergiye kaptırdım. Onlara *elveda* dedim ve evime dönüyorum," dedim. Dükkânın önünde oturan komşusu, "Merak etme, işlerini tekrar yoluna koyarsın," dedi.

Bu sözlere çok sinirlendim. Adamın yüzüne bakarak "Ne zannediyorsunuz siz! Kısa zamanda tekrar lüks dükkân sahibi mi olacağız, hem de hepimiz!" diye bağırdım ve gözlerimde yaşlarla oradan uzaklaştım.

Biraz sonra eve vardım. Eşim, "Üzülme, mutlaka yeni bir iş sahibi olacaksın," diye beni teselli etti. O sıralar ikinci kızımız Silva'ya sekiz aylık hamileydi.

Apraham Kasapyan'ın 3600 liralık Varlık Vergisi'ni ödediğinin tasdik edilmesini talep ettiği dilekçe.

Piyango evi

Boş duramazdım.

Önce kunduracılardan mal alıp *kavaf*lara malzeme satmayı düşündüm ve bu düşüncemi hemen hayata geçirdim. Vaftiz babamın Mahmutpaşa'da *kavaf* dükkânı vardı. Ona mal vermeye başladım. Dört-beş hafta bu şekilde devam ettim ama böyle giderse paramın kısa sürede biteceğini anladım. Alacaklarımı toplamaya başladım. Vaftiz babamın dükkânının yan sokağında, büyükçe bir vitrini olan bir dükkân vardı. Oraya 15 lira kira ve 150 lira hava parası istediklerini duydum. Hiç düşünmeden dükkânı kiraladım. Mal sahibinden alacağım vardı, ama yine de parayı ayrıca ödettiler. İşlerin bıçak gibi kesildiği bir dönemdi ama benim için bir meşgale olacaktı.

Dükkânı açtığım gün eve döndüğümde ikinci kızım Sil-

va doğdu. Silva'nın doğumundan birkaç saat önce aldığım bu dükkân, artık onun şansıydı.

Artık 41 yaşındaydım. O zamanlar bu memleketten gitmeyi çok düşündüm. Ama evdeki dört ihtiyarımı kime bırakacaktım? Yeni dükkânım da beni kalmaya mecbur ediyordu. Bana düşen çalışmaktı. Günlük kazancım kıt kanaat geçinmemizi sağlıyordu. Karım vaziyeti görüp enişte-sinin yaptığı *tiftik* terliklerin *keçe* tabanlarını dikmem için bana bir dikiş makinesi aldırttı. Tam da *sezon*uydu. Makineyi aldım ve geceleri dikiş dikmeye başladım. Yılda üç-dört ay yapabileceğim bir işti bu. İlk yıl 500 lira kazandım ki o zaman için çok paraydı. İkinci ve üçüncü yıl da bu faaliyeti sürdürdüm, bu arada işlerim de düzelmişti. Üçüncü yılın sonunda, "Artık sana ihtiyacım yok" diyerek, makineyi aldığımın üstünde bir fiyata sattım. Karım sayesinde üç yılda 1.500 lira kazanmıştım ve o zaman için hatırı sayılır bir kazançtı bu.

Dükkânımda da işler günden güne iyiye gidiyordu, zamanla rahatlıyorduk. Ancak Kadıköy'deki dükkân kadar kazançlı olmasını beklemek hatalı olurdu. Gedikpaşa'da, Fırın Sokak 17 numaralı evde oturuyorduk. Sokağımızda, 46 numaralı evin satılık olduğunu duydum. Sahibini tanıyordum. 14 bin liraya anlaştık, ancak o kadar param yoktu. Evin üzerinde bin lira *ipotek* vardı, borcu üzerime aldım, 1.200 lira da sahibine borçlanarak evi satın aldım. Borcu temizlemek için evi tekrar *ipotek* etmem gerekiyordu. Meğer önceki ipoteği kaldırmadan yenisini koyamazmışım. Aile dostlarımdan bu parayı on beş günlüğüne borç aldım, Emniyet Sandığı'ndan da 3.000 lira alarak borçları kapadım. On dört-on beş ay sonra da bankaya olan tüm borcumu ödeyip feraha çıktım. Evin borcunu kapattıktan

sonra işlerim o kadar iyi gitmeye başladı ki bir süre sonra bankada para biriktirmeye de başladım.

Yanlış hatırlamıyorsam 1955 yılıydı, Janet yeni nişanlanmıştı, bir akşam saat yedi civarında, evde oturuyordum. Janet nişanlısıyla dışarı çıkmıştı. Pencereden bakarken, kapıda iki arabanın durduğunu gördüm. Kimi aradıklarını sordum. Adımı verdiler, aradıkları bendim. Aşağı indim, kapıyı açtım, tekrar ismimi sordular. Yapı Kredi'den geliyorlardı. Ne olup bittiğini anlamadan, üstelik üzerimde pijamalarımla, gelenleri içeri davet ettim. Önce bankadan küçük bir şey kazanmış olduğumu söylediler. Halimi görecektiniz! Meğer gelenlerden biri de fotoğrafımı çekiyormuş. Nihayet Kadıköy Koşuyolu'nda bir apartmanın 9 numaralı dairesinin bana ikramiye çıktığını söylediler. Ertesi gün bankaya gitmem gerekiyordu. Biraz sonra Janet ve nişanlısı Sarkis geldiler. Onlara da müjdeyi verdim. Radyoda da ismimi okumuşlar. Ablam ve eniştem duyar duymaz mutluluğumuzu paylaşmak için geldiler. Sekiz-on gün sonra daireyi üzerimize almıştık. Hemen 250 liraya kiraya verdik. Böylece hayatımız iyice yoluna girdi. Artık her yaz hava değişimi için Sarıyer'e gidiyorduk.

Altın kalpli karım gidiyor

Nihayet 1957'nin mayıs ayında Sarkis'i içgüveysi alarak Janet'imi evlendirdik. Ama mutluluğumuz yine uzun sürmedi. Düğünden bir süre sonra eşimin karnında bir kitle fark ettik. Kitle günden güne büyüyünce doktora gösterdik, hemen ameliyat olması gerektiğini söyledi. Evimizi birden bir keder sardı. Ameliyat olmasına karar verdik. Dönemin en iyi operatörlerinden Doktor Arsen Zarfçıyan'a gittik. O da Öjeni'yi görür görmez ameliyat olması gerektiğini söyledi. 1958 yılının mart ayında, Yedikule Hastanesi'nde* özel bir odaya yatırdık. Ameliyat oldu ve yavaş yavaş iyileşmeye başladı. Yirmi gün hastanede kal-

* 1832'de kurulan ve bugün halen aynı yerinde faaliyet gösteren Yedikule Surp Pırgiç Ermeni Hastanesi.

Kasapyan ailesinin 6-7 Eylül 1955'i

Apraham Kasapyan'ın kızı Janet'in (Güllapyan) tanıklığıyla

1954'te 19 yaşındaydım. Sarıyer'de yazlıktaydık. Babam (Apraham Kasapyan) akşam yedi buçuk civarı Mahmutpaşa'daki işinden döndü. Eminönü'nden Sarıyer'e vapurla gelirdi. "Evden çıkmayalım, ortalık karışık. Selanik'te Atatürk'ün evini bombalamışlar," dedi. O gün yakın arkadaşım, hem komşumuz hem ev sahibimiz olan Albay Celal Amca'nın kızı Jale ile evde otururken, evimizin karşısındaki korulukta bir kalabalık gördük. Yüzlerce erkek vardı. Kalabalık beni korkutmuştu. Jale "Niye korkuyorsun, balıkçılardır," dedi. Evimiz Zekeriyaköy'den gelen yolu da görürdü. O yönden de kamyonlarla adamlar geliyordu.

Babam geldikten bir süre sonra yemeğimizi kız kardeşimle beraber yiyip yattık. Uyuduğum yerde babamın endişeli bir sesle "Yavaş olun, kızlar uyanmasın," dediğini duydum.

Celal Bey Amca "Korkmayın, ben buradayım, size bir şey olmaz" dediğinde hepimiz yataklarımızdan kalkmıştık.

Dışarıdaki kalabalıkta sokak arkadaşlarımız da vardı. "Pandeli'yi denize attık," diye bağırışlarını duyduk, kucak dolusu çatal-kaşığı evlerine taşıdıklarını izledik. Saat gece yarısı olmuştu.

Ertesi gün babam Mahmutpaşa'ya inmeye korktu. Annem cesur bir kadındı. Minibüse binip önce Gedikpaşa'daki evimize gitmiş. Evde en alt katta Koko adında bekâr bir kiracımız vardı. Evde yalnız o bulunuyordu. Eline bayrak alıp "Burası Türk evidir," diye saldırganların eve zarar vermesini engellemiş.

Annem daha sonra dükkâna gitmiş. Mahmutpaşa yokuşunda ve Kapalıçarşı'da bulunan birçok dükkâna ve dükkândaki mallara zarar verilmiş olduğu halde, babamın dükkânına dokunmamışlar. Zaten dükkân dediğim küçük bir vitrinden ibaretti.

Ama en kötüsü İstiklal Caddesi'nde yaşanmış.

Sarıyer ve Büyükdere'de fazla Rum ve Ermeni dükkânı yoktu. Sarıyer'de bulunan Gazinocu Mardiros'un sünnet edildiğini, restorandaki tüm tabak ve diğer eşyaların denize atıldığını duyduk. Uzun bir süre boyunca vapurla Büyükdere iskelesinden geçtiğimizde o eşyaları denizin dibinde görürdük.

Balıklı Rum Mezarlığı papazının da sünnet edildiğini, Kumkapı'da birçok Rum ve Ermeni kızın tacize uğradığını, şehrin her tarafında evlerin yağmalandığını, Şekerci Kapriel'in ve diğer dükkânların buzdolaplarının çıkarılıp araba arkasına bağlanarak yollarda sürüklendiğini daha sonra tüylerimiz ürpererek duyduğumuzda, Albay Cemal Bey Amca'nın bize yaptığı iyiliği bir kere daha anladık.

dıktan sonra taburcu ettiler. Hastaneden ayrılacaktık. Kıyafetlerimizi giyindik, tam dışarı çıkmak üzereyken, doktor beni odasına çağırdı, "Ameliyat çok başarılı geçti. Ancak eşinin kan tahlillerinde kanser bulgusuna rastladık," dedi. Tedavisi mümkün olmayan bu hastalığın adını duyar duymaz tüm bedenim buz kesti.

Doktor halimi görünce hemen yanıma koştu, teskin edici sözlerle beni sakinleştirmeye çalıştı, "Bölgeyi o kadar iyi temizledik ki kötü bir sonuçla karşılaşacağımızı zannetmiyorum," dedi. Dediğine göre, böyle bir ameliyattan sonra hastalığın 15-20 sene tekrarlamadığı vakalar varmış. Ben artık söylediklerini duymuyordum. Gözyaşlarına boğulmuştum. Janet geciktiğimi fark edince yanıma geldi. Kötü bir haber aldığımı hemen anladı. Zaten ameliyattan sonra tahlil sonuçlarını her soruşumuzda, henüz çıkmadı diyerek bizi kandırıyorlardı. Daha sonraları sonucu duymayı biz de istemez olmuştuk, ancak şüphe içimi kemiriyordu. Janet ne olduğunu anlamak için sorular sormaya başladı. Hiç istemediğim halde acı haberi ona da verdim. Bir anda beti benzi attı ama sonra hemen kendine geldi ve bana "Toparlan, dışarıdakiler anlamasın," dedi.

Birkaç dakika sonra kendimize çeki düzen verip Öjeni'nin yanına gittik. Üzerini giyinmiş, hazırlanmış bizi bekliyordu. Bir arabaya binip eve geldik. Hayatım boyunca başıma gelenlerin en kötüsü buydu diyebilirim. Dünyada onun kadar aklı başında bir anne daha olduğuna inanmıyordum. Günbegün eski sağlığına kavuştuğunu görsek de, Janet'le birlikte gözümüz üzerindeydi. Ağlamak için yalnız kalabileceğim köşe bucak arıyordum. Kendini düşünmeden, sadece ben ve çocukları için yaşayan eşsiz karımdan ayrılacak mıydım?

Meğer bu bedbaht halimizi diğer aile fertleri de bilir ama bana hiç belli etmezlermiş. Sadece ablamın kızı Nono beni her gördüğünde yengesinin sağlığını sorardı. Nono'nun bildiğinden şüpheleniyordum.

Ameliyattan on dört ay sonra, 23 Mayıs 1959'da Janet, oğlu Hagopig'i dünyaya getirdi. Evimiz mutlulukla dolmuştu ama Janet'in ve benim içimizi bir kurt kemiriyordu. Eşim mutluluktan uçuyor, Hagopig'i kucağından indirmiyordu. Tüm kalbiyle üzerine titriyordu. Hagopig dokuz aylık olduğunda, Öjeni'nin tüm vücudunda kaşıntı başladı. Başta "Kanın dönmüş," diyorduk. Doktor Varujan Pakin'e gösterdik, o da aynı görüşte olduğundan bu teşhise uygun ilaçlar verdi. Ancak Öjeni iyileşeceğine her gün daha kötüye gidiyordu. Bunun üstüne Doktor Vahe Aleksanyan'a gittim. İki sene önce karnından ameliyatla kitle alındığını, hastaneden çıkışta doktoru Zarfçıyan'ın söylediklerini aktardım. Bu kaşıntının kanserle bir ilgisi olup olmadığını sordum. Hastayı görmeden teşhis koyamayacağını söyledi. Eve gelip muayene etti ve birkaç basit ilaç yazdıktan sonra beni bir köşeye çekti, "Zarfçıyan'a danışmanız gerekiyor," dedi. Sesinin tonu, söyleme şekli zaten her şeyi anlatıyordu.

Vakit kaybetmeden Zarfçıyan'a gittik. Karımı muayene etti ve küçük bir müdahale gerektiğini söyledi. Sonra da, "Açıp hızlıca kapatabilirim veya açtıktan sonra temizleme ihtiyacı da duyabilirim. O zaman daha uzun sürer," dedi. Gözyaşları içinde, "İkinci dediğinin olması için dua edeceğim," dedim.

Öjeni'yi tekrar hastaneye yatırdık. Ve korktuğumuz başımıza geldi. Doktor Zarfçıyan kesiyi açmasıyla kapamasının bir olduğunu söyledi. Avrupa'ya yazdım. Fransa'daki

kuzenim Luiz kaşıntıyı durduracak ilaçlar gönderdi ama hiçbiri fayda etmedi. Öyle ıstırap içindeydi ki ne gece ne de gündüz uyuyabiliyordu. Doktorlar sonunda morfin vermeye karar verdiler. Morfin aldığında bir süre rahat uyuyabiliyordu ama günden güne zayıflamaya başladı, teni de kararıyordu. Biz sırtını kaşımaya dayanamıyorduk, o da annemden rica ediyordu. Annem gözyaşları içinde sırtını kaşırdı. Böylece yaz geldi. Sarıyer sahilinde güzel bir ev tuttuk. O yaz Luiz bir aylığına Paris'ten İstanbul'a gelmişti. Öjeni o haliyle yine de ayaktaydı ama o konuşkan kadının ağzını bıçak açmıyordu. Hepimiz artık onun artık bu dünyada bir misafir olduğunu biliyorduk. Eminim ki kendi de biliyordu. İçinde bulunduğum zorluğu ancak yaşayan bilir. Çok iyi, vefalı çocuklarım vardı ama karımın yerini kimse tutamazdı, biliyordum. Onun yaşaması için tüm varlığımı vermeye hazırdım. Fakat bu amansız hastalıktan kurtulmanın imkânsız olduğunu anlamıştım. Günden güne kötüye gidişini gördükçe içimi ümitsizlik kaplıyordu. Yazlık evimizde her sabah ayaklarını denize sokardı. O kadar tanınmaz haldeydi ki onu görenler şaşkınlıkla ve acıyarak bakıyorlardı. Pazar kurulan günler evin alışverişini yapmak için pazara giderdi. Gitmemesini söylememize rağmen, hiç cevap vermez, işine bakardı.

Yaz sonu eve döndük. Artık dışarı çıkabilecek durumda değildi. Onu ruhen biraz sakinleştirebilmek için Doktor Aleksanyan'ı çağırdık. Doktorun konuşması üzerinde iyi etki etti. Hastalığını, Bulgaristan'da bulunan ağabeyi Apraham'a haber verdim ve birkaç günlüğüne de olsa ziyarete gelmesini istedim. Bizden Öjeni'nin hastalığıyla ilgili bir rapor istedi. Gönderdim. O da bir an önce başvuruda

bulunmuş, rapor da epey işe yaramış.* Bir sabah kapımız çalındı, Apraham karşımızdaydı.

O dönemde karım artık yataktan çıkamıyordu. Kaşıntısı da azalmıştı. İki kardeşin birbirine sarılması gözlerimizi doldurdu. "Canım ağabeyim. Nihayet geldin," dedi Öjeni. Bir süre öylece durdular. Hepimiz ağlıyorduk ve kendimizi odadan dışarı zor attık. Sanki ağabeyinin gelmesini bekliyordu. Kucaklaşmaları bitince derin bir uykuya daldı. Kayınbiraderim bir yıl önce karısını kaybetmişti. Şimdi de çok sevgili kız kardeşini kaybetmek üzereydi.

Öjeni ertesi günü tamamen yatakta geçirdi. Istırap içinde olduğu günlerde bu halden kurtulması için yüce Allah'a dua ettiğimiz halde, son saatleri yaklaştığında bizden ayrılmasını istemiyorduk.

Ağabeyinin gelişinin üçüncü günü gece saat üçte boğazından hırıltılar gelmeye başladı. Sonra artık ağrı hissetmediğini anladık. Huzura ermiş gibiydi. Ağabeyi yanından ayrılmak istemiyordu. Böyle ne kadar sürdü bilmiyorum, bir süre sonra artık hayatta olmadığını anladık.

İşte hayatımın en zor anı gelmişti. Yeni ve zor bir hayat vardı önümde. Dokuz ay o kadar çok gözyaşı dökmüştük ki göz pınarlarımız kurumuştu. Küçük kızım Silva annesinin kanser hastası olduğunu öldüğü gün öğrendi. İki gün sonra, o temiz kalpli benzersiz kadını kalabalık bir törenle toprağa verdik.

Yeni bir hayat başlıyordu benim için. Aylardır benimle tek bir kelime konuşmamış olsa da, o varken kendimi hiçbir zaman yalnız hissetmemiştim. Çocuklarımın üzerime titrediklerinin farkındaydım, ancak ben büyük bir boşluk-

* Bulgaristan o dönemde komünist bir rejimle yönetildiğinden, yurt dışına çıkmak özel şartlara ve izne bağlıydı.

taydım. Meğer insan gençliğinden çok yaşlılığında ihtiyaç duyuyormuş karısına. Hiç kimse alın yazısından kaçamıyor. Yeni hayatımı sürdürebilmem için olumlu düşünmem gerekiyordu. Artık sadece çocuklarım ve torunum için yaşayacaktım. Artık Janet ve Sarkis'le birlikte çok önemli bir görevimiz vardı: Silva için uygun birini bulup onu evlendirmek.

Ateş düştüğü yeri yakar

Silva annesini kaybettiğinde 16 yaşında, kelimenin tam anlamıyla olgun ve aklı başında bir kızdı. Janet ona hem annelik hem ablalık ediyor, elinden geleni yapıyor, öksüzlüğünü hissettirmemeye çalışıyordu. Sarkis'in de onu gerçek bir ağabey gibi sevdiğini görebiliyordum.

Sarkis karımın ölümünden beş-altı ay sonra bir araba aldı. Öjeni'nin en büyük arzusuydu bu, lakin binmek nasip olmadan dünyadan ayrılmıştı. Araba sahibi olmayı o kadar isterdi ki, çok zaman, "Silva'yı arabası olmayan birine vermem!" derdi. *Zavallı* karım, muradına eremeden öldü.

Arabayı satın aldıktan birkaç ay sonra 1960'ta Feriköy'de kaloriferli, beş odalı bir apartman dairesi satın alıp

taşındık. Gedikpaşa'da oturduğumuz evi kiraya verdim. Kadıköy'de banka ikramiyesiyle kazandığım ev de zaten kiradaydı. Böylece iki evden aşağı yukarı 900 lira kira gelirim vardı. İşlerim de tökezlemeden devam ediyordu. Ama annemiz yanımızda olup bu güzel günleri göremedikten sonra neye yarardı ki!

Bir gün Sarkis, halterden arkadaşı Vartan'ı eve getirdi. Bu ziyaretin hususi bir sebebi olmalı diye düşündüm. Vartan evden ayrıldıktan sonra Sarkis, "Uygun görürsen, bu çocuğu Silva'yla tanıştırmak istiyorum. Ne dersin?" diye sordu. Ne diyebilirdim ki. Yakışıklı, efendi, yaş olarak da Silva'ya uygundu. Gerçekten de birkaç gün sonra onun eve geliş sebebinin Silva'yı görmek olduğunu öğrendik. Anlaşılan Silva'yı beğenmişti. Kız istemek için ailesiyle bize gelmek istediklerini haber ettiler.

Vartan'ı ve ailesini sorup soruşturduğumuzda haklarında iyi şeyler duyduk. Birkaç gün sonra da evimize davet ettik. Onlar da Silva'yı beğenmiş olmalı ki aynı gün evlilik niyetlerini bildirdiler. Onlar gittikten sonra aramızda konuştuk, biz büyükleri olarak onay verdikten sonra Silva'ya fikrini sorduk. Gördük ki itiraz etmiyor, Sarkis aracılığıyla tekliflerini kabul ettiğimizi bildirdik. Tam tarihini hatırlamıyorum ama bir ay kadar sonra güzel bir salonda şaşaalı bir nişan töreni yaptık.

Vartan, çatal-kaşık imalatı yapıyordu. Birkaç işçi çalıştırıyordu. İşleri parlak görünüyordu ve önü açık bir meslekti. Dokuz-on ay sonra, düğüne bir ay kala, bir sabah erken saatte kapı çalındı. Kapıyı açtım, karşıma tanımadığım bir kadın çıktı. Elleri titriyordu. "Siz Vartan'ın kayınpederi misiniz?" diye sordu.

"Evet, benim," dedim.

"Dün gece vuruldu!" dedi!

Kim bilir nasıl bir çığlık attım ki evdekiler yataklarından fırlayıp yanımıza geldiler. Kadını soru yağmuruna tuttuk ve aldığımız cevaplarla durumun vahametini anladık. Cahil kadın, haberi bu şekilde vermenin karşısındakine neler yapabileceğinin farkında değildi. Evdekilerin halini düşünebiliyor musunuz? Nasıl giyindik, evden nasıl çıktık, Vartanların evine ne zaman vardık hiç bilmiyorum. Annesi ve babası deliye dönmüşlerdi. Silva'ya sarılarak ağlıyorlardı. Söylenecek söz kalmamıştı. Hepimiz aptala dönmüştük. "Yalan olduğunu söyleyin!" diye bağırıyordum. Maalesef olan olmuştu. Acımız o kadar büyüktü ki katilin kim olduğu bile önemli değildi o an. Tabii anne ve babasının hali hepimizden beterdi. İşte, başımdan yine karanlık bir olay geçiyordu. Yine de, bu acı olay hakkında sözü daha fazla uzatmadan bir Türk atasözünü hatırlatmak isterim: "*Ağlarsa anam ağlar, kusuru yalan ağlar...*"

*

Vartan'ın ölümünden sonra, anne ve babası, Silva'nın devamlı onlarla vakit geçirmesini istiyorlardı. Fakat ben yavaş yavaş o ortamdan uzaklaşması gerektiğini düşünüyordum. Doğal olarak Silva kendi hayatını sürdürecekti. "Alın yazısı buymuş," diyerek defteri kapatmalıydık. Bir süre sonra Silva, Vartan'ın ailesini daha seyrek görmeye başladı.

Birkaç ay sonra bir gün, lastik tüccarı Hagop Bedrosyan, "Kahveni içmeye geldim," diyerek dükkânıma uğradı. Kahveyi içerken de birdenbire, "Apraham, bugün buraya kızını nişanlamaya geldim," dedi. Bu ani çıkışa nasıl karşılık vereceğimi şaşırdım. Kendimi toparlayınca, "Acımız daha taze. Ben Allah'tan korkan biriyim, böyle bir şeyi dü-

şünmek hem ayıp, hem de günah. En azından bir yıl geçsin, hem bizim içimiz soğusun, hem de Silva biraz huzur bulsun," dedim. Bana hak verip gitti.

Böylece bir yıl geçti. "Ateş düştüğü yeri yakar," derler. Ne kadar da doğru. Hagop Bedrosyan, bir gün tekrar geldi ve tanıştırmak istediği çocukla ilgilenmem gerektiğini, zamanının geldiğini söyledi. Damat adayımız Beyoğlu'nda Bursa Sokak'ta *kavaf* imiş. Adı da Bebo'ymuş. Teklifi bu sefer kulak arkası edemezdim.

Ertesi gün, ayakkabı alma bahanesiyle Bebo'yu görmek için dükkânına gittim. Kasada duran genç, dükkânın sahibi Bebo olmalıydı. Çocuktan ilk görüşte hoşlandım ama ayakkabıları beğenmediğimi söyleyip dükkândan ayrıldım.

Birkaç gün sonra, *Baron* Hagop aracılığıyla "Size gelmek istiyoruz," diye haber gönderdiler. Annesi, babası ve Bebo söz verdikleri gün geldiler ve evden son derece memnun ayrıldılar. Babasıyla benim dükkânda görüşüp söz kesim gününü kararlaştırdık. Sözden kısa bir süre sonra nişanı da yaptık.

Bebo ilk zamanlar biraz soğuk görünüyordu ama zaman içinde ona ısınmaya başladık. Evlendiler ve Silva, evlerine gelin gitti.

Rahmetli karım hasta olduğu günlerde Nono'yu yanına çağırır, "Silva'ya göz kulak ol," dermiş. Gerçekten de Janet ve Sarkis gibi, Nono da Silva'ya çok sahip çıktı. Böylece, hepimiz büyük bir sorumluluğun altından başarıyla kalkmıştık.

Bebo nişanlılık süresince üzerimde son derece olumlu bir intiba bırakmıştı; evlendiklerinden sonra onda daha da fazlasını buldum. Evine bağlı, iyi niyetli, dürüst bir gençti. Uzaktan gördüğüm kadarıyla kızımla birbirlerinin üzerine

titriyorlardı. Onları öyle gördükçe ben de mutlu oluyordum.

Silva 1965'te bir erkek çocuk dünyaya getirdi. Adını Nurhan koydular. Tabii ki böylece evimiz iyice neşelendi. Artık Nurhan, Bebo'nun tek varlığıydı. Her iki damadım da evlerine bağlı, temiz kalpli çocuklardı. Bu durum benim için gerçekten büyük, çok büyük bir şanstı.

Ömrümün sonbaharı gelirken

Karımın ölümünden bir-iki yıl sonra, dostlarım beni evlendirmek istediler. "Benim evliliğim ölüp karıma kavuştuğumda olacak," diyor, ağızlarını kapatıyordum. Onca sevdiğin karını kaybettikten sonra başkasına bağlanmak mümkün müdür! Benim için imkânsızdı. Onun gibi evine bağlı, düşünceli, iyi yürekli birini nereden bulacaktım. Karımla çalışarak, tasarruf ederek biriktirdiklerimi, yabancı bir kadınla neden paylaşacaktım.

Bugün, şükür, elim ayağım tutuyor. Janet'im bana bakıyor. Ama biliyorum ki yaşlandıkça daha çekilmez olacağım. Eğer çok tahammül edilmez duruma gelirsem beni bir hastaneye koyarlar diye düşünüyorum. Alacağım kadın, bana bakma inceliğinde bulunacak mı? Neticede, bu

yaştan sonra evliliğin delilikten başka bir şey olmadığını iyi biliyorum.

Bir gün, dükkânda bir köşede oturuyordum. Vehanuş'un kocası Mıgırdiç Mızikyan geldi. Hal hatırdan sonra birer kahve söyledim. Anladım ki bir şeyler konuşmak istiyor. Ağzındaki baklayı çıkardı.

"*Baron* Apraham, sen neden evlenmiyorsun ki? Biliyorum, hayırlı çocukların var ve bugün sana bakıyorlar; ama yarın elden ayaktan düştüğünde de sana bakacaklar mı? Bir karın olsa, görevidir, bakar. Böyle giderse gün gelecek evlenmediğin için pişman olacaksın."

Söylediklerini dinledikten sonra ona öyle oturaklı bir cevap verdim, öyle örneklerle neden evlenmek istemediğimi açıkladım ki bir süre sonra konuyu değiştirdi ve bir daha da lafı oraya getirmeden dükkândan çıkıp gitti.

1965'te Kadıköy'deki daireyi sattım. Aklım başımdayken, birikimimi de ekleyip kira getiren bir mülk alarak yeni bir gelir kaynağı sağlamak istiyordum. Dükkânımda yazın sıcakta, kışın soğukta durmak, yaşımı aldıkça zorlaşıyordu. Birkaç yere baktım ama uygun bulmadık. Bir sabah, Janet rüyasında Kınalıada'da bir ev aldığımızı gördüğünü söyledi. Zihnimde bir kıvılcım çaktı. Adada yüksek kiralarla yazlık tutulduğunu duymuştum. Dükkâna gittiğimde, *sigortacı* Ermeni bir çocuğun Kınalıada'da yaşadığı geldi aklıma. Fikrini almak için hemen yanıma çağırdım. Beni destekledi ve "Pazar günü gelin, size birkaç ev göstereyim," dedi.

Akşam evde Janet ve Sarkis'e pazar günü adaya gideceğimizi söyledim, onlar da sevindiler. Pazar günü hep beraber adaya gittik, *Baron* Bedros'u bulduk. Bizi bu işlerle uğraşan Hristo Bey'e götürdü. Hep birlikte satılık

evleri gezmeye başladık. Birkaç ev gördükten sonra, bir tepe üzerinde, ahşap, dört katlı, on odalı, denize bakan bir ev gösterdi. Manzarası o kadar güzeldi ki evin eskiliği bizi hiç rahatsız etmedi. Üç odasını bizim kullanacağımız daire dışında kalan üç katı kiraya verirsek iyi gelir getireceğine şüphe yoktu. Mal sahibi Kanada'ya taşınacak olan bir Ermeni'ydi. Üç aşağı beş yukarı derken fiyatta da anlaştık ve evi satın aldık.

21 Haziran 1967'de Janet dünyaya bir kız çocuğu getirdi. Adını Öjeni koyduk.* Onu, daha dört günlükken, yeni aldığımız eve, Kınalıada'ya getirdik.

Eve taşınmıştık ama çok eskiydi ve mutlaka tadilata ihtiyacı vardı. Adadaki ilk ve ikinci yazın sonlarında evi hem güzelce düzenledik hem de ahşap olan yapıyı betona çevirdik. Balkonumuz küçük olduğundan, binanın diğer tarafına bir balkon daha yaptırdık. Böylelikle eski ev, yaşanabilir bir hale geldi. Bu tadilat bana 50 bin liraya mal olmuştu, ama çok memnun kalmıştım.

* Apraham Kasapyan'ın torunu Öjeni, bu kitabın çevirmeni Öjeni Höllüksever'dir (Güllapyan).

Hayat bir rüya

Burada biraz geriye dönerek, aklıma gelen hüzünlü günlerin yanı sıra hatırladığım mutlu günlerimden birini daha yazmak istiyorum. 1965 yılının ağustos ayında, Paris'e seyahat etmek istediğimi Sarkis'e söyledim.

Arabamız bizi Paris'e kadar götürebilir miydi? Bu güzel haberi önce şaşkınlıkla karşıladı, sonra da arabanın uzun yol için biraz elden geçmesi gerektiğini söyledi. Yine de seyahat fikrime ailecek çok sevindiler.

Bir yandan arabayı tamir etmeye, diğer yandan pasaportları çıkarmaya başladık. 1 Ağustos'ta yola çıktık. İlk önce Bulgaristan'da bulunan kayınbiraderime gittik. İki gün orada kaldıktan sonra, Bükreş'te yaşayan Sarkis'in dayısı Kapriyel Sakızlıyan'ın evine gittik. Ziyaretimize çok

sevinen Sarkis'in ailesi, bizi o kadar iyi ağırladı ki ne yapacağımızı şaşırdık. Yolumuz uzun olduğundan, orada da ancak iki gün kalabildik. Sarkis'in teyzesi, Bükreş'e yakın Budeşti'de yaşıyordu. Ona da yarım günlüğüne uğradık ve Yugoslavya'ya doğru yolumuza devam ettik.

Tecrübesiz olduğumuz için gece kalacak yer bulmakta zorlanıyor ve haddinden fazla yoruluyorduk. Yanımıza çadır almış olsaydık o kadar hırpalanmayacaktık. Yorgunluk sinirlerimizi bozmuştu ama ne olursa olsun en azından İtalya'ya varmalıydık.

Yağmurlu bir gece Trieste'ye vardık. Uzun süre otel aradık, ancak bulamadık. O geceyi bir sahilde geçirdik. Sabah şehirde biraz dolaştıktan sonra nihayet birinci sınıf bir otel bulabildik. Yorucu yolculuk sinirlerimizi bir hayli bozmuştu. Bu yüzden Sarkis, daha bin kilometre yolumuzun olduğu Paris'e gitmek istemediğini söyledi.

Burada iki gün dinlendikten sonra geri dönmeye hazırdık. Dönüşte Burgaz'a giderek, kalan günlerimizi orada geçirmeye karar verdik. İki gün sonra Burgaz'da kayınbiraderimin evine vardık ve orada kaldığımız on yedi gün boyunca ömrü hayatımda unutmayacağım kadar güzel vakit geçirdik. Yola çıktıktan tam bir ay sonra İstanbul'a geri döndük. Bir daha böyle bir yolculuğa çıkacak olursam, artık tecrübeli olduğumdan, bu sıkıntıları yaşamayacağıma eminim.

Silva 3 Mayıs 1969'da ikinci çocuğunu dünyaya getirdi, adını Jbid koydular. Aynı yaz, Silvalar Bostancı'da yazlık tuttular, biz de yine Kınalıada'daki dairemize gittik. Orada emekliliğe ayrılma kararını verdim. Ağustos sonuna kadar dükkânda çalışmaya devam ettikten sonra, iyi bir müşteri bulup, dükkânı uygun bir fiyata sattım.

Bugün 1 Ekim 1969. İki aydır emekliyim. Günler geçtikçe, boş oturmanın çok zor olduğunu görüyorum. Eğer dükkânımı kapatmamış olsaydım, bir süre daha çalışabilirdim. Aslında dükkânda kış ayları benim için çok zor geçiyordu. Özellikle dizlerimdeki ağrılar emeklilik kararını vermeme sebep oldu.

Dükkânımı kapattığım günlerde, Ermenistan'a bir tur düzenlendiğini duydum. Yıllardır bu yolculuğu arzuluyordum. Hemen gidip gruba katılmak üzere ismimi kaydettirdim. Bu gezinin özelliği, yedi yılda bir yapılan *Müronorhnutyun* ayinine* denk gelmesiydi ve ben de orada bulunabilecektim. Ayrıca kayınbiraderim Sarkis'in Ermenistan'ın Leninagan** şehrinde yaşayan akrabalarıyla da tanışabilecektim. Ermenistan'ı ziyaret edeceğimi kendilerine mektupla bildirdiğimde çok sevindiler ve cevaben uzun bir mektupla mutluluklarını dile getirdiler.

3 Ekim Cuma günü uçakla yola çıkacak, ayın 5'inde gerçekleşecek *Müronorhnutyun* ayininden sonra Leninagan'a geçecektik. Seyahat on beş gün sürecekti. Yola çıkmak için tam on günüm vardı.

Ermenistan'a gidecek kafilede bulunan *Digin*** Armen Balıkçıoğlu, geziyi düzenleyen acentenin önünden geçerken içeri girmiş ve kötü bir sürprizle karşılaşmış. Sözde, seyahat için ismini yazdıran 40 kişi birden fikir değiştirip

---

* Ermeni Kilisesi inanışında, Hıristiyan olmanın koşullarından olan vaftiz töreninde, vaftiz olan kişiye, yedi yılda bir dünyanın çeşitli yerlerinden gelen çiçeklerden hazırlanan bir yağ sürülür. *Müron* denen kutsal yağ, Erivan yakınlarındaki Eçmiyadzin'deki ana kilisede hazırlanır ve *Müronorhnutyun* töreninde dualarla kutsanarak dünyadaki tüm Ermeni kiliselerine dağıtılır.

** Sonraki adı Gümrü.

*** Erm. Hanım, hanımefendi.

kaydını sildirmiş. Geriye kalan 16 kişi için Moskova'dan uçak gelemeyecekmiş. Bize daha önce kafilenin 106 kişi olduğu söylenmişti, meğer 56 kişiymiş.

Digin Armen, acenteden çıkar çıkmaz bize geldi. Olanları anlattı. Geri kalan 16 kişiyi başka bir yoldan göndermeyi düşündüklerini söyledi. Birlikte acenteye koştuk. Bize, "Ya paranızı iade ederiz, ya da gemiyle Odessa üzerinden gidersiniz," dediler. Şaşkına döndük. Seyahati o kadar çok istiyorduk ki, hangi yoldan olursa olsun gitmeye razıydık. Yeni güzergâhtan gitmemiz için, cuma yerine 30 Eylül Salı günü yola çıkmamız gerektiğini söylediler.

Seyahat için ilk belirlenen fiyat 4.750 lira idi. Şimdi 500 lira daha istiyorlardı. Seyahat 15 gün yerine 21 gün sürecekti. "Denize düşen yılana sarılır," misali, bunu da kabul ettik. Böylece yolculuk programı üçüncü sefer değişmişti. 10 gün 3.450 lira, 15 gün 4.750 lira ve 21 gün 5.250 lira. Bu sahtekâr acenteden o kadar korkmuştuk ki, birkaç gün sonra tekrar uğradık. Yanılmıyorsam, 27 Eylül Cumartesi günüydü. Kalan 500 lirayı ödemek istedik. Bin bir gerekçeyle, yolculuğa çıkacağımız salı akşamı saat altıda buluşulduğunda ödeme yapmamızı söylediler. Kaçamak sözler ediyorlardı, ancak biz hâlâ neler döndüğünü anlamıyorduk.

Nihayet yolculuk günü geldi. Bir gün önce çantama gerekli her şeyi yerleştirmiştim. *Digin* Armen ödeyeceği 500 lirayı bana teslim etmişti. Salı sabahı borcumuzun geri kalanını ödemek üzere acenteye gittim. Bana, "Apraham Bey, ne yazık ki seyahatiniz iptal edildi," dediler. Bu sefer de yolculardan dördü gitmekten vazgeçmiş, on iki kişiyle yola çıkmaları imkânsızmış.

Bunu duyunca düştüğüm durumu düşünebiliyor musunuz? Yaptığım masrafa mı, Ermenistan'daki akrabaların

Leninagan'dan beni karşılamaya gelecek oluşlarına mı, kırk yıllık hayalimin yok oluşuna mı yanayım. O kadar sinirlenmişim ki acentede ağzıma geleni söyledim. Fakat kime anlatıyorsun! Bunca lafın işe yaramadığını görünce, "Allah belanızı versin!" diye bağırarak kapıdan çıktım. Eve nasıl döndüğümü hatırlamıyorum.

Janet de olanları duyunca ne diyeceğini şaşırdı. Biraz sonra, zihnimi toparlayınca *Digin* Armen'e haber vermem gerektiğini düşündüm. Akşam çantaları yüklenip acenteye gitmemesi için, oğluna telefon açıp olanı biteni anlattım.

Saat üçte *Digin* Armen bize geldi. Beraber tekrar acenteye gittik. Bu sefer, bize Ermenistan'a gitmek için başka bir yol sundular. O kadar şaşırmış haldeydik ki bunca yaşanana rağmen yine ikna olduk, önerilerini kabul edip eve döndük. Birkaç gün sonra tekrar gittim. Baktım ki ortada bir şey yok. Bu sefer paralarımızı geri alıp eve döndüm. Ertesi gün, son önerdikleri Kars yoluyla dört kişinin gitmiş olduğunu duydum. Böylece rüyam başlamadan bitmiş oldu. Zaten kabul etmek gerekir ki hayat da bir rüyadan ibaret. Paskalya'da yine bir tur düzenliyorlamış. Bu sefer gerçek olur mu? "*Demir tavında dövülür*" derler. Kim bilir, belki bu sefer ben de giderim.

*

Bu satırlarımı kimsenin okumayacağını çok iyi biliyorum. Emekliye ayrıldıktan sonra tam bir buçuk ay bununla oyalandım. Bakalım bundan sonra vaktimi nasıl geçireceğim? Günler geçtikçe, boş oturmanın çok zor olduğunu anlıyorum. Burada elimden geldiğince özetleyerek yazdım. Bakalım alın yazım bundan sonra neler getirecek?

15 Ekim 1969

Apraham Kasapyan, Kınalıada'daki evinin balkonunda, kızı Janet'ten olan torunu Öjeni'yi kucağına almış, mutlulukla objektife gülümsüyor (1967). Fotoğraf çekildiğinde henüz birkaç aylık olan Öjeni Güllapyan-Höllüksever, yıllar sonra, dedesinin "kimse okumaz" dediği hatıratını Ermeniceden Türkçeye çevirerek yayımlanmasına vesile oldu.

SONSÖZ YERİNE: TORUN/ÇEVİRMENDEN

Dedeme mektup

ÖJENİ HÖLLÜKSEVER

Dedem Apraham Kasapyan, okuduğunuz bu hatırata, "Bu devirde, yaşlı, dünyaya veda etmekte olan bir adamın hayatını, onu çok sevenler bile okumaz, biliyorum," diyerek başlamıştı. Ancak 1969'da kaleme aldığı bu hatırat bugün kitap olarak yayımlandı ve onu sadece yakınları değil başkaları da okuyacak. Bense yazdığım bu satırları onun okuyamayacak olmasına üzülüyorum; ama kim bilir, belki dedemin yanıldığı gibi, ben de yanılıyorumdur.

Dedeciğim, geçmişe ışık tutan hayat mücadeleni, yaşadığın trajik olayları, acıları, bazen güldüren, çoğu zaman da hüzünlendiren anılarını kaleme aldığın için sana ne kadar teşekkür etsem az. Umutsuzca da olsa hayatını sığdırmaya çalıştığın, evimizde yıllarca korkuyla köşe bucak saklanan defterinle ilk defa 16 yaşındayken karşılaştım. Defterini okuyana kadar, aile içindeki sohbetlerde anlamını çok da bilmediğim bir '*aksor*' sözcüğü geçiyordu sürekli. "*Aksor*da ailesini kaybetmiş", "*Aksor*da yurt dışına kaçmışlar", "*Aksor*da kardeşler ayrı ailelere verilmiş", "Onlar kaymakamlık binasının bütün marangozluk işlerini yaptıkları için *aksor*dan kurtulmuş" gibi cümleler çevremizdeki Ermeni aileler, bazı Tekirdağlılar, kimi yakınlarımız için sarf edilirdi. Evde yalnız kaldığım bir gün, annemin dolabında defterini buldum ve senin "kimsenin okumayacağını" düşündüğün defterini, gizli gizli okumaya başladım. Bu o

kadar cezbedici bir günahtı ki, annem geldiğinde defterini hemen saklıyor, ama yalnız kaldığım her fırsatta okumaya devam ediyordum. O günkü algı kabiliyetim ve yok denecek kadar az olan bilgimle, tehciri, Varlık Vergisi'ni, 20 Tertip Nafıa Askerlik günlerini senin yaşadıklarınla anlamaya çalışıyordum.

1915'te yaşanan o kara günleri senin cümlelerinle okurken, ailemizin ve binlerce Ermeni'nin o yıllarda evinden barkından, yaşadığı topraklardan koparılıp Tekirdağ'dan başlayarak bilinmeze doğru çıkartılan yolculuğuna ben de katılıyordum sanki. Yokluğu, açlığı, susuzluğu, soğuktan üşümeleri, yorgunlukları, sevdiklerini yanı başında kaybetmeleri, tükenmişlikleri ve yarın endişesini, yazdığın satırlarda, hatta satır aralarında hissediyordum. Ama senin ve ailemizin hayata nasıl büyük bir dirençle ve umutla bağlandığına tanık olmak, bana bir yandan da umut ve direnç aşılıyordu. Ayrıca, ailemizin Der Zor'a, yani ölüme gitmesini önlemek için makamını ve hayatını kaybetmeyi göze alan Kaymakam Ali İhsan Bey gibiler de bana, insanlara ve geleceğe güvenmem için umut veriyordu.

Tehcir sonrasında hem Türkiye'de, hem de yurt dışında, hayatta kalmak ve hayallerini gerçekleştirmek için verdiğin mücadele bana yol gösterdi her zaman. Defalarca ölüm tehlikesi atlatıp zar zor kendine bir hayat düzeni kurmana rağmen Varlık Vergisi ile elinden her şeyinin alındığı, Aşkale'ye sürgüne gitme tehlikesi yaşadığın ya da çocuğun daha küçücükken 20 Sınıf adı altında askere alındığın zaman ailen için katlandığın zorluklara yazdıkların aracılığıyla tanık olmak, seni gözümde kahramanlaştırdı. Yıllar sonra, Ermenice yazdığın bu hatıratı Türkçeye çevirirken aynı duyguları yaşadım ve bütün bu yaşanmışlıkları

sonraki kuşaklara aktarmanın ne kadar önemli olduğuna ikna oldum.

Ömrünün son günlerini geçirdiğin Taksim'deki Surp Hagop Hastanesi'nde ziyaretine geldiğimizde, beni arabada bırakırlardı hep. Beş yaşındaydım o zamanlar. Seni Gelincik sigaranla, bazen benimle yalandan tavla veya iskambil oynarken hatırlamamı, hasta halini görmememi istemişlerdi belli ki.

Hatıratının yayımlanması, 2015'e, Soykırım'ın 100. yılına denk geldi. Çeşitli olumsuzluklar her zaman yaşansa da, Türkiye'de artık 1915'le ilgili kitaplar yayımlanıyor, gazete ve televizyonlarda Ermenilerin bu topraklarda yaşadıkları konuşulup tartışılabiliyor. İnternet denen bir iletişim ağının ortaya çıkmasının da etkisiyle, dünyanın dört bir yanına dağılmış Ermenilerin, parçalanmış ailelerin birbirlerini bulması da kolaylaştı.

Dedem, Soykırım'ın 100. yılı için düzenlenen anma etkinliklerine ben de katıldım. 24 Nisan gecesi, İstanbul'da Ermeni aydınlar tutuklanmıştı. O gün tutuklananlar arasında bulunan Gomidas Vartabed'in Elmadağ'daki evinin önünde bir anma töreni düzenlendi. Ardından Sultanahmet Meydanı, Haydarpaşa ve Taksim'deki anma etkinlikleri ve yürüyüşlerde, dünyanın dört bir yanından gelmiş Ermenilerle ve onlarla birlikte olduklarını gösteren Türklerle, Kürtlerle ve diğerleriyle birlikteydim. Taksim'deki anmada, Fransa Konsolosluğu önüne iki dilek ağacı koymuşlardı. Ben de Tekirdağlı Ermeniler ve ailemiz için kurdele bağladım ağaca.

O gece, ailesinin hikâyesini anlatanlar oldu; aynı günlerde yaşanan yürek yakıcı benzer olayları... Ama biliyor musun, tutulan yasla birlikte herkeste bir direnç ve umut

da vardı. Birbirlerini tanımayan insanların ortak kaderi üzerine düşünürken buldum kendimi. Onları dinlerken, senin ve ailenin yaşadıkları tekrar gözümün önünde canlandı. Duydun mu beni bilmiyorum sevgili Dedem, ama ben hep seninle konuştum, konuşuyorum...

2014 yazında hatıratım aldım ve bilgisayarımın başına oturdum. İlk sayfadan itibaren, o kendine özgü dilinle, sanki sesin kulağımda, bahsettiğin yollarda seninle yürüdüm. Sizi Anadolu'nun dört bir yanından, Trakya'dan, evlerinizden alıp ölüm yolculuğuna çıkaran insanların neler hissettiklerini, o günlerden sonra nasıl yaşadıklarını, nasıl uyuyabildiklerini düşündüm. Mutlu olmuşlar mıydı? Varlık Vergisi'yle ülke zengin olmuş muydu mesela? 20 Tertip Nafıa Askerliği ile çektiğiniz çile neyi kurtarmıştı?

Defterinin Türkçe çevirisini tamamladığımda, tüm hayatını tekrar film gibi gözümün önüne getirince, sizlerin hayatta kalmasını, dolayısıyla benim de dünyaya gelmemi sağlayan Kaymakam Ali İhsan Bey'in ailesini bulmak, onların şahsında kendisine binlerce teşekkür sunmak, Boğos eniştenle Katma'da karşılaştıkları o günü "kutsal gün" ilan etmek istedim.

Dedeciğim, umarım Ermenice kaleme aldığın hatıratını Türkçeye çevirirken duygu ve düşüncelerini doğru aktarabilmişimdir.

Hayata sımsıkı sarılan ve onu çoğaltan ellerinden öperim.

Torunun Öjeni Höllüksever
İstanbul, 2015

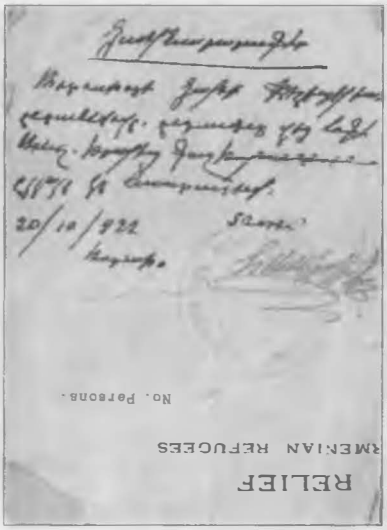
Apraham Kasapyan ve Öjeni Kelebekyan, 1933'te İstanbul'da evlendiler. Her ikisi de Tekirdağlıydı ve aileleri tehcir edilmiş, büyük zorluklardan sonra ölümden kurtularak İstanbul'da yeni bir hayat kurmuşlardı. Öjeni Kelebekyan'ın anne tarafından dedesi, varlıklı bir tüccardı ve Tekirdağ'ın dört ayrı yerinde, üzerinde "Demiryan Ailesi" yazan çeşmeler inşa ettirmişti.

Apraham Kasapyan'ın anneannesi Maryam, dayısı Bedros ve dedesi Hacı Kevork Ağa Bızdigyan. Kevork Ağa, tehcirde, hasta haliyle ailesiyle birlikte yollara düşmüş ve hayatını kaybetmişti. Dayısı Bedros ise Robert Kolej'de okudu ve 1918'den sonraki yıllarda geçimini kunduracılıkla sağladı. 1898, Kudüs.

Apraham'ın eşi Öjeni 'nin anne ve babası: Hıripsime ve Hagop Kelebekyan. Tekirdağ'da üzüm bağlarına sahip olan ve yaşadığı mahallenin muhtarı olan Hagop Kelebekyan tehcir edilmedi, ancak o günlerde yaşadığı üzüntü nedeniyle bir gecede saçları tamamen beyazladı.

Öjeni'nin ailesi Kelebekyanların tehcir sonrası Tekirdağ'a döndüklerinde yardım alabilmeleri için "Trakya Ermeni Milli Yardım Komisyonu" tarafından verilen "tavsiye yazısı": "Rodostolu [Tekirdağ] Hagop Kelebekyan ailesinin, toplam altı kişi, Trakya sürgünleri olduğunu tasdik ederiz. 20 Ekim 1922, Rodosto"

Oturan, Apraham Kasapyan'ın annesi Verkin Bızdigyan-Kasapyan; ayaktakiler ise eşi Öjeni ve büyük kızı Janet. Fotoğraf, 20 Tertip Nafıa Askerliği döneminde, Kasapyan'ın bulunduğu çalışma kampına gönderilmek için çekilmiş, yıl 1941.

Apraham Kasapyan'ın kızı Janet'le evlenen damadı Sarkis Güllapyan, İstanbullu Ermenilerin kurduğu Şişli Gençlik Kulübü'nde lisanslı halterciydi (ayakta, en sağda). Güllapyan, İstanbul şampiyonalarında ödüller kazanmış ve Türkiye'yi çeşitli uluslararası yarışmalarda temsil etmişti.

Kınalıada'da, kızı Janet, torunları Hagop ve Öjeni ile birlikte.

Apraham Kasapyan, eşi Öjeni'nin ölümünden sonra , küçük kızı Silva'nın "mürüvvetini görmeyi" çok istemişti. Silva'nın Bebo İşhanyanoğlu'yla nişanlandığı gece, kızıyla dans ederken son derece mutluydu. Kasapyan, birkaç yıl sonra hatıratına, "Her iki damadım da evlerine bağlı, temiz kalpli çocuklardı. Bu durum benim için gerçekten büyük, çok büyük bir şanstı," diye yazacaktı.

Hatıratında da anlattığı gibi, Apraham Kasapyan'a Yapı ve Kredi Bankası piyangosundan İstanbul Anadolu yakasından bir ev çıkmıştı. Birkaç yıl bu evden kira geliri elde eden aile, Kasapyan'ın emekliliğinin yaklaşmasıyla bu evi sattı ve Kınalıada'da bir başka ev satın alarak (üstte) yaz aylarını adada geçirmeye başladı. Diğer fotoğrafta, Kasapyan'ın kızları Janet ve Silva, deniz kenarında.

Ailenin erkekleri bir arada. Ayaktakiler, Kasapyan'ın iki damadı Bebo İşhanyanoğlu ve Sarkis Güllapyan. Oturanlar, dünürü Yervant İşhanyanoğlu, aile dostu Toros Basmacı, Bulgaristan'dan ziyarete gelen kayınbiraderi Apraham Kelebekyan ve kendisi.

Apraham Kasapyan'ın eşi Öjeni (sağdan dördüncü), 1957'de kızı Silva (ortada) ile birlikte, Bulgaristan'da aile üyeleriyle buluştu. Fotoğraftaki beyaz saçlı adam, Öjeni'nin Ermenistan'da yaşayan ağabeyi Sarkis Kelebekyan.

Apraham Kasapyan, damadı Sarkis'in aldığı arabayla (yanda) 1965'ta Avrupa seyahatine çıktı, Bulgaristan ve Romanya'daki akrabalarını ziyaret etti. Üstteki fotoğrafta, baba tarafından akrabalarıyla birlikte, Romanya'da.

Yine Romanya'da, kızı Janet, damadı Sarkis, torunu Hagop ve Sarkis'in dayısı Kapriyel Sakızlıyan'la birlikte, General Antranik Ozanyan adına dikilen anıtın önünde.

Apraham Kasapyan'ın torunu Hagop'a sarılmış objektife bakan kadın, Kilis Kaymakamı Ali İhsan Bey'in çadırlar arasında arayıp bulduğu ve "Kaç kişisiniz Boğos Efendi?" diye sorarak ailesinden tam otuz üç kişiyi, onları bekleyen ölümden kurtardığı Tekirdağlı kuyumcu ustası Boğos Papazyan'ın kızı, kendisi de çocuk yaşta tehcir ve katliamların tanığı olmuş Luiza (Luiz) Papazyan.

Boğos Papazyan, 1915'ten birkaç yıl sonra ailesiyle birlikte Bulgaristan'a göç etti. Kızı Luiza, Fransa'ya giderek Sorbonne'da okudu, öğretmen oldu ve hem Bulgaristan'da, hem de Fransa'da eğitim kurumlarında çalıştı. Yukarıdaki fotoğraf 1969'da, Luiza Papazyan İstanbul'daki akrabalarını ziyarete geldiğinde, Ada vapurunda çekildi.

Apraham Kasapyan'ın yanında kızı Janet, onun da kucağında küçük Öjeni var. Üç kuşağın bir arada yer aldığı bu silik hatıra, Tekirdağlı Kasapyan ve Papazyan ailelerinin 1915'te ve sonrasında tüm zorluklara, katliamlara, sürgünlere, göçlere, uğradıkları şiddete ve haksız uygulamalara rağmen hayatta kalmayı başardığının simgesi sayılabilir.

Dizin

1908 Devrimi 14
1915 7, 17, 18, 35, 114, 115
20/22 Tertip/Sınıf Nafıa Askerliği 68, 69 114, 116
6-7 Eylül 1955 92

Abdulahad (Abdullah) Nuri 26
Abdülhalik (Vali) 26
Adana 42-44
Adapazarı 18, 74, 75
Ali İhsan Bey 24-26, 30, 114, 116
Aleksanyan, Vahe (Doktor) 95-96
Allah 14, 34, 68, 97, 101, 111
Alman 79
Altunyan, Müron 79, 84-86, 109
Amerika 42
Anadolu 48, 70, 116
Anayasa Marşı 14, 15
Antig Dudu 60
Armalto, İshak 35
Armenuhi 32, 33
Arslanlı 79
Asadur Efendi 80, 82
Aşkale 7, 82, 83, 114
Atatürk 48, 49, 92
Avrupa 7, 17, 81, 83, 95
Aziziye 25

Bağdat 38
Balıklı Rum Mezarlığı 93
Balkan Savaşı 14, 16
Basra 38
Bedrosyan, Hagop 101, 102
Belleville 57
Beyleryan, Hagop 47
Beyoğlu 14, 48, 102
Beyşehir 72-74
Bızdigyan, Bedros 18, 39, 46
Bızdigyan, Hacı Kevork 18, 30
Bızdigyan, Maryam 18
Bilecik 19
Birinci Dünya Savaşı 18
Boğazlıyan 70
Bois de Boulogne 55
Borucuyan, Mıgırdiç 65, 66
Bostancı 108
Bulgaristan 48, 62, 63, 84, 96, 97, 107
Bulgarlar 14, 18
Burgaz 63, 108
Bükreş 58, 59, 61, 63, 107, 108

Celali İsyanı 16
Cemal Bey (Albay) 93
Cırcova 63

Çamlık 70

Dahiliye Nezareti Kalem-i Mahsusa 26
Der Zor 30, 35, 114
Dersaadet 26
Devlet Tiyatrosu 65
Dokuzyan, Harutyun 59
Dört Mecid 31
Dressoir 58
Dumas, Aleksander 43

Eğin 16
Elmadağ 115
Eminönü 92
Ermeni(ler) hemen her sayfada
Ermenistan 109-111
Erzincan 16
Erzurum 16

Feriköy 13, 99
Fontainebleau 54, 55
Fransa Konsolosluğu 115

Galata 46
Gare de Colombes 50
Gare de Lyon 50
Gedikpaşa 48, 89, 93, 100
Gedikpaşa Fırın Sokak 48
Gelibolu 48

Glace Orientale Bosphore 55
Gomidas Vartabed 115
Gosdanyan (Baron) 47
Güllapyan (Kasapyan), Janet 66, 74-76, 78, 90, 91, 94, 95, 98, 99, 102, 104-106, 111
Güllapyan, Sarkis 90, 91, 98-100, 102, 105, 107-109
Gümrü 109
Gürcüyan, Kevork 57

Ğugasyan, Boğos 44

Hacı Hanım 33, 34, 46, 47
Hagop (Ulniyeli) 17
Halep 26, 30, 31, 38, 41, 42
Haydarpaşa 44-46, 77, 115
Hıristiyan 16, 109
Hovhanyan Okulu 7
Höllüksever, Öjeni 106, 112, 113, 116
Hugo, Victor 43
Hürriyet Bayramı 14

İkinci Dünya Savaşı 67
İncil 29
İngiliz 40
İskender (Okçuoğlu) 28
İslahiye 22, 31, 34
İstanbul 14, 16, 19, 26, 43, 44, 47-49, 51, 52, 58, 62-64, 69, 74, 75, 77, 78, 80, 86, 96, 108, 115-117, 120, 121
İşhanyanoğlu, Bebo 121
İtalyan 47
İyd-i Milli 14
İzmit 19, 74, 77

Jean Goujon Caddesi 50

Kadıköy 48, 64, 66, 79, 86, 89, 90, 100, 105
Kalemkâryan, Apkar 49
Kalpakçılar 86
Kandıra 74-76, 79
Kanun-ı Esasi Marşı 14
Kapalıçarşı 48, 86, 93
Kapriel (Şekerci) 93
Karabelayan, Avedis 61
Karikopulo (Mösyö) 14
Kars 111
Kasapyan ailesi 48
Kasapyan, Apraham 13, 15, 75, 87, 92, 106, 112, 113
Kasapyan, Hovsep 11, 14
Kasapyan (Kelebekyan), Öjeni 65, 83, 91, 94-97, 99
Katma 22-26, 39, 116
Kelebekyan, Hagop 65
Kemah 16
Keşan 48
Kilis 24-26, 28, 30, 31, 35, 38, 39
Kınalıada 105, 106, 108
Konya 19, 20, 44, 72-74
Koşuyolu 90
Kozandağlı 31, 38
Kudüs 17, 29, 118
Kuyumcuyan, Hıripsime 65
Künzler, Jacob 35

L'Auberge 51, 52, 54
Lapseki 48
Leninagan 109, 111

Mahmutpaşa 7, 64, 86, 88, 92, 93
Maliye 80, 83-85
Malkara 24, 48
Mardiros (Gazinocu) 93
Marsilya 50, 51, 58
Maryam Bacı 29, 31
Meclis-i Mebusan 15
Meşrutiyet (II) 14, 15
Mıgırdiç (İnek) 73
Mızikyan, Mıgırdiç 105
Mikayel (Kırlangıç) 73
milli bayram bkz. İyd-i Milli
Misak Efendi 30
Montevideo 49
Montmartre Caddesi 55
Müslüman 65

Nafıa Askerliği 7, 68, 116, 119
Nation and State in Eastern Anatolia 35

Nurikhanyan, Mıgırdiç 54

Odessa 110
Ortaköy 51
Osmaniye 21, 22
Osmanlı 15, 16, 26

Paket Postanesi 19
Pakin, Varujan (Doktor) 95
Papazyan, Boğos 24-26
Papazyan, Rupen Efendi 31
Paris 50, 51, 54, 55, 58, 64, 96, 107, 108
Paskalya 17, 111
Pazaryolu 66
Ploieşti 62
Polatel, Mehmet 26
Pozantı 20
Protestan Ermeni 17
Protestan Kilisesi 30, 31

Rakka 35
Robert Kolej 39, 118
Rodosto Olayları 16
Romanya 7, 58, 60, 81
Rum 17, 56, 57, 71, 93

Sakayan, Giragos 85
Samatya 65
Sanatseverler Derneği 61
Sarıyer 90, 92, 93, 96
Selanik 92
Siragan (Tulumbacı) 39
Sirkeci 19
Sliven 63
Société Clichy Mécanique 52
Soykırım 115
Sultanahmet Meydanı 115
Surp Haç 16, 17
Surp Hıreşdagabed Kilisesi 17
Surp Hovhannes 17, 50
Surp Kevork Kilisesi 65
Surp Ohanyan (Hovhanyan) Okulu 47
Surp Pırgiç 17, 91
Surp Takavor Kilisesi 17
Süryani 34, 35

Şam 42
Şekerpınar 70
Şennal, Diran 72
Şeref Bey 16
Şişli Gençlik Kulübü 120

Takavor (Tekfur) (mahallesi) 7, 16
Taksim 115
Takvim-i Vekai 26
Taranağtsi, Krikor (Piskopos) 16
Tarsus 20, 21
Tehcir 35, 114
Tekfur bkz. Takavor
Tekirdağ 7, 13-18, 24, 33, 34, 46, 47, 114, 115
The Making of Modern Turkey 35
Topkapı 44, 45
Trakya 17, 48
Trieste 108
Turan Mektebi 42
Türk 48, 59, 60, 93, 101
Türkiye 76, 114, 115

Urfa 35

Üngör, Uğur Ümit 35

Varlık Vergisi 7, 80, 87, 114, 116

Yakacık 80
Yapı Kredi 90
Yazıcıyan, Bedros 79, 80, 84, 85, 105
Yedikule Surp Pırgiç Ermeni Hastanesi 91
Yerköy 71
Yerusağem 28, 29
Yezegelyan, Garbis 52, 55, 56, 58
Yogurt Orientale Bosphore 55
Yozgat 69, 70
Yugoslavya 108
Yunanlılar 48
Yüksekkaldırım 48, 51

Zabel 29
Zarfçıyan, Arsen (Doktor) 91, 95
Zarug Abla 59, 60
Zeytun (Süleymanlı) 17

Քաչ Քիշիսինիզ Պօղոս Էֆէնտի	Kaç Kişisiniz Boğos Efendi?
Քանի՞ Հոգի էք Պօղոս Էֆէնտի	**How Many of You Are There, Bogos Efendi?**
Աբրահամ Քասաբեան	Apraham Kasapyan
յուշագրութիւն	memoir
Թրքերէն	Turkish
(հայերէնէ) թարգմանող Էօժէնի Հէօլլիւքսէւէր	translator (from Armenian) Öjeni Höllüksever
Նոյեմբեր 2015, Ստանպուլ	November 2015, Istanbul

Kaymakam Ali İhsan Bey, jandarmalar eşliğinde Azizi-ye'ye geldi. Çevrede yüzlerce çadır kuruluydu. Ali İhsan Bey birkaç çocuğu etrafına topladı, bütün çadırları dolaşıp Tekirdağlı kuyumcu Boğos Papazyan'ı aramalarını, bulana ödül vereceğini söyledi.

Bir süre sonra çocuklardan biri Boğos eniştemi bulup Kaymakam'a haber verdi. Kaymakam çadırların arasından geçerek eniştemin bulunduğu yere geldi.

Eniştem hastaydı, saçı başı darmadağın, sakalları uzamış, çadırında yatıyordu. Atlıyı görünce hepimiz şaşırdık, adam Boğos Efendi'ye seslenmemizi söyledi. Koşup haber verdik, eniştem çadırından çıktı.

Kaymakam eniştemi o vaziyette görünce suratı allak bullak oldu, gözlerinden bir anda yaşlar boşaldı. Atının yularından çekip sırtını döndü:

"Çok rica ediyorum Boğos Efendi, karşıma bu vaziyette çıkma, sizi böyle görmek istemiyorum. Yalnız, bana kaç kişi olduğunuzu söyle ki sizi bir haftalığına Kilis'e aldırayım."

Eniştem otuz üç kişi olduğumuzu söyledi. Kaymakam atından indi, hemen bir izin tezkeresi yazıp çocuklardan birine verdi. Vakit kaybetmeden birkaç araba tutup Kilis'e gelmemizi söyledi ve eniştemi bulan çocuğa 5 kuruş verdikten sonra ardına bakmadan uzaklaştı.

ISBN 978-605-5753-55-9
9 786055 753559

